

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME SÜRECİNDE
SAVUNMA SANAYİNİN ROLÜ**

Derya Yakıcı Öksüz

Zonguldak 2018

T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME SÜRECİNDE
SAVUNMA SANAYİNİN ROLÜ

Hazırlayan

Derya Yakıcı Öksüz

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Zafer Öztürk

Zonguldak 2018

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin çalışmasının bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

16. / 10 / 2018

Derya YAKICI ÖKSÜZ

T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI

Enstitümüzün İktisat Anabilim Dalında 155282102013 numaralı Derya Yakıcı Öksüz'ün hazırladığı "Türkiye'de Sanayileşme Sürecinde Savunma Sanayinin Rolü" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 21/09/2018 günü saat 14:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Başkan _____

Doç. Dr. Ayhan ORHAN

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Arzu TAY BAYRAMOĞLU

Üye _____

Dr. Öğr. Üyesi Zafer ÖZTÜRK (Danışman)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

12.10.2018

Doç. Dr. Ertuğrul YILDIRIM

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde Savunma Sanayinin Rolü
Tez Yazarı : Derya Yakıcı Öksüz
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Zafer Öztürk
Tez Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2018
Sayfa Adedi : 138

Ülkeler en temelde refah düzeylerini arttırarak ekonomik olarak kalkınmak ister. Bunun yolu da güçlü bir sanayi yapılanmasından geçer. Sanayileşme ülkelerin refah düzeyinin artması ve ekonomik bağımsızlığın kazanılmasında önemli bir paya sahiptir. Sanayileşme kalkınmanın ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş birçok ülkenin gelişmişliğinin temelinde savunma sanayinin önemli bir etkisi vardır. Savunma sanayinin ekonomide yarattığı canlandırıcı ve uyarıcı etki ekonomik kalkınmanın ve teknolojik gelişmenin motor gücü olarak kabul edilmektedir. Savunma sanayi sektörünün ileri teknolojiler gerektirerek bilgi birikimini arttırması ileri teknolojilerin gelişimine olanak sağlar. Üretilen teknoloji diğer sektörlerin gelişimini sağlayarak ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Bugün birçok gelişmiş ülke silahtan savunma sistemlerindeki yazılımlara dek çok çeşitli ürünlerin üretimini yaparak uluslararası platformda söz sahibi olmak ister.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bu yana kalkınmanın gerekliliği olarak sanayileşme çabalarını devam ettirmiş ve bu süreç içerisinde köklü değişimlerin yaşandığı birçok farklı dönemden geçmiştir. Çalışmada Türkiye’nin sanayileşme sürecinde savunma sanayinin etkisi ve rolü araştırılmıştır. Türkiye’nin sanayileşme süreci dönem dönem ele alınmış ve dönemler ele alınırken kronolojik akışı etkileyecek parametreler üzerinde ayrıca durulmuştur. Çalışmada çeşitli firma yöneticileri ve firmaların faaliyet raporları sonucuna dayanılarak SWOT Analizi yapılmış ve sanayileşme sürecinde savunma sanayinin etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’nin sanayileşme sürecinde savunma sanayinin sanayileşmeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sayısal veriler ve tablolar ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Savunma Sanayi, Türkiye Ekonomisi, SWOT Analizi.

ABSTRACT

Institution : BEÜ Institute of Social Sciences, Department of
Economics
Title : The Role of the Defense Industry in Industrialization
Process in Turkey
Author : Derya Yakıcı Öksüz
Adviser : Asst. Prof. Dr. Zafer Öztürk
Type of Thesis, Year : Msc. Thesis, 2018
Total Number of Pages : 138

Countries want to grow economically by increasing their prosperity levels. The way of this development is going through a strong industrial structure. Industrialization has an important share in increasing the welfare level of countries and gaining economic independence. Industrialization is regarded as the measure of development. The defense industry has a significant impact on the basis of the development of many developed countries. The revitalizing and stimulating effect of the defense industry on the economy is regarded as the engine power of economic development and technological development. That the defense industry needs advanced technology, enables the development of advanced technology by increasing knowledge accumulation. The produced technology will accelerate the economic development by providing the development of the other sectors. Today, many developed countries want to have a say in international platforms by producing a wide range of products, ranging from weapon to software in defense systems.

The Republic of Turkey has continued its development as the necessity of industrialization efforts since the establishment and it has passed through many different periods during which deep rooted changes have taken place. In this study, the impact and role of the defense industry in the industrialization process of Turkey was investigated. The industrialization process of Turkey has been discussed in the period and the parameters that will affect the chronological flow have been discussed in the period. In this study, SWOT analysis was made based on the results of various firm managers and firms' annual reports and the impact of the defense industry in the industrialization process was investigated. As a result of the study, it was concluded that the defense industry positively affected industrialization in the industrialization process of Turkey. The study is supported by numerical data and tables.

Keywords: Industrialization, Defense Industry, Turkish Economy, SWOT Analysis.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ BEYANI.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ	1
1. SANAYİ SEKTÖRÜ VE SANAYİLEŞME MODELLERİ.....	4
1.1. Sanayileşmenin Tanımı ve Kapsamı.....	4
1.2. Sanayi Sektörünün Yapısı ve Özellikleri.....	7
1.2.1. İmalat.....	10
1.2.1.1. Tüketim Malları Üreten Sanayiler.....	12
1.2.1.2. Ara Malı Üreten Sanayiler.....	13
1.2.1.3. Yatırım Malları Üreten Sanayiler.....	14
1.2.2. Madencilik.....	14
1.2.3. Enerji.....	16
1.2.4. Savunma.....	19
1.3. Sanayileşme Modelleri (Stratejileri).....	21
1.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Modeli.....	22
1.3.1.1. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları.....	22
1.3.1.2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Etkileri ve Sonuçları.....	23
1.3.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Modeli.....	24
1.3.2.1. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları.....	25
1.3.2.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Etkileri ve Sonuçları.....	26

2. SAVUNMA SANAYİ.....	28
2.1. Savunma Sanayinin Yapısı.....	28
2.2. Savunma Sanayinin Önemi.....	29
2.3. Savunma Sanayinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri.....	30
2.3.1. İstihdam.....	31
2.3.2. Sanayileşme.....	31
2.3.3. Ödemeler Dengesi.....	32
2.3.4. Enflasyon.....	34
2.3.5. Ar-Ge'ye ve Teknolojik Gelişmelere Etkisi.....	35
2.4. Savunma Harcamaları ve Büyüme İlişkisi.....	36
2.4.1. Teorik Yaklaşım.....	37
2.4.1.1. Askeri Keynesyen Yaklaşım.....	37
2.4.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım.....	39
2.4.2. Literatür'deki Çalışmalar.....	40
2.5. Dünyada Savunma Sanayi.....	42
3. TÜRKİYE'DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ.....	49
3.1. Türkiye'de Sanayileşmenin Tarihsel Gelişimi ve Uygulanan Sanayi Politikaları.....	49
3.1.1. 1923-1960 Dönemi.....	49
3.1.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	52
3.1.1.2. İvedili Sanayi Planı	54
3.1.2. 1960-1978 Dönemi.....	58
3.1.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	58
3.1.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	59
3.1.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	62
3.1.3. 1978-2000 Dönemi.....	66
3.1.3.1. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	69
3.1.3.2. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	71
3.1.3.3. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	73
3.1.3.4. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	74
3.1.4. 2000 Sonrası ve Günümüz.....	76
3.1.4.1. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.....	76
3.1.4.2. Dokuzuncu Kalkınma Planı.....	77
3.1.4.3. Onuncu Kalkınma Planı.....	80
3.2. Türkiye'de Sanayi Sektöründe İthalatın Yeri ve Önemi.....	84

4. TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME SÜRECİNDE SAVUNMA SANAYİ	89
4.1. Türkiye’de Savunma Sanayinin Gelişimi.....	89
4.1.1. 1923-1950 Dönemi.....	89
4.1.2. 1950-1974 Dönemi.....	91
4.1.3. 1974-1998 Dönemi.....	92
4.1.4. 1998 Sonrası.....	94
4.2. Türk Savunma Sanayinin Mevcut Durumu.....	95
4.3. Türkiye’de Savunma Harcamaları.....	103
4.4. Savunma Sanayinde İhracat ve İthalat.....	106
4.5. SWOT Analizi.....	114
4.5.1. Savunma Sanayinde SWOT Analizi.....	116
4.5.2. Sonuç ve Öneriler.....	120
SONUÇ	125
KAYNAKÇA	129
ÖZGEÇMİŞ	13

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1:	Gelişmiş Ülkelerde Temel Sektörlerin GSYH İçindeki Oranı.....	8
Tablo 1.2:	Gelişmekte Olan Ülkelerin Temel Sektörlerin GSYH Oranı.....	9
Tablo 1.3:	Gelişmiş Ülkelerde İmalat Sanayinin Ulusal Gelir İçindeki Payı.....	11
Tablo 1.4:	Gelişmekte Olan Ülkelerde İmalat Sanayinin Ulusal Gelir İçindeki Payı.....	12
Tablo 1.5:	Dünya Demir ve Çelik Üretimi.....	16
Tablo 1.6:	Birincil Enerjinin Toplam Üretim Miktarı.....	17
Tablo 1.7:	Sanayi Sektörlerinde Tüketilen Toplam Enerji Miktarı.....	18
Tablo 1.8:	Bazı Ülkelerin Tüm Enerji Türleri Üzerinden Enerji Bağımlılığı.....	19
Tablo 1.9:	Savunma Sanayi Piyasasının Serbest Piyasa İle Karşılaştırılması.....	21
Tablo 2.1:	Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar.....	40
Tablo 2.2:	Bölgelere Göre Savunma Harcamaları.....	43
Tablo 2.3:	Dünya Savunma Harcamaları.....	44
Tablo 2.4:	Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Göre Askeri Harcamalar.....	45
Tablo 2.5:	Dünyanın En Büyük 10 Silah ve Askeri Hizmet Üreticisi.....	48
Tablo 3.1:	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1923-1932).....	51
Tablo 3.2:	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1933-1937).....	53
Tablo 3.3:	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1938-1942).....	53
Tablo 3.4:	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1943-1960).....	56
Tablo 3.5:	Savunma Harcamaları.....	57
Tablo 3.6:	Sektörlere Ait Üretim Hedefleri.....	59
Tablo 3.7:	İmalat Sanayi Yatırımları.....	61
Tablo 3.8:	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1968-1972).....	62
Tablo 3.9:	İmalat Sanayinin Üretim Payları.....	63
Tablo 3.10:	Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1973-1977).....	65
Tablo 3.11:	Planlı Kalkınma Dönemlerine Ait Bazı Göstergeler.....	66

Tablo 3.12: İmalat Sanayinin Üretim Yapısı.....	70
Tablo 3.13: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1978-1983).....	71
Tablo 3.14: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1984-1989).....	72
Tablo 3.15: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1990-1996).....	74
Tablo 3.16: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1997-2000).....	76
Tablo 3.17: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (2001-2005).....	78
Tablo 3.18: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (2016-2013).....	79
Tablo 3.19: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (2014-2017).....	81
Tablo 3.20: Türkiye'nin 2002-2006 Yılları Arasındaki Ekonomik Verileri.....	82
Tablo 3.21: 2001-2017 Yılları Arasındaki İhracat Rakamları.....	83
Tablo 3.22: Türkiye'de Dış Ticaretin Yıllara Göre Gelişimi.....	86
Tablo 3.23: İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı.....	87
Tablo 4.1: Sanayi Sektörü ve Savunma Sanayi Cirosu, Savunma Sanayi Cirosunun Toplam Sanayi Sektörü İçindeki Payı.....	97
Tablo 4.2: Sanayi ve Savunma Sanayi İstihdamı, Savunma Sanayi İstihdamının Toplam İstihdam İçindeki Oranı.....	102
Tablo 4.3: 1997-2017 Yılları Arasındaki Toplam Ar-Ge Harcamaları.....	103
Tablo 4.4: Türkiye'nin Silahlanma / Savunma Harcamaları.....	104
Tablo 4.5: 2010-2016 Yılları Arasındaki Bütçe Payları.....	105
Tablo 4.6: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Ödenekleri.....	105
Tablo 4.7: Sanayi Sektörü ve Savunma Sanayinin Toplam İhracatı Savunma Sanayi İhracatının Toplam Sanayi İhracatı İçindeki Oranı.....	107
Tablo 4.8: Toplam Savunma ve Havacılık İthalatı.....	110
Tablo 4.9: İhracat ve İthalat Göstergeleri.....	110
Tablo 4.10: Türkiye Toplam Savunma ve Havacılık İhracatı ve İthalatı, İthalattaki Yıllık ve 2009'a Göre Yüzde Değişimi.....	111
Tablo 4.11: Türkiye'nin 1950-2017 Yılları Arasındaki Silah İthalatı.....	112
Tablo 4.12: Türkiye'nin 1995-2017 Yılları Arasındaki Silah İhracatı.....	113
Tablo 4.13: Büyük Silah İhracat ve İthalatçıların Dünya'daki Payı	113

GRAFİKLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Grafik 4.1: Toplam Savunma ve Havacılık Ciro su.....	96
Grafik 4.2: Savunma Sanayinin Sektörlere Göre Gelişimi.....	98
Grafik 4.3: Alınan Siparişlerin Bölgesel Dağılımı.....	99
Grafik 4.4: Savunma Projeleri Toplam Sayısı.....	99
Grafik 4.5: Savunma Projeleri Toplam Sözleşme Bedeli.....	100
Grafik 4.6: Savunma ve Havacılık İhracatı.....	106
Grafik 4.7: 2017 Yılı Savunma Sanayi İhracatının Alt Sektörlere Dağılımı.....	108
Grafik 4.8: 2017 Savunma Sanayi İthalatının Alt Sektörlere Dağılımı.....	108
Grafik 4.9: 2013-2016 Yılları Arasındaki Toplam Savunma ve Havacılık İthalatı.....	109

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 4.1: SWOT Analizinde Temel Faktörler.....	114
Şekil 4.2: Mevcut Durum Analizi.....	115
Şekil 4.3: Çevre Bileşenleri.....	116

KISALTMALAR LİSTESİ

AYESAŞ	: Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayi
BUMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EUROSTAT	: Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SAGEB	: Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SASAD	: Savunma Sanayi İmalatçıları Derneği
SIPRI	: Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
STM	: Savunma Teknolojileri Mühendislik
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TEİ	: TUSAŞ Motor Sanayi
TİM	: Türkiye İhracatçıları Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı
TUSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği
USGS	: Yer Bilimsel Araştırma Kurumu

GİRİŞ

Birçok gelişmiş ülkenin gelişmişliğinin temelinde yatan başlıca unsur sanayileşmedir. Sanayileşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen sanayi devrimi ülkelerin refah düzeyinde yarattığı artışlar ile tarihin akışını değiştiren kritik süreçlerden biridir. Sanayi devrimi ile bütün ülkeler sanayileşmeye odaklanmış ve bu doğrultuda çeşitli ekonomi politikaları uygulamıştır. Ancak güçlü birçok ülke için güçlü bir sanayileşme yapılanmasına nasıl ve ne şekilde ulaşılacağı temel sorundur. Bilimsel araştırmalar, teknolojiadaki ilerlemeler, uygulanan sanayi politikaları bu amaca ulaşmada etkin rol oynar. Gelişmiş ülkelerin sanayileşme süreçleri incelendiğinde bu ülkelerin sanayileşme sürecinde savunma sanayinin öneminin çok büyük olduğu görülmektedir. Nitekim sivil yaşamda kullanılan birçok önemli buluş askeri ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmıştır. Askeri ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkan buluşlar diğer sanayi sektörlerinin üretim süreçlerini etkilemiş ve sivil yaşamda kullanılır hale gelmiştir. Bilgisayar, internet, uzay gemisi, uçak, ilk hesap makinesi ve radar savunma amaçlı geliştirilen buluşlardandır.

Türkiye, Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren sanayileşerek kalkınmaya çalışmış ve bu doğrultuda çalışmalar yapmıştır. 1939 yılına kadar birçok alanda yatırımlar yapan Türkiye, savunma sanayi alt yapısını oluşturmaya yönelik birçok girişimde bulunmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yatırımlar askıya alınmıştır ve dünya genelinde ekonomide durgunluk yaşanmaya başlanmıştır. Türkiye'de o dönem bu durgunluktan nasibini almıştır. 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin kalkınmasına yönelik öncü sektörü değişmiş tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik alt yapı yatırımlarına daha fazla önem verilmiştir. Bu dönem ABD ve İngiltere'den yardımlar alınmış alınan bu yardımlar sanayi sektörünün özellikle de savunma sanayinin gelişimini durdurmuştur. Alınan yardımlar, Türkiye'nin Cumhuriyet sonrasında büyük fedakârlıklarla edindiği savunma sanayinin imkân ve kabiliyetleri azalarak kaybolmasına neden olmuştur. Türkiye'de 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtında ABD'nin koyduğu ambargo sonrasında savunma sanayide bağımlılığı azaltmak için devlet eliyle birçok yatırım

gerçekleştirilmişse de 1950’li yıllardan itibaren biriken ve giderek büyüyen savunma teçhizatı açığını kapatmakta uzun süre zorlanmıştır.

Savunma sanayinde üretilen birçok ürün birçok parçadan ve alt sistemlerden oluşmaktadır. Bu parçaların üretilmesi diğer firmalara olan ihtiyacı arttırmakta ve diğer sanayi sektörlerinin uyarılmasını sağlamaktadır. Diğer sanayi sektörlerinin üretime katılmasıyla ülkenin de genel sanayileşme düzeyi yükselmektedir. Diğer sanayi sektörleri ile bütünleşmeyi sağlayan ülkeler dış pazarlarda etkinliğini artırarak ekonomik gelişimleri hızlanacaktır. Bu durum ülkelerin refah artışı da beraberinde getirecektir. Savunma sanayi yapısı gereği birçok sektörle etkileşim içerisinde. Kimya sanayiden çelik üretimine, makine sanayiden elektroniğe kadar hemen hemen her alanın içinde yer almaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde sanayileşme sürecinde ne tip değişimlerin yaşandığını ve bu süreçte savunma sanayinin durumunu sanayileşme üzerindeki etkisini ve önemini ortaya koyarak günümüzde geldiği noktayı gözler önüne sermektir. Savunma sanayi ile ilgili yapılan çalışmalarda kaynakların az ve yetersiz olması ve savunma sektörünün gizli ve kritik bilgiler içermesinden dolayı ihracat, ithalat, üretim, harcamalar gibi önemli konularda sayısal verileri elde etmede güçlükler yaşanmıştır. Bu nedenle savunma verileri toplanırken 1997 yılı ve sonraki yıllar üzerine yoğunlaşmıştır.

Araştırma konunun niteliği bakımından kaynak tarama yöntemi ile yapılmış ve bu kapsamda Türkiye ekonomisi tarihi, sanayi, sanayileşme, savunma sanayi konusunda yapılmış araştırmalar, kitap, makale, dergi, tez, rapor gibi ikincil kaynaklardan ve istatistiki verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan diğer bir yöntem de SWOT Analizidir. SWOT Analizi ile savunma sanayinin sanayileşme sürecine etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma dört temel bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde sanayileşmenin tanımı, kapsamı, ekonomi üzerindeki etkileri, sanayi sektörünün yapısı özellikleri ve sanayileşme modelleri ve üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde savunma sanayinin yapısı, önemi, ekonomi üzerindeki etkileri, ekonomik büyüme ile olan ilişkisi ele alınarak teorik çalışmalara yer verilmiş ve literatürdeki çalışmalar incelenmiştir. Son olarak savunma sanayinin dünyadaki durumu harcamalar yönünden incelenerek değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içerisinde Türkiye'nin sanayi sektöründeki var olan durumu, gelişimi ve uygulanan sanayi politikaları, kalkınma planları dönemlere ayrılarak verilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin tarihsel süreçte sanayi sektöründeki gelişimi ve sanayi politikalarına da yer verilerek sanayi sektöründe ithalatın yeri ve önemi değerlendirilmiştir.

Son bölüm olan dördüncü bölümde savunma sanayinin gelişimi, mevcut durumu, savunma harcamaları, ithalat ve ihracat düzeyleri göz önünde bulundurularak savunma sanayinin sanayileşme üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Ayrıca çeşitli firma yöneticileri ile yapılan görüşmeler ve savunma sanayi firmalarının faaliyet raporlarına dayanılarak Savunma Sanayine yönelik SWOT Analizi yapılmıştır. Sektörün güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuş, geleceğe yönelik fırsat ve tehditleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler neticesinde sonuçlar değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur.

1. SANAYİ SEKTÖRÜ VE SANAYİLEŞME MODELLERİ

1.1. Sanayileşmenin Tanımı ve Kapsamı

Tarihin başlangıcı olarak kabul edilen yazının bulunmasından günümüze kadar geçen süre içerisinde yaşanan ekonomik, kültürel, sosyal ve politik değişimlerin nedenlerinin başında toplumların her zaman en yükseğe çıkma isteği ilk sırada yer almıştır. Bu değişimler içerisinde toplumların bütün dengelerini değiştiren birçok dönüm noktası olmuştur. Ancak meydana getirdiği etkiler açısından en kapsamlı olanının sanayi devrimi olduğu söylenebilir. Sanayi devrimi bir seri teknolojik yeniliğin üretim alanında kullanılmasının ekonomik, kültürel sosyal ve politik alanlara yansımaları kapsayan bir süreç olarak gerçekleşmiştir (Berber, 2015:169-170).

James Watt'ın 18. yüzyılda İngiltere'de ilk kez buhar makinesini sanayide kullanmasıyla sanayi devrimi başlamıştır. Buhar gücü ile çalışan makineler, makineleşmiş diğer buluşları ortaya çıkarmış, bu durum ise iş bölümünde uzmanlaşmayı beraberinde getirmiş ve böylece büyük sanayi devrimi ortaya çıkmıştır (Karluk, 2002). İngiltere'de başlayan sanayi devrimi Fransız Devrimi ve sonraki savaşlarla birlikte 19. yüzyılın ilk yarısında önce Batı Avrupa'ya daha sonra Kuzey Amerika ve Japonya'ya sıçrayarak tüm dünyaya yayılmıştır. Sanayileşme teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmiş demir yolu hatları kurularak ulaşım gelişmiştir. Ulaşımındaki gelişmeyle birlikte hammaddeye ulaşım kolaylaşmış ve üretilen ürünlerin yeni uzak pazarlara gitmesi sağlanmıştır. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısı başladığında iki büyük dünya savaşı ve 1929 küresel ekonomik kriz yaşanmıştır. Dünyada yaşanan bu gelişmeler sanayileşme ve teknolojiye ilerlemeleri 2. Dünya savaşının bitimine kadar yavaşlamıştır.

2. Dünya savaşı sonrasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınma sorunları ortaya çıkmıştır. Özellikle 1950'li yıllardan sonra popüler bir teori olan Kalkınma İktisadının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Kalkınma İktisadı 2. Dünya savaşı sonrası az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gerek savaş sonrası ekonomilerini düzeltmeleri gerekse içinde bulundukları yoksulluktan kurtulabilecekleri varsayımını ileri sürmüştür. Kalkınma İktisadı, ulusal bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ülkelerin iktisadi anlamda da bağımsızlıklarını

elde edebilmeleri konusunda bu ülkeleri yönlendirmiştir. Bu teoriye göre az gelişmiş ve gelişmekte olan yoksul ülkeler gelişmiş ülkelerin izlediği yolu izleyerek sanayileşme yolu ile kalkınabileceklerdir.

Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ekonomik büyümeye ihtiyaç vardır. Fakat büyüme kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli ancak yeterli bir koşul değildir. Kalkınma büyümeyi de içeren topluma ekonomik, sosyal ve kültürel yansımaları olan daha geniş kapsamlı bir süreçtir. Büyüme ve kalkınma farklı kavramlar olup bu kavramların ne anlama geldiğine bakmakta yarar vardır.

İktisadi büyüme bir ülkede belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin artışına paralel olarak kişi başına düşen reel hasılanın sürekli olarak arttırılmasıdır. Kalkınma ise bir ülkede üretim ve gelir artışıyla ifade edilen büyümenin yanı sıra ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda yapısal değişim ve dönüşümlerin birlikte yaşandığı süreçtir (Berber, 2015:4-11). Ekonomik kalkınma nüfusun yaşam düzeyinin artması, gayri safi yurt içi hasılanın artması, ekonomik özgürlüklerin artması, ülkelerin ekonomideki rekabet yeteneğinin artması bununla birlikte istihdam düzeyinin artması, sanayinin ihracat içerisindeki payının artması, teknolojik gelişmelerin artması ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin azalması gibi birçok değişkeni içinde barındırmaktadır (Kılıç, 2001:1).

Sanayileşme kalkınmanın ölçüsü olarak ele alınmaktadır. Bir ülkenin kalkınmasında sanayileşme çok önemlidir. Dünya üzerinde birçok gelişmiş ülkeye baktığımızda bu ülkelerin ekonomilerini sağlam bir sanayi sistemine dayandırdıklarını görmekteyiz. Bu durum ekonomik gelişme ile sanayileşme arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Sanayileşme ekonomi üzerinde daha fazla katma değer yaratır, çalışan nüfusa geniş iş imkanları sunar, teknolojinin gelişmesine olanak sağlar böylece GSMH'ya büyük katkı sağlayarak ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Bu nedenle bir ülke gelişmiş ise, bu ülkeye aynı zamanda sanayileşmiş diyebiliriz.

Sanayileşme gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından ülkelerin refah düzeyinin artması ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için her ülkenin gerçekleştirmek istediği bir hedeftir. Bu noktada ekonomik kalkınmışlık düzeyini yakalayabilmek bütün ülkeler için büyük önem arz etmektedir.

Sanayileşme ile ekonomik kalkınma çoğu zaman aynı anlamda kullanılırken aslında sanayileşme kavramı bir toplumun gelişmişlik seviyesini yakalamasında kalkınmanın vazgeçilmez bir unsurudur (Yavillioğlu, 2002:68).

Sanayileşme emek, sermaye makine ve benzeri araçlar kullanarak hammaddeleri ve yarı mamul maddeleri bireylerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde kullanılabilir ürünlere dönüştürme sürecidir. Sanayileşmenin gerçekleşebilmesi sermaye, hammadde, işgücü, enerji, teknoloji ve ulaşım pazarlama gibi faktörlerin bir araya getirilmesine bağlıdır (Koç,2001:36-39).

Sanayileşme mal üretiminde yeni üretim tekniklerinin üretime uygulanarak, üretim kalitesinin ve hacminin yükseltilmesi suretiyle, üretimin azalan maliyetle gerçekleştirilerek bir ülkenin milli gelirinde artı değer yaratılması sonucu o ülkenin toplumsal, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda geçirdiği olumlu gelişmelerdir (İlkin, 1973:427). Sanayileşme temelinde teknolojik gelişmeleri barındırmaktadır. Teknolojik gelişmeler günümüz toplumlarının gelişmesinde ve ilerlemesinde etken olan en önemli faktörlerden biridir (Eser, 1993:14).

Gelişmekte olan ülkeler; ileri teknolojinin yeterli düzeyde olmadığı, tarım sektörünün yoğun olduğu, kişi başına düşen milli gelirin yeterli düzeyde olmadığı ve sosyal sorunların varlığını koruduğu bir yapıya sahiptir. Bu ülkelerin en temel sorunlarından biri yeterince sanayileşmemiş olmaları ve iktisadi açıdan gelişmiş ülkelere bağımlı olmalarıdır. Ekonomik kalkınmanın sağlanarak refah düzeyinin yükseltilmesi gelişmekte olan ülkelerin en temel amaçları arasında yer alır. Sanayileşme ekonomik kalkınmanın temel kaynağı olarak kabul edilmektedir (Tuna, 1990:18,19).

Doğru ve gerekli bir sanayileşmeden söz edebilmek için çeşitli koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu koşullar şunlardır (Kılıçbay, 1991:406-407).

- İleri teknoloji gerektiren büyük çaptaki sanayi tesislerinin kurulumunun yapılabilmesi,
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin teknolojik değişimleri özümsemesi
- Sanayileşmenin ülkenin ihtiyaç duyduğu döviz ülkeye kazandırabilmesi,
- Sanayileşmenin ülkenin gelişmişlik seviyesini yükselterek kalkınma hızını

arttırması,

- Sanayileşme ile birlikte bilimsel gelişmelerin önünün açılması ve ülkenin eğitim, kültür ve bilgi seviyesini yükseltmesi,

Sanayileşme birçok yapısal değişikliği beraberinde getirmekte ve bu yapısal değişiklikler ise diğer sektörlerle yansyarak ekonominin tümü açısından bir gelişme sağlamaktadır (Tuna, 1990:18-19).

1.2. Sanayi Sektörünün Yapısı ve Özellikleri

Ekonominin temel sektörlerinden biri olan sanayi sektörü, temelde hammadde ve taşıyıcıların taşınabilir ve kullanılabilir ürünlere dönüştürülmesi olayıdır. Sanayi sektörü gerek kendi içerisinde gerekse diğer sektörler arasında “bağlılaşım” kurma yeteneği en fazla olan sektördür. Gelişen bir sanayi, diğer sektörler ile bağlantılar yoluyla ile daha hızlı ekonomik yapıyı canlandırır ve çeşitlendirir, işbölümünü artırır ekonomi ile bütünleşerek tarım ve hizmet sektörlerinin gelişmesine katkı sağlar (Dura, 1991: 114).

İktisadi gelişimin ilk safhalarında tarım sektörünün payı oldukça yüksek iken, sanayi ve hizmetler sektörünün payı düşüktür. Ancak kalkınma sürecinde yol alındıkça tarım sektörünün payı azalmış sanayi ve hizmet sektörlerinin ise payı artmıştır. Bugün ise sanayi sektörünün payı tarım kesiminden yüksek hizmet sektöründen ise düşüktür (Berber, 2015:13). Bir ülkenin gelişmesi için geçirdiği safhalarda sanayi sektörünün büyük önemi vardır. Az gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri için sanayi sektörünün payını arttırmak durumundadırlar. Ancak gelişmiş ülkelerde sanayi sektörüne nazaran hizmetler sektörünün ekonomideki sürükleyici rolünün arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo 1.1’de gelişmiş ülkelerin 1996 ile 2016 yılları arasındaki tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün GSYH’den aldıkları paylar gösterilmiştir. Buna göre gelişmiş ülkelerde sanayi sektörünün GSYH’den aldığı pay tarım sektöründen fazla hizmetler sektöründen azdır. Bu ülkelerde 1996-2016 yılları arasındaki süreçte tarım sektöründe ABD hariç sanayi sektöründe ise Almanya ve Güney Kore hariç diğer gelişmiş ülkelerde bu sektörlerin GSYH’den aldıkları payda hemen hemen düzenli azalışlar meydana gelmiştir. Hizmetler sektöründe ise yine aynı yıllar

içerisinde Güney Kore ve Almanya haricindeki diğer gelişmiş ülkelerde hizmetler sektörünün GSYH içerisinden aldığı pay ise giderek artmıştır. Bu durum gelişmiş ülkelerin kalkınmasında hizmetler sektörünün önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Tablo 1.1: Gelişmiş Ülkelerde Temel Sektörlerin GSYH İçindeki Oranı

Tarım	1996	2000	2004	2008	2012	2016
ABD	---	1,2	1,3	1,2	1,2	---
Almanya	1,1	1,1	1	0,9	0,8	0,6
Fransa	2,7	2,3	2	1,7	1,8	1,5
G. Kore	5,5	4,4	3,5	2,5	2,5	2,2
İngiltere	1,2	0,9	0,9	0,7	0,7	0,6
İtalya	3,3	2,8	2,6	2,1	2,2	2,1
Hollanda	3,1	2,5	2	1,8	1,8	1,8
İsveç	2,5	1,9	1,8	1,6	1,5	1,3
Japonya	1,7	1,5	1,2	1,1	1,1	---
Yunanistan	7,3	6,1	4,7	3,2	3,7	4
Sanayi	1996	2000	2004	2008	2012	2016
ABD	---	23,2	21,7	21,6	20,5	---
Almanya	31,9	30,9	29,4	30,1	30,7	30,5
Fransa	23,9	23,3	21,8	20,7	19,7	19,4
G. Kore	38,6	38,1	38	36,3	38,1	38,6
İngiltere	27,8	25,3	21,8	20,1	20,1	19,2
İtalya	28,6	27,1	26	26,1	23,9	24,1
Hollanda	26,7	24,7	23,6	24,2	22,1	19,7
İsveç	30,3	30,4	29,7	29,3	26,9	26
Japonya	34,7	32,7	30,3	29,1	26,9	---
Yunanistan	20,8	21	22,5	17,7	16,2	15,8
Hizmet	1996	2000	2004	2008	2012	2016
ABD	---	75,7	77	77,2	78,2	---
Almanya	67	68	69,6	69	68,5	68,9
Fransa	73,4	74,3	76,1	77,6	78,5	79,2
G. Kore	55,9	57,5	58,5	61,2	59,5	59,2
İngiltere	70,9	73,8	77,4	78,2	79,2	80,2
İtalya	68,2	70	71,4	71,8	73,9	73,8
Hollanda	70,2	72,8	74,4	74	76,1	78,5
İsveç	67,2	67,7	68,5	69,1	71,6	72,7
Japonya	63,6	65,8	68,5	69,9	72	---
Yunanistan	71,9	72,9	72,7	79,1	80,1	80,2

Kaynak: TÜİK (2017); <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim Tarihi: 03.03.2017).

Tablo 1.2’de gelişmekte olan ÷lkelerin 1996-2016 yılları arasındaki tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün GSYH’dan aldıkları paylar gösterilmiştir. Buna göre gelişmekte olan ÷lkelerde sanayi sektörünün GSYH’dan aldığı pay gelişmiş ÷lkelerde olduğu gibi tarım sektöründen daha fazla hizmetler sektöründen ise daha azdır. Ancak burada sektörlerin oranlamaları birbirinden farklılık arz etmektedir. şöyle ki gelişmekte olan ÷lkelerde her ne kadar tarım sektörünün GSYH’dan aldığı pay diğer sektörler nazaran az olsa da bu oran gelişmiş ÷lkelere kıyasla halen yüksektir. Sanayi sektörünün GSYH’dan aldığı pay oranlamasında ise hemen hemen birkaç gelişmiş ÷lke haricinde gelişmekte olan ÷lkelerde bu oran daha yüksektir. Hizmetler sektörünü incelediğimizde ise hizmetler sektörünün GSYH’dan aldığı payın tarım ve sanayi sektöründen yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak gelişmekte olan ÷lkelerde hizmetler sektörünün GSYH’dan aldığı pay gelişmiş ÷lkelere kıyasla düşüktür. Bu durum bize gelişmekte olan ÷lkelerin sanayileşme çabalarının halen devam ettiğini, ekonomik kalkınmanın ve büyümenin itici gücü olarak sanayi sektörünün gerekliliğini sürdüğünü göstermektedir.

Tablo 1.2: Gelişmekte Olan ÷lkelerin Temel Sektörlerin GSYH İçindeki Oranı

Tarım	1996	2000	2004	2008	2012	2016
Arjantin	6,1	4,9	9,8	8,7	6,9	7,6
Brezilya	5,5	5,5	6,7	5,4	4,9	5,5
Çin	19,3	14,7	12,9	10,3	9,4	8,6
Endonezya	16,7	15,6	14,3	14,5	13,4	13,5
Hindistan	28,1	23,9	19,7	18,4	18,2	17,4
Meksika	4,7	3,5	3,6	3,3	3,5	3,8
Rusya	7,2	6,4	5,6	4,4	3,7	4,7
Türkiye	---	10,1	9,4	7,5	7,8	6,2
Sanayi	1996	2000	2004	2008	2012	2016
Arjantin	28,8	28,1	33,9	31,3	29,1	26,7
Brezilya	25,6	26,7	28,6	27,3	26	21,2
Çin	47,1	45,5	45,9	46,9	45,3	39,8
Endonezya	43,5	45,9	44,6	48,1	43,6	39,3
Hindistan	31,8	31	33,3	33,8	31,8	28,8
Meksika	34,7	34,9	35,4	36,6	36,4	32,7
Rusya	38,7	37,9	36,3	36,1	33,5	32,4
Türkiye	---	26,9	25,1	26,2	26,8	28,2

Tablo 1.2'nin devamı

Hizmet	1996	2000	2004	2008	2012	2016
Arjantin	65,1	66,9	56,3	59,9	64	65,8
Brezilya	69	67,7	64,7	67,3	69,1	73,3
Çin	33,6	39,8	41,2	42,8	45,3	51,6
Endonezya	39,9	38,5	41	37,5	40,9	43,7
Hindistan	40,1	45,1	46,9	47,8	50	53,8
Meksika	60,6	61,6	61	60,2	60,1	63,5
Rusya	54,1	55,6	58,1	59,5	62,9	62,8
Türkiye	—	52,6	52,8	55,3	53,7	53,8

Kaynak: TÜİK (2017); <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim Tarihi: 03.03.2017).

Ekonomik kalkınmanın öncü sektörü olan sanayi sektörünü kendi içerisinde İmalat Sanayi, Madencilik, Enerji ve Savunma Sanayi olmak üzere 4'e ayırabiliriz.

1.2.1. İmalat

İmalat sanayi farklı kaynaklar ile hammaddelerin işlenmesi sonucu kullanıcılar için yararlı mallar üretilmesi ve kullanıma hazır hale getirilmesidir. Bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin en temel belirleyicisi olan imalat sanayi, sanayi sektörü içerisinde en güçlü marja sahiptir ve ekonomik gelişmenin öncü sektörü olarak kabul edilmektedir. Bugün gelişmiş bir ülke olabilmenin en temel yolu uluslararası piyasada imalat sanayinde rekabet gücüne sahip olmaktan geçer. Bu yüzden imalat sanayi tüm ülkeler için öncelikli sektör olup özel bir öneme sahiptir. İmalat sanayi öncülüğünde sanayileşmede meydana gelen gelişmeler beraberinde ülkelerin refahlarında artış yaratırken siyasi ve ekonomik güçlerini de arttırmıştır. İmalat sanayi bulunduğu sanayi sektörü içerisinde neredeyse bütün ülkelerde üretim ve istihdam bakımından en çok paya sahip olan alt sektördür. İmalat sanayi enerji sektörünün de tamamlayıcısı olarak büyük önem arz etmektedir.

1960'lı yıllardan itibaren imalat sanayi sektörü sayesinde birçok ülke çok hızlı bir şekilde sanayileşerek yüksek büyüme oranları yakalamış ve bu ülkelerde yapısal dönüşümlerin yaşanmasını sağlamış ve günümüz ekonomilerinin temelleri atılmıştır (Naude ve Szirmai, 2012: 2). Yüksek verimlilik gösteren imalat sanayi ekonomik kalkınma ve büyümenin temel itici gücüdür. Ancak günümüzde imalat sanayinin ekonominin temel itici gücü olduğu kabul edilmekle birlikte artık gelişmiş ülkelerde imalat sanayinin yerini bilgi iletişim ve yoğun teknoloji

gerektiren hizmetler sektörüne bıraktığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi halen ekonomik büyümenin kaynağı olarak stratejik önemini korumaya devam etmekte ve iktisadi hayatta birçok ülkeye yüksek katkılar sağlamaktadır.

Tablo 1.3'te gelişmiş ülkelerin 1995-2016 yılları arasındaki imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payları gösterilmiştir. Buna göre bu ülkelerin 1995 ve 2010 yılları arasındaki her beş yıllık süreçte imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payının sürekli azaldığını ancak 2010 yılından sonra imalat sanayinin milli gelirden aldığı payın çok ufak artış ve azalışlar şeklinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. 2016 yılı verilerini ülkeler bazında değerlendirdiğimizde imalat sanayinin ulusal gelir içinde en fazla paya sahip olduğu ülkenin %22,90 ile Almanya, en az paya sahip olan ülkenin ise %9,86 ile Yunanistan olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 1.3: Gelişmiş Ülkelerde İmalat Sanayinin Ulusal Gelir İçindeki Payı

Gelişmiş Ülkeler	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ABD	-----	15,50	13,33	12,16	12,52	12,50	12,41	12,29	12,26	-----
Almanya	23,17	22,97	22,44	22,18	22,89	22,72	22,43	22,87	23,06	22,90
Fransa	16,01	15,73	13,30	11,25	11,37	11,32	11,34	11,30	11,52	11,38
İngiltere	16,88	14,56	11,06	9,92	9,99	9,85	10,13	9,92	10,05	10,12
İtalya	20,42	19,54	17,22	15,81	15,79	15,38	15,38	15,47	15,96	16,27
İspanya	-----	17,84	15,73	13,27	13,46	13,21	13,43	13,73	14,21	14,19
Yunanist.	-----	10,62	9,56	8,19	8,89	9,09	9,51	9,51	9,41	9,86
Japonya	23,56	22,52	21,58	20,88	19,76	19,83	19,55	19,87	20,54	----
Kanada	-----	-----	-----	11,06	10,99	11,08	10,62	----	----	----
Norveç	12,45	10,02	9,14	8,06	7,54	7,37	7,38	7,59	7,70	7,6

Kaynak: Dünya Bankası (2017); <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.KD.ZG> (Erişim Tarihi: 30.08.2017).

Tablo 1.4'te gelişmekte olan ülkelerin 1995-2016 yılları arasındaki süreçte imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payları gösterilmiştir. Tabloya göre 1995-2010 yılları arasındaki süreçte Türkiye hariç diğer gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayinin ulusal gelir içindeki paylarında dönem dönem artış ve azalışlar yaşanmıştır. 2010 yılından sonra ise Hindistan Brezilya ve Arjantin hariç diğer gelişmekte olan ülkelere bu artış ve azalışların daha minimum şekilde gerçekleşmiştir. Yine aynı yıllarda Hindistan, Brezilya ve Arjantin ülkelerinde ise

imalat sanayinin ulusal gelir içindeki payları süreklilik arz eden bir düşme eğilimine girmiştir.

Tablo 1.4: Gelişmekte Olan Ülkelerde İmalat Sanayinin Ulusal Gelir İçinde Payı

Gelişmekte Olan Ülkeler	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	22,86	20,94	19,36	17,17	18,73	17,99	18,53	18,98	18,96	18,83
Rusya	-----	-----	18,29	14,82	13,39	13,63	12,96	13,32	13,76	13,72
Çin	33,32	31,77	32,09	31,54	31,97	31,42	30,55	30,37	29,37	----
Hindistan	19,13	18,07	18,16	17,46	17,89	17,09	16,53	16,40	16,57	16,51
Brezilya	26,78	15,27	17,35	14,96	13,86	12,55	12,26	12,01	11,76	11,71
Meksika	17,15	20,30	17,24	20,26	17,04	17,85	17,53	17,66	18,82	19,16
Endonezya	----	----	----	22,63	22,20	21,92	21,56	21,11	21,65	21,26
Arjantin	18,65	17,80	21,56	18,88	18,86	18,14	17,87	17,60	17,25	16,43

Kaynak: Dünya Bankası (2017); <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.KD.ZG> (Erişim Tarihi: 30.08.2017).

Gelişmiş ülke ekonomilerinde sermaye yoğun ağırlıklı ileri teknolojiler kullanılması sebebiyle bu ülkelerde kişi başına düşen imalat sanayi katma değeri yüksektir. Çünkü bu ülkelerde makine verimliliğinin yüksek olması daha fazla mal üretimini ve daha az emek kullanımını sağlayarak maliyetleri azaltır. Az gelişmiş ülke ekonomilerinde ise kişi başına düşen imalat sanayi katma değeri düşüktür. Çünkü bu ülkelerde verimlilik düşük maliyetler ise yüksektir. Az gelişmiş ülkeler çoğunlukla ithalata bağımlı olan bir imalat sanayine sahiptir. Bu ülkeler katma değeri düşük ve ileri teknoloji gerektirmeyen ürünleri üretmektedirler. Az gelişmiş ülkelerin ileri teknoloji gerektiren ürünleri ithal etmeleri sanayilerinin dışa bağımlı olmasına ve dış ticaret açığı vermelerine neden olmaktadır. İmalat sanayide öncelikli amaç sanayi hammaddelerinin üretiminde yurt içi girdi kullanımını arttırarak katma değeri yüksek sanayi ürünlerini üretebilmektir.

İmalat sanayi kendi içerisinde tüketim, yatırım ve ara mallar olarak 3 alt sektöre ayrılır.

1.2.1.1. Tüketim Malları Üreten Sanayiler

Tüketim malı insanların her türlü ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak üzere insanlara sunulan mallardır. Bu bağlamda tüketim mallarını içki, dokuma, mobilya,

hazır giyim gibi malların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Tüketim malları insanların o mallardan sağladığı faydanın kullanma süresine göre kendi içerisinde dayanıklı ve dayanıksız mallar olarak ikiye ayrılır. Dayanıklı tüketim malları faydası tek kullanımda bitmeyen uzun süre kullanılma imkânı sağlayan mallardır. Bu mallar dayanıksız tüketim mallarına oranla sanayide daha fazla yatırım malı ve ara malı olarak kullanılabilmesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Dayanıksız tüketim malları ise somut olan uzun süre kullanılma imkânı sağlamayan bir veya birden fazla kullanım sonucu faydası tümüyle tükenen mallardır. Bu mallar genellikle sanayide yüksek sermaye yoğunluğu gerektirmeyen teknolojilerde kullanılmaktadır (Gökçen,1970:125-126).

Sanayileşmenin ilk safhalarında tüketim malları üreten sanayi yapısı ağırlık kazanmaktadır. Ancak gelişme süreci ilerledikçe tüketim mallarının payı azalmakta ara ve yatırım mallarının payı ise artmaktadır (Berber, 2015:13). Az gelişmiş ülkelerde tüketim malı üreten sanayilerin gelişmesi dışa olan bağımlılığı da arttırmaktadır. Çünkü tüketim malları üreten sanayilerin üretimde bulunabilmesi için bu sanayilerin endüstriyel mallara olan gereksinimleri artacaktır. Bu durum ise endüstriyel malların ithalatını arttıracaktır. Az gelişmiş ülkelerin ara ve yatırım mallarına olan ithalatın artması bu ülkelerin sanayilerinin gelişmesini engelleyerek ekonomik kalkınmalarını geciktirecek ve dışa olan bağımlılıklarını da arttıracaktır. Çünkü ekonomik kalkınmanın ana kaynağı ara ve yatırım malları üreten sanayilerin gelişmesine bağlıdır.

1.2.1.2 Ara Malı Üreten Sanayiler

Üretimin çeşitli safhalarında kullanılarak nihai ürün haline gelen mallara ara malı denir. Ara mallar petrol ürünleri, kâğıt, gübre, seramik, lastik plastik, demir çelik gibi mallardır Bu mallar üretim amacı ile kullanılması sonucu o ürünün bir parçası haline gelerek yeni iktisadi bir mal haline gelmektedir. Tüketim ve yatırım amaçlı kullanılan mallar dışında üretim amaçlı kullanılan yarı mamul olarak nitelendirdiğimiz birçok malı da ara mal olarak nitelendirebiliriz.

Üretim süreci içerisinde kullanılan sermaye ve ara mallar ekonomide önemli bir yer tutar. İstikrarlı bir büyüme ve kalkınma için bu mallarının yeterli miktarda üretilmesi gerekmektedir. Üretimde ara malı imalatının artması ülkelerin dışa olan

bağımlılıklarını azaltmakta ve üretim süreci içerisindeki güçlerini de arttırmaktadır. Ara malları dayanıksız tüketim mallarının üretiminde önemli miktarda kullanılmaktadır (Şahin, vd., 2010:29-59).

1.2.1.3. Yatırım Malları Üreten Sanayiler

Yatırım malları üreten sanayiler bir malın üretiminde gerekli olan araç ve gereçleri imal eden sanayidir. Yatırım malları üreten sanayileri elektrikli ve elektriksiz makineler, elektronik taşıtlar, madeni eşyalar, ölçü aletleri, tarım makineleri şeklinde sıralayabiliriz.

Az gelişmiş ülkelerin ekonomileri ilk olarak tüketim malları üreten sanayilerin ilerlemesine zemin hazırlamakta daha sonra ara malları ile yatırım malları üreten endüstriler bu ilerlemeyi geriden takip etmektedir. Bu ülkelerde yatırım malları üreten sanayilerin gelişebilmesi ancak başlangıçta devletin bu sanayi alanlarına yapacağı yatırımlar sayesinde olur. Ters durumda, az gelişmiş ülkelerin pazar koşulları tüketim malları üreten sanayilerin gelişmesine elverişli olması nedeniyle aşırı şişkin olarak gelişir. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde imalat sanayinin daha çok tüketim malları üreten endüstriler adına gelişmesi yatırım malları ve ara malları üreten endüstrilerin ilerlemesini engellediğinden bu ülkelerin sanayileşme seviyeleri belirli bir düzeyin altında kalacaktır. (Ekodialog). Bir ülkenin toplam sanayi üretimi içerisinde yatırım malları üreten sektörün payı ne kadar yüksek ise o ülke o kadar ileri safhalara ulaşmış demektir (Berber, 2015:13).

1.2.2. Madencilik

Gelişmişliğin göstergesi olarak nitelendirilen doğal kaynaklar arasında enerji kaynakları ve madenler ilk sırada yer almaktadır. Günlük yaşam içerisinde kullandığımız araç ve gereçlerin büyük çoğunluğu doğal kaynaklardan bilhassa da madenlerden sağlanmaktadır. Ekonominin temel taşlarından biri olan madenleri, katma değeri yüksek bir sanayinin girdisi olarak kullanabilmek bu açıdan çok önemlidir. Madenler ve enerji kaynakları, modern sanayinin vazgeçilmez unsurları olup birçok endüstrinin de ilk tedarikçisi konumundadır. İmalat sanayine sağladığı girdiler dolayısıyla ve ekonomiye sağladığı katkılar dolayısıyla sanayi sektöründe özel bir öneme sahiptir. Bir ülkenin sanayileşmesi ve kalkınabilmesi yer altı

kaynaklarının verimli kullanılmasına bağlıdır. Yani yer altı kaynaklarına sahip olmakla birlikte bu kaynakların nasıl kullanıldığı da çok önemlidir. Bu noktada plan ve programların doğru uygulanması üretime, istihdama önemli katkılar sağlayacaktır. Günümüzde gelişmekte ve gelişmiş olan ülkelerin olan ülkelerin maden ve enerji kaynaklarına ihtiyaçları artış göstermektedir. Bu yüzden artan taleplere bağlı olarak birçok ülke de eşitli anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanmaktadır.

Dünya maden üretiminde ve rezervlerinde en önemli paya sahip olan ülkelerin başında ABD, Rusya, Kanada, Çin, Avustralya ülkeleri gelmektedir. Bununla birlikte maden kategorisinde yer almayan fakat dünya ticaretinde önemli bir yer tutan petrol üretiminde Suudi Arabistan, İran, Türk Cumhuriyetleri ve Kuveyt başı çekmektedir.

Dünyada yıllık ortalama 10 milyar tonun üzerinde ve 1,5 trilyon dolar değerinde maden üretimi yapılmaktadır. 10 milyar ton madenin %75'i enerji hammaddeleri, %15'i endüstriyel hammaddeler ve %10'u metalik madenlerin üretimine aittir. Bu verilerden hareketle madencilik sektörünün küresel ekonomi için ne kadar önemli olduğunu görebiliriz.

Metalik madenler arasında en pahalı olan ve en sık kullanımı olan maden demir ve çeliktir. Enerji, inşaat, kimya gibi diğer endüstri alanlarında da geniş bir kullanım alanına sahiptir. Sanayi sektörünün temel hammaddesi olan demir ve çelik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında önemli bir role sahiptir. Hata öyle ki ülkelerin demir-çelik tüketimi ekonomik gelişmişliğin göstergesi olarak da görülmektedir. Özellikle 2000 yılından sonra dünyadaki ekonomik büyümeyle birlikte çelik üretiminde ciddi bir artış meydana gelmiştir. Bu artışta Çin'in büyük etkisi olmuştur.

Tablo 1.5'te 2016 ve 2017 yıllarına ait bazı ülkelerin demir ve çelik üretim miktarları verilmiştir. Buna göre; 2016 yılında 1 milyar 160 milyon ton seviyesinde demir üretimi gerçekleşmiştir. 2017 yılında ise demir üretimi 40 milyon ton artışla 1 milyar 200 milyon düzeyine ulaşmıştır. Çelik üretiminde ise 2016 yılında 1 milyar 610 milyon ton üretim yapılırken 2017 yılında 1 milyar 700 milyon ton seviyesine ulaşmıştır. Demir ve çelik üretimine ülkeler bazında baktığımızda ise en

fazla üretimi Çin'in yaptığını görmekteyiz. Çin dünya çelik üretiminin nerdeyse yarısını karşılamakta demir üretiminin ise yarıdan fazlasını gerçekleştirmektedir. Demir ve çelik üretimi hemen hemen bütün ülkelere yayılmış durumdadır. Özellikle Çin'den sonra Hindistan, Rusya, Brezilya, Kanada üretim yapan diğer ülkelerdendir.

Tablo1.5: Dünya Demir ve Çelik Üretimi (Milyon Ton)

Dünya Üretimi	Demir		Çelik	
	2016	2017	2016	2017
ABD	22	23	78	82
Brezilya	25	28	31	34
Çin	704	730	808	843
Fransa	10	11	14	16
Almanya	28	28	42	44
Hindistan	62	65	96	99
Japonya	81	78	105	104
Kore Cumh.	46	47	69	70
Rusya	52	60	71	70
Tayvan	15	15	22	23
Türkiye	10	11	33	37
Ukrayna	24	20	24	21
İngiltere	6	6	8	8
Diğer Ülkeler	70	79	209	224
Dünya Toplam	1.160	1.200	1.610	1.700

Kaynak: USGS (2017); <https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/mcs/2018/mcs2018.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2018).

1.2.3. Enerji

Üretim süreci içerisinde kullanılmakta olan üretim faktörlerinde biri de enerjidir. Sanayileşmenin artmasıyla birlikte ülkelerin de enerjiye olan talepleri artmıştır. Ülkelerin kalkınabilmesi açısından çok önemli bir faktör olan enerji kalite ve miktar bakımından yeterli olmaması ve son yıllarda yaşanan hızlı sanayileşme ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin enerjiye olan taleplerini de arttırmıştır. Ancak enerjiye olan talebin artması enerjide dışa bağımlılığı da beraberinde getirmiştir. Günümüzde enerjiye olan talebin artmasıyla birlikte gelişmiş olan ülkeler dünyada var olan enerji kaynaklarına sahip olabilmek için bir yandan büyük mücadele verilerken diğer yandan enerjiye olan bağımlılıklarını azaltabilmek ve diğer ülkelere karşı söz sahibi olabilmek için bu enerji kaynaklarına ikame olabilecek yeni projelere yönelmişlerdir. Petrol ve doğal gazın kullanım oranının yüksek

olması ve petrol rezervlerinde meydana gelen azalma buna paralel olarak da enerji fiyatlarında meydana gelen artış gelişmekte olan ülkelerin bu enerji kaynaklarına olan bağımlılıklarını arttırmıştır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gösteren ölçütlerden biri de üretilen ve tüketilen enerji miktarlarıdır. Sanayi tesislerinin çalışması, ulaşımın sağlanması, ısınma ve aydınlatma enerji ile sağlanmaktadır. Bu nedenle enerji ülkelerin kalkınmasında büyük bir güç olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki hızlı sanayileşme ve artan nüfus ülkelerin enerjiye olan taleplerini de arttırmıştır. Küreselleşen ekonomi ile birlikte yaşanan nüfus artışı, yaşam standartlarının yükselmesi, sanayi ve teknolojiadaki gelişmeler enerji tüketimini hızla beraberinde getirmiştir.

Tablo 1.6’da birincil enerjinin (işlem görmemiş, doğada bulunan enerji) toplam üretim miktarları verilmiştir.

Tablo:1.6: Birincil Enerjinin Toplam Üretim Miktarı (Milyon Ton)

lkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015
EU-28	934.2	959.1	942.6	837.7	792.0	772.0	772.9	766.6
EA-19	485.9	465.3	453.2	470.3	479.8	477.3	465.1	448.6
Almany	186.4	144.9	135.2	136.8	128.7	120.6	119.9	119.8
Belçika	12.4	11.5	13.4	13.7	15.4	14.7	12.3	10.4
Bulgaris	9.3	10.2	9.8	10.6	10.5	10.5	11.3	12.0
Danim	10.0	15.5	27.6	30.8	22.9	16.4	15.7	15.7
Estonya	5.4	3.4	3.2	3.9	4.9	5.7	5.8	5.6
Fransa	110.7	126.0	129.3	135.6	134.2	134.5	135.9	136.7
İngiltere	205.1	254.4	268.2	204.0	148.5	110.1	108.2	118.3
İtalya	25.6	29.4	28.2	30.3	33.0	36.9	36.8	36.1
Portekiz	3.4	3.3	3.8	3.6	5.8	5.8	6.0	5.3
Türkiye	25.9	26.5	25.9	24.0	32.3	31.3	31.2	31.4
	9.2	9.3	10.0	10.3	9.4	9.3	8.8	8.5

Kaynak: EUROSTAT (2017); <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8435375/KS-DK-17-001-EN-N.pdf/18d1ecfd-acd8-4390-ade6-e1f858d746da> (Erişim Tarihi: 04.06.2017).

Tablo 1.6’ya göre 2010 yılına kadar birincil enerji üretim miktarları inişli ve çıkışlı bir seyir izlemiştir. 2010 yılından sonra özellikle gelişmiş olan ülkelerde üretim miktarında ciddi düzeyde düşüşler yaşanmıştır. Bunda 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin etkisi söz konusudur. Ekonomideki daralma enerjiye olan talebi azaltarak üretimi etkilemiştir.

Tablo 1.7’de 1990 ile 2015 yılları arasında ülkelere ait sanayi sektöründe tüketilen toplam enerji miktarlarına yer verilmiştir. Buna göre bu yıllar arasında Avrupa birliği (AB-28) ülkelerinin toplam tüketilen enerji miktarları her yıl azalma göstermiş ve 2015 yılında yaklaşık 275 milyon ton civarında bir tüketim gerçekleşmiştir. Euro bölgesinde (EA 19) yer alan ülkelerde ise 2005 ve 2010 yılları hariç diğer yıllarda sanayi sektöründe tüketilen enerji miktarları düşüş göstererek 2015 yılında 449 milyon tona yaklaşmıştır. Gelişmiş ülkeler arasında yer alan Almanya, Fransa, İngiltere, Danimarka gibi birçok ülkede bu yıllar içerisinde sanayi sektöründe tüketilen enerji miktarlarının bazı yıllar hariç genel anlamda azaldığını söyleyebiliriz.

Tablo:1.7: Sanayi Sektöründe Tüketilen Toplam Enerji Miktarı (Milyon Ton)

Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2014	2015
EU-28	370.8	331.6	333.4	328.1	287.0	277.9	274.0	274.7
EA-19	235.5	218.1	232.5	235.3	209.8	202.5	198.9	199.3
Almanya	72.2	60.1	57.6	59.1	60.6	60.7	60.7	61.0
Belçika	12.1	11.9	14.1	11.7	12.1	12.0	11.9	11.9
Bulgaristan	9.0	6.0	4.0	4.0	2.6	2.6	2.6	2.7
Danimarka	2.7	3.0	2.9	2.8	2.4	2.1	2.1	2.1
Estonya	2.5	0.8	0.6	0.7	0.6	0.6	0.6	0.5
Fransa	35.6	36.2	37.3	33.5	28.5	29.1	27.3	28.6
İngiltere	34.6	34.9	36.9	33.3	26.8	25.2	25.1	24.7
İtalya	35.8	36.0	39.7	39.9	31.3	26.8	26.2	26.0
Portekiz	4.2	4.9	6.3	5.8	5.5	4.6	4.4	4.5
Türkiye	12.1	13.3	21.0	22.6	24.9	26.8	27.9	28.8
Yunanistan	4.0	4.0	4.5	4.2	3.5	2.8	3.1	3.1

Kaynak: EUROSTAT (2017); <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8435375/KS-DK-17-001-EN-N.pdf/18d1ecfd-acd8-4390-ade6-e1f858d746da> (Erişim Tarihi: 04.06.2017).

Tablo 1.8’de ülkelerin 2005 ile 2015 yılları arasındaki “enerji bağımlılıkları” gösterilmiştir. Buna göre Avrupa birliği üyesi ülkelerin 2015 yılındaki enerji bağımlılık ortalamaları yüzde 54 civarındadır. Euro bölgesi ülkelerin 2005 ve 2015 yılları arasında enerji bağımlılıkları azalarak 2015 yılında yüzde 62 civarında gerçekleşmiştir. Almanya, Estonya ve Fransa’nın bu yıllar arasındaki enerji bağımlılıkları sürekli olarak azalmıştır. Belçika, Fransa, Türkiye ve Yunanistan’ın bu yıllar arasındaki enerji bağımlılıklarında ufak artışlar ve azalışlar yaşanmıştır. Tabloya göre enerji bağımlılık oranı en yüksek olan ülkeler Belçika, Türkiye, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’dır.

Tablo 1.8: Bazı Ülkelerin Tüm Enerji Türleri Üzerinden Enerji Bağımlılığı (%)

Ülkeler	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EU-28	52.1	52.6	54.0	53.4	53.4	53.4	54.0
EA-19	65.0	62.1	62.5	61.2	60.1	60.3	62.4
Almanya	60.5	60.3	61.9	61.5	62.7	61.7	61.9
Belçika	80.1	78.2	75.4	76.1	77.4	80.0	84.3
Bulgaristan	46.7	39.6	36.0	36.1	37.7	34.5	35.4
Danimarka	-49.8	-15.7	-5.6	-2.3	12.2	12.2	13.1
Estonya	26.1	13.6	12.0	17.0	11.9	8.9	7.4
Fransa	51.6	49.0	48.8	48.2	48.0	46.1	46.0
İngiltere	13.4	28.2	36.0	42.2	46.3	45.3	37.4
İtalya	83.4	82.6	81.4	79.2	76.8	75.9	77.1
Portekiz	88.6	75.1	75.1	77.2	79.2	72.4	77.4
Türkiye	71.6	69.3	70.7	75.3	73.9	74.8	77.5
Yunanistan	68.6	69.1	65.1	66.4	62.2	66.2	71.7

Kaynak: EUROSTAT (2017); <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8435375/KS-DK-17-001-EN-N.pdf/18d1ecfd-acd8-4390-ade6-e1f858d746da> (Erişim Tarihi: 04.06.2017).

1.2.4 Savunma Sanayi

Savunma sanayi bir ülkenin savunma ile ilgili ihtiyaçlarının karşılanmasında silahlı kuvvetler adına özel ya da kamu kuruluşları tarafından çoğunlukla ileri teknoloji kullanılarak taktiksel ve stratejik silah sistemlerini ve donanımlarını tasarlayan üreten geliştiren araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan ekonomik işletmeler topluluğudur. Savunma sanayi yalnızca ticari değil stratejik etkinliğin, gizliliğin ve güvenilirliğin önemli olduğu ileri teknolojilerin yoğun olarak kullanıldığı dışa olan bağımlılığın mümkün olduğunca en az olması gereken bir sektördür.

Savunma sanayi birçok değişik sanayi dalını içinde barındırır. Kimya sanayiden çelik üretimine makine sanayiden elektroniğe kadar hemen hemen her alanın içinde yer almaktadır. Savunma Sanayii kendi içerisinde gemi inşa sanayi motorlu araç sanayi, havacılık ve uzay sanayi, tank, roket ve füze sistemleri, zırhlı araç ve aksamı gibi farklı dallara ayrılmaktadır. Bu sanayi dallarına ek olarak araştırma geliştirme, yan sanayi danışmanlık ve destek hizmetleri ile birlikte yan sanayide ilave edildiğinde savunma sanayide yer alan diğer sanayi kollarının birbirini tamamlaması ile herhangi bir savunma ürününün imali gerçekleştirilebilir.

Bu bağlamda, savunma sanayini en temel olarak aşağıda belirtildiği gibi bir sınıflandırma yapmak mümkündür (Sezgin, 2004:6).

✓ KARA ARAÇLARI

Tekerlekli Araçlar, Özel Maksat Araçları ve Paletli Araçlar

✓ DENİZ ARAÇLARI;

Harp Gemileri, Amfibi Gemileri, Sahil Güvenlik ve Karakol Botları, Destek Gemileri, Modernizasyon.

✓ HAVACILIK VE UZAY

Döner Kanatlar, Sabit Kanat, İnsansız Hava Araçları, Modernizasyon, Uzay.

✓ MUHABERE VE ELEKTRONİK SİSTEMLER

Haberleşme, Simülatör, Komuta Kontrol ve Bilgi Sistemleri, Aviyonik Sistemler.

✓ SİLAH SİSTEMLERİ

Füze Sistemleri, Hava Savunma, Ağır Silahlar, Hafif Silahlar

✓ RADAR ve ELEKTRONİK HARP

Radar ve Sensör, Elektronik Harp, Karıştırıcılar,

✓ LOJİSTİK ve EĞİTİM

Lojistik ve Destek, Eğitim ve Danışmanlık.

Bu doğrultuda şunu söyleyebiliriz ki savunma sanayi sektörü ekonomi içinde yer alan diğer sektörlerden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Genel anlamda, bu sektörün, savunma unsurlarına yönelik üretim yapan firmalarla diğer alanlardaki firmaların savunma sanayine yönelik üretim yapan birimlerinden oluştuğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle savunma sanayi heterojen bir yapı sergilemektedir. Ancak savunma sanayinin ürün ve pazar özellikleri farklı bir konumda analiz

edilmesi gerekmektedir (Sezgin, 2004:7). Tablo 1.9’da savunma sanayi piyasası ile serbest piyasa karşılaştırılmıştır.

Tablo 1.9: Savunma Sanayi Piyasasının Serbest Piyasa İle Karşılaştırılması

Serbest Piyasa Sistemi	Savunma Piyasası
Çok sayıda küçük firma bulunur.	Az sayıda, fakat büyük firmalardan oluşur.
Giriş ve çıkış tamamen serbesttir.	Giriş ve çıkış için engeller vardır.
Fiyatlar marjinal maliyetlerle belirlenir.	Fiyatlar, toplam maliyetlerle orantılı olarak belirlenir.
Fiyatlar marjinal fayda ile belirlenir.	İstenilen askeri performans için herhangi bir fiyat ödenir.
Talebin azalması fiyatları düşürür.	Talebin azalması fiyatları yükseltir.
Arz, talebe göre ayarlanır.	Büyük bir atıl kapasite vardır.
İş gücü oldukça hareketlidir.	İşgücünün hareketliliği oldukça azalmıştır.
Ölçeğe göre azalan veya sabit getiri vardır.	Ölçeğe göre artan getiri vardır.
Arz veya talepteki değişimlere piyasa süratle uyar.	Yeni bir sistemi geliştirmek 7-10 yıl sürer, üretimi 3-5 yıl alır.
Piyasa düzgün bir şekilde dengeye ulaşır.	Piyasa yıldan yıla kararsız davranışlar gösterir.
Genel dengede fiyatların kendi denge değerine ulaşacağı varsayılır.	Maliyetler (enflasyonu da kapsamak üzere) her yıl yükselmektedir. Sektörler arasında hatta daha geniş oranda firmalar arasında kar farklılıkları vardır.
Mükemmel bir sermaye hareketliliği vardır.	Ağır bir borçlanma ve borç bulmada güçlükler.
Devlet müdahalesi yoktur.	Devlet belirleyici, düzenleyici, banker, karar veren vb. dir.
Piyanın hacmi alıcı ve satıcılar tarafından oluşturulur.	Pazarın genişliği, yıllık bütçeler vasıtasıyla, ilgili organlar (hükümet ve yasama organı) tarafından belirlenir.
Alıcı ve satıcılar bağımsız olarak hareket eder.	Alıcı devamlı olarak satıcı ile irtibatlıdır.

Kaynak: Şimşek, Muammer (1989); “Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma Sanayi,” SAGEB Yayınları, Ankara, s.61-62

1.3. Sanayileşme Modelleri (Stratejileri)

Sanayileşme stratejisi, ülkelerin sanayileşme amacıyla uyguladıkları plan, yöntem, hedef gibi yaklaşımların bütünü olarak ifade edilebilir. Temelde iki

sanayileşme stratejisi vardır. Bunlar ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve ihracata dayalı sanayileşme stratejileridir.

1.3.1. İthal İkameci Sanayileşme Modeli

İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ilk olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik yapıları olumsuz yönde etkilenen Latin Amerika ülkeleri tarafından uygulanmıştır. Model özellikle 1950-1960 yılları arasında birçok gelişmekte ülke tarafından uygulama alanı bulmuştur. Genellikle 2. Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlayan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi 1970 yıllarına kadar devam etmiştir. İç üretimi esas alarak ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla uygulanmıştır. Bu modelin asıl amacı dış alıma engeller getirerek imalat sanayinin iç piyasada üretim yapmasını sağlamaktır (Özdemir, 2013:6).

Gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile sanayileşerek dışa olan bağımlılıklarını azaltmak istemektedirler. Bu ülkeler ithal ikameci sanayileşme modelini benimseyerek döviz tasarrufu sağlayarak ödemeler bilançosu açıklarını kapatabileceklerdir. Bu sanayileşme modelinin benimsenmesi ile yurtiçi üretim artacak istihdam artacak işsizlik azalacaktır.

1.3.1.1. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları

İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi esas olarak iki aşamada ele alınır, ilk aşama; dayanıksız tüketim malları üreten sanayilerin kuruluşuna yöneliktir. Zira bu aşamada üretim daha küçük kapasite ile daha az işgücü gerektiren ve daha az maliyetle gerçekleştirilir. Bu aşamadaki ürünler genellikle işlenmiş gıdalar, tekstil, ev eşyası ve giyim gibi ürünlerdir. İthal ikamesinin ilk aşamasında, tüketim artışının yanında ithal edilen malların ikamesi için üretim yapıldığından yurt içi üretim hızla artar. Ülke içinde yer alan piyasanın sınırları zorlaması ile birinci aşama tamamlanmış olur. Birinci aşama tamamlandıktan sonra tüketim de yaşanan düşüş beraberinde üretim artışını da yavaşlatabilir (Özbey, 1999, s.7). Üretim artışının buna bağlı olarak da büyümenin devam ettirebilmesi için ikinci aşamaya yani ara ve yatırım mallarının üretimine geçilmesi ve yerli sanayi ürünlerinin ihracına başlanması gerekmektedir.

Tüketim mallarına yönelik olan ilk aşamadan sonra ikinci aşamaya geçilir. İkinci aşama ara ve yatırım malları ile dayanıklı tüketim mallarının yurt içinde üretime geçilmesi aşamasıdır. Bu aşamada dayanıklı tüketim malları ile ara ve yatırım mallarının yurt dışı alımları kısmen ya da tamamen kısıtlanarak bu malların yurt içinde üretilmesi sağlanır. Fakat ikinci aşama ilk aşama kadar kolay değildir. Zira ilk aşamada üretilen mallar ileri teknoloji gerektirmeyen daha az maliyetli ve daha az iş gücü gerektiren tüketim mallarına yöneliktir. İkinci aşamada üretilen mallar ise ileri teknoloji ve nitelikli işgücü gerektiren başlangıç yatırım maliyetlerinin yüksek olduğu nitelikli mallardır. İkinci aşamanın devam etmesi durumunda maliyetler artar, ekonomi darboğaza girer. Bunun sonucunda ise üretimdeki büyümede düşüşler meydana gelir (Bruton, 1968:307).

1.3.1.2. İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Etkileri ve Sonuçları

İthal ikameci sanayileşme stratejisi yurtiçi sanayinin gelişmesinde etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Fakat endüstride etkinlik ve verimlilik artışlarında ciddi sorunlara yol açmaktadır.

İthal ikamesine dayalı sanayileşme modelinde aşırı koruma oranları ile çalışan endüstrilerde ürünler fiyatlar bakımından dünya fiyatlarından yüksek kalite bakımından ise düşüktür. Bu durum tüketicinin refah düzeyini olumsuz etkiler ve ihracatın üzerinde caydırıcı etki yaparak döviz gelirlerinin de düşmesine neden olur. Bununla birlikte aşırı koruma nedeni ile dış ticarete konulan engeller uzun vadede firmalara kâr maksimizasyonu sağlayarak monopolleşme eğilimlerinin artmasına neden olur. Bu durum yurt içi sanayide Ar-Ge yatırımlarının azalmasına neden olarak kaynak dağılımındaki etkinliği azaltır (Dinçer, 2010:37).

İthal ikamesine dayalı sanayileşme modelini uygulayan gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi sektörünün aşırı korunması bu ülkelerin rekabetçi bir düzeye ulaşmalarını engellemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde nitelikli işgücünün yetersiz oluşu girişimcilik ve yönetsel becerilerin gelişmemiş olması gibi temel düzeyde var olan sorunlar gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş olan ülkelerin seviyelerine ulaşmalarını engellemiştir. Dış ticarete getirilen kısıtlamalar yalnızca yurt içindeki imalat sanayinin devamını sağlayabilmiş ancak sektörde verimliliği, etkinliği ve köklü değişimleri beraberinde getirmemiştir. Ayrıca gelişmekte olan

birçok ülke tarafından çok büyük oranlarda uygulanan tarifeler, kotalar, tarife dışı engeller ve döviz kotaları sanayi sektöründeki teşvikleri arttıracak düzeyde gerçekleşmemiştir (Krugman, vd., 2012:292).

İthal ikamesine dayalı sanayileşme modelinde öngörülenin aksine ülkelerin dışa bağımlılıkları artmış tüketim mallarının ithalatı azalırken ara mallarının ve yatırım mallarının ithalatı artmıştır. Çünkü bu malların üretilmesi için gerekli olan makine-teçhizat ve hammaddeler ithal edilmiştir. Üretimin devam edebilmesi için dış girdi kullanımı artmış ve bu durum gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş olan ülkelere bağımlılıklarının artmasına neden olmuştur. Ayrıca aşırı korumacılık ihracat gelirlerini azaltırken ödemeler bilançosu açıklarının artmasına neden olmuştur. Ödemeler bilançosu açıklarının artması ülkeleri dış kaynak bulmaya zorlamıştır. Ancak artan dış borçlar gelişmekte olan ülkeleri daha da zor aşılabilir bir duruma sokmuştur (Önal, 2009:74-75).

İthal ikamesine dayalı sanayileşme modeli teoride çok tutarlı olmasına karşın uygulamada gerekli tedbirlerin alınmaması, dış ticarete getirilen engellerin dış rekabeti ortadan kaldırması ve yurt içi sanayi sektörünün yenilikleri uygulamaya gereksinim duymaması gibi sorunlar sanayi sektörlerinin hantallaşmasına, kıt olan kaynakların israfına, monopolleşme eğilimlerinin güçlenerek artmasına neden olmuştur. Sonuç olarak ülkelerin ekonomileri de darboğaza girmiştir. Bu nedenle bu modelin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için öncelikle hangi sektörlerin hangi tedbirler ile ne kadar süre ile korunacağını belirlenmesi ve korunan bu sektörlerin belli bir süreden sonra dış rekabete açılmasının sağlanarak birbiri ile çelişmeyen ekonomi politikalarının uygulanması ve devletin de öncü güç olarak, üzerine düşen görevleri etkili bir şekilde yerine getirmesi sağlanmalıdır. Devletlerin müdahalesi özellikle ekonomide kıt bulunan kaynakların etkin dağılımı, iç piyasanın oluşturulması, genişletilmesi ve ekonominin dış rekabet gücünü kazanması noktasında yapılmalıdır (Han ve Kaya, 2012, s.241).

1.3.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Modeli

İhracata dayalı sanayileşme modeli ithal ikamesi modelinin az gelişmiş ülkelerde başarısızlığa uğraması neticesinde ortaya çıkmıştır. İhracata dayalı sanayileşme modeli ithal ikamesi modelinin aksine ihracatı büyümenin kaynağı

olarak görür ve ihracatın arttırılmasını esas alır. Bunun için de dış ticarete korumacı değil dış ticareti teşvik edici politikalar esas alınır.

Türkiye'nin ilk olarak 1980 yılından itibaren uygulamaya başladığı bu modele göre ülkeler serbest ticaret koşullarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapar. İthal ikamesinin tersi bir yaklaşımına sahip olan bu modelde üretilcek olan bu malların nasıl ve ne miktarda üretilip satılması gerektiği gibi konularda uzmanlaşma gerektiren üretim alanları ortaya konur ve ülkede yer alan bütün sanayiler değil yalnızca gelişme potansiyeli içinde bulunan sanayiler özendirilir. Bu stratejinin temel amacı, yurt içi talebin çeşitli makro araçlarla kısılarak bir arz fazlasının elde edilmesi ve bunun dünya pazarlarına satılmasıdır. Böylece yurt içinde sınırlı piyasa engeli ortadan kalkar ve optimal düzeyde üretim yapılır. Bunun sonucunda ölçek ekonomilerinden yararlanılarak ihracat özendirilir ve ekonomideki büyüme süreci hız kazanır. Ayrıca üreticiler dış pazarlardan edinecekleri ucuz girdiler sayesinde ülkenin faktör donanımına uygun üretim yapma fırsatına sahip olurlar. Dış piyasalardaki rekabet, tekelleşmeyi önlerken sektörlerin yenilikleri takip etmesini, yeni teknolojilerin kullanımının artmasını, kalitenin yükselmesini, maliyetlerin düşmesini ve verimliliğin artmasını sağlayarak ekonominin dinamizm kazanmasına olanak sağlar (Acar,2000: 193).

1.3.2.1. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Aşamaları

İhracata dayalı sanayileşme modeli temel olarak iki aşamada ele alınır. Bu modelde teknoloji ağırlıklı ihracat ile üretim uluslararası bir boyut kazanmaktadır. İlk aşama yoğun işgücü gerektiren ürünlerin üretilip ihraç edilmesiyle başlar ve daha sonra yoğun nitelikli işgücü gerektiren ürünlerin ihracatına dönüşerek devam eder. Sonraki süreçte ise sermaye ağırlıklı ürünlerin ihracatı şekline dönüşür. İkinci aşama ise teknoloji ağırlıklı ürünlerin üretilip ihracat edilmesidir. Teknolojideki ilerlemeler ulaşımdaki maliyetleri düşürmüş ve ucuz fiyatlardan faydalanmak isteyen çok uluslu firmalar hızla artış göstererek üretim uluslararası bir hale gelmiştir. Teknolojideki ilerlemeler devam ettikçe mal ve hizmetler yurt içi piyasalar yerine çokuluslu piyasalar için üretilmeye başlanmıştır (Özbey, 1999:14-16).

1.3.2.2. İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisinin Etkileri ve Sonuçları

İhracata dayalı sanayileşme modeli ülkelere sanayileşme yolunda birtakım avantajlar sağlar. Şöyle ki kaynakların karşılaştırmalı üstünlüklerin olduğu sektörlerle kaydırarak üretim ölçeğinin genişlemesine, emek faktörü bakımından istihdamın artmasına, ihracattaki teşviklerle uluslararası rekabetin artmasına olanak sağlar. Ayrıca rekabetin artması Ar-Ge çalışmalarını artırır ve yeni teknolojilerin kullanımını sağlayarak üretilen malların yüksek kalitede olmasına katkıda bulunur. İhracatta meydana gelen artış döviz artışını da beraberinde getirecektir.

İhracata dayalı sanayileşme modelinin teoride üstün olan özellikleri fazla olmasına karşın uygulamada farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dış piyasalarda yarışabilecek ürünler üretmesi modelin olumlu tarafıdır. Ancak üretilen ürünlerin diğer ülkelere satın alınması ülkelerin dış ticarete uyguladıkları politikalara göre değişkenlik gösterecektir. Yani ihracatı yapılan ürünlerin diğer ülkeler tarafından talep edilmesi büyük önem arz etmektedir. Ancak sanayileşmiş ülkelerin çoğunda özellikle emek yoğun sanayilerde başta siyasi nedenler olmak üzere dış rekabete karşı aşırı korunmaktadır. Bu durum karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan gelişmekte olan ülkelerin ihracatını olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin diğer sanayileşmiş ülkelerle rekabet edebilmesi için bazı ürünlerde belirli bir standartlaşmayı ve kaliteyi yakalaması gerekmektedir. Ancak bu ülkelerin dış ticaretteki güçlü rakipleri, gelişmekte olan ülkelerin bu piyasalara girmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilen ürünlerin dış piyasalarda pazarlanması farklı sorunların doğmasına yol açabilecektir (Sağır, 2011:41).

İhracata dayalı sanayileşme modelinde ihracat yapacak ülkeler dış pazarlarda yoğun bir rekabetle karşılaşacakları için bu ülkeler adına risk ve belirsizlik durumu mevcuttur. Üretim yapan sanayi sektörlerinin başarı elde edebilmesi için vergi, resim, harç, ucuz kredi ve ithal edilen girdilere gümrük muafiyeti gibi mevzularda kolaylık sağlanarak bu sektörler teşvikler ile desteklenmelidir. Fakat bu durum uluslararası kuruluşlarca rekabet eşitliğine ters düştüğü gerekçesi ile yasaklanabilmektedir (Önal,2009:77).

İhracata dayalı sanayileşme modeli sonuç olarak dış ticaretle ekonomik

büyüme arasındaki ilişkiye dayanır fakat bu politikaların uygulanabilmesi ancak faktör, döviz ve mal piyasalarında devlet müdahalelerini en aza indirip ekonomiye serbest piyasanın hâkim olması ile sağlanabilir.

2. SAVUNMA SANAYİ

2.1. Savunma Sanayinin Yapısı

Ülkelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için en önemli ve gerekli unsurlardan biri güvenlik ve refahlarını sağlayabilmeleridir. Savunma sanayi tüm dünyada önemi giderek artan bir sektördür. İki büyük dünya savaşının ardından yaşanan körfez savaşı ve soğuk savaş ile birlikte bugün dünyanın içinde bulunduğu terör ülkeleri daha fazla tedbir almaya itmektedir. Bugünün dünyasında devletler bir taraftan ülkelere silahsızlandırma çağrısında bulunurken diğer taraftan kendi çıkarları mevzubahis olduğunda kârlarını maksimize etmeye çalışarak tüm dünyayı silahlandırmaktadırlar. Etkin bir milli güvenlik politikası oluşturulabilmesi açısından günümüzün ve yarının politikaları ve riskleri doğru değerlendirilmeli ve uygun stratejiler ortaya konulmalıdır. Devletlerin milli güvenliğe gereken önemi verip savunma sanayiye gerekli kaynakları ayırması o ülkenin güvenliği açısından bu noktada büyük önem taşımaktadır. Savunma sanayine gerekenden fazla kaynak ayrılması ülke kaynaklarının israf olmasına neden olurken yeterli kaynak ayrılmaması durumunda ise ulusal güvenliğin tehlikeye düşme riski ortaya çıkmaktadır.

Savunma sanayi alıcısının tek olduğu milli egemenliğin önemli bir unsur olduğu devletlerin teknoloji paylaşma noktasında oldukça incelikli davrandığı ve en yüksek teknolojilerin kullanılması nedeni ile sistem geliştirmelerin çok yüksek fiyatlarda gerçekleştiği bir sektör olarak diğer sanayi sektörlerinden ayrılmaktadır. Savunma sanayi, ülkelerin ekonomik yapısından bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden askeri stratejik ve politik kavramlardan ayrı düşünülemez. Savunma sanayi ulusal egemenliğin önemli bir unsuru olup bütün devletler tarafından desteklenmektedir. Savunma barış ve savaş zamanında her an hazır olmayı gerektirir. Savunmanın en temel koşulu yoğun ileri teknoloji gerektiren güçlü ve etkili bir savunma sanayine sahip olmaktan geçer. Gereken donanım ve teknolojiye sahip olmayan ülkelerin kendilerini savunma ve kendi savunma sanayilerine sahip olma olanakları yoktur. Bir ülkenin savunma sanayinden bahsedebilmek için öncelikle o ülke sanayisinin belirli bir düzeye gelmesi şarttır. Bugün savunma sanayide üstün olan ülkelerin birçoğunun teknoloji üstünlüğüne

sahip gelişmiş ülkelerden oluştuğunu görmekteyiz. Çünkü sanayisi olmayan bir ülkenin etkin bir savunma sanayisi de olması beklenemez.

Savunma sanayini diğer sanayi sektörlerinden ayıran özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz (Şimşek, 1997:xi).

- En yeni ve ileri teknoloji gerektiren üretim tekniklerine sahip olunması. Bu nedenle sürekli Ar-Ge faaliyetlerine ihtiyaç duyulması,
- Nitelikli işgücü gerektirmesi,
- Alıcısının tek olduğu ve sınırlı ihtiyaca göre üretim yapılması,
- Ürünlerin gizlilik, emniyet ve güvenlik gibi özel koşullar içermesi,
- Bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin güvenilir ve güçlü olması,
- Devamlılığın sağlanabilmesi için dışa açılmayı gerektirmesi,

2.2. Savunma Sanayinin Önemi

Savunma sanayi ülkelerin bulunduğu coğrafi konum açısından büyük bir öneme sahiptir. Bazı ülkelerin yer aldığı coğrafi konum o ülkelerin bağımsızlığı ve bekası için hayati önem taşır. Bu ülkelerin varlıklarını muhafaza edebilmeleri ancak savunma sanayilerini sağlam temeller üzerine oturtmaları ile mümkündür. Ülkelerin güvenlik ihtiyacı gereksinimleri her devletin bir silahlı kuvvetler bulundurmasına yol açmış ve ülkeleri savunma harcaması yapmaya yöneltmiştir. Gelişmiş ülkelerde savunma sanayi ekonomik ve siyasi olarak etkinliğe sahip olmada büyük önem taşır. Bugün uluslararası platformda söz sahibi olmak isteyen ülkeler silahtan savunma sistemlerindeki yazılımlara dek birçok ürünün üretimini yaparak savunma teknolojisine egemen olmaya çalışmaktadır. Uluslararası alanda anlaşmazlıkların çözümünde etkin rol almak ve küresel alanda egemen olan lider konumda söz sahibi bir devlet olabilmek ancak güçlü bir savunma sanayiye sahip olmaktan geçer. Güçlü savunma sanayine sahip olan ülkeler güçlü bir ordu kurulmasının da önünü açarak uluslararası alanda taktiksel ve stratejik kararların alınmasında ve alınan kararların caydırıcı bir güç oluşturmada büyük bir öneme sahiptir (Karakuş, 2006:63-64).

Savunma sanayi iktisadi anlamda da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir konuma sahiptir. Dünya genelinde ekonomik anlamda en

önemli sektörlerden biri olan savunma sanayi ekonomide yarattığı canlandırıcı, uyarıcı etkisi ile ülke kalkınmasına önemli etkileri bulunmaktadır. Ülke içerisindeki sanayi ile bütünleşmeyi başaran ve uluslararası pazarda etkinliğini arttırabilen ülkelerin ekonomik gelişimleri hızlanacak. Bu da beraberinde toplumların refah artışını getirecektir. İktisadi anlamda sağlanacak bu başarı ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağlayacak ve savunma harcamalarına yapılan yükü en aza indirgeyecektir. Ayrıca savunma sanayide yoğun olarak ileri teknolojilerin kullanılması ülkelerin bilgi birikimlerinin artmasına ve teknolojik yeteneklerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Burada üretilen teknolojiler ile diğer sektörlerin de gelişimine katkı sağlayarak diğer sektörlerde de kullanımını arttıracak ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması sağlanacaktır. Günümüzde teknolojide yaşanan gelişmeler ile birlikte ülkelerin savunma sistemlerinin güvenilirliklerini kontrol eden yazılımlara olan ihtiyaçları ve ülkelerin dışa olan bağımlıkları devletleri dışarıdan alınan mallara olan güvenin azalmasına neden olmuş ve bu durum savunma sanayinin önemini giderek artırmıştır (Karakuş, 2006:63-64).

2.3. Savunma Sanayinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Savunma sanayi tüm ülkeler için bir zorunluluktur. Zira milli güvenliğin sağlanamadığı bir ülkede sağlıklı bir ekonomik yapılanmadan da söz edilemez. Savunma sanayi diğer sanayi sektörlerinin gelişmesinde önemli bir sektördür. Savunma harcamaları eğitim, sağlık, GSMH gibi değişkenleri etkilemekte kamu harcamaları ve yatırım harcamalarından ise etkilenmektedir (Zekey, 2000:113). Savunma sanayine yapılan harcamaların ekonomideki etkisi üzerine şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmalarda savunma harcamalarının daha çok stratejik, tehdit ve güvenlik gibi ögeler çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri yapılan harcamaların bileşimine, şekline, hükümet politikalarına ve ülkenin ekonomik durumuna göre farklılık arz etmektedir. Yapılan harcamalar kısa vadede ekonomik daralmaya neden olsa da uzun vadede ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapılan alt yapı harcamaları o ülkenin kalkınmasına yardımcı olacaktır. Zira askeri amaçla yapılan birçok yatırım diğer sektörleri de etkileyerek sivil sanayiler içinde kullanılabilir. Savunma

sanayinin geliştirilmesinde temel gaye askeri ve siyasi amaçlar olsa da sanayileşme süreci içerisindeki ekonomiye etkileri büyüktür (Canbay, 2010:141).

2.3.1. İstihdam

Savunma sanayinin istihdama etkisi üzerine şimdiye dek çok fazla çalışma yapılmamıştır. Ancak yapılan çalışmaların bazılarında savunma sanayinin ileri teknoloji ve nitelikli işgücü gerektiren bir sanayi sektörü olması nedeniyle istihdama etkisinin pozitif yönde olacağı savunulurken bir kısım çalışmalarda ise diğer sektörlerdeki yatırımları azaltacağı nedeniyle istihdama etkisini de negatif olacağı yönündedir (Odabaşoğlu, 2012:41). Savunma sanayinin en belirgin özelliği yoğunlukla ileri teknoloji kullanılmasıdır. Bu yüzden savunma sanayi ile ilgili faaliyette bulunan firmalar nitelikli işgücü ve yoğun sermaye gerektiren üretim yaparlar (Şimşek, 1989:197-198). Savunma sistemlerinin ve donanımların Ar-Ge'ye yönelik olarak geliştirilmesi firmalara uluslararası pazarda rekabet gücü kazandırarak ülke ihracatının artmasına ve yeni istihdam alanlarının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte savunma sanayi ile birlikte diğer sanayi sektörlerinin de gelişmesine katkı sağlayacak ve bu sektörlerde de yeni iş imkanları oluşacaktır.

2.3.2. Sanayileşme

Sanayileşme bütün ülkelerin kalkınabilmesi noktasında büyük bir öneme sahiptir. Çünkü sanayisi olmayan bir ülkenin kalkınabilmesi de çok zordur. Nitekim bugün gelişmiş birçok ülkenin gelişmişliğinin temelinde yatan başlıca unsurun sanayileşme olduğunu görmekteyiz. Gelişmiş ülkelerin birçoğunun sanayileşme sürecine baktığımızda bu ülkelerin gelişmişliğinde savunma sanayinin payı oldukça büyüktür (Ergin, 1991:30-31). Ancak savunma sanayinin sanayileşme üzerinde olumlu etkilerinin yanında olumsuz önemli etkileri de vardır.

Savunma sanayinin ülke sanayisine kattığı olumlu etkileri şu şekilde sıralayabiliriz,

- İmalat sanayideki ara ve yatırım malları sanayilerinin gelişmesine imkân sağlayacak.
- Yeni sanayi kollarının kurulmasına olanak sağlarken yan sanayilerin de

gelişmesi sağlanacaktır.

- Üretilen birçok ürünün birçok parçadan ve alt sistemlerden oluşması bu parçaları üreten diğer firmalara ihtiyacı doğuracak ve diğer sanayi kollarının uyarılmasını sağlayacaktır. Diğer sanayi sektörlerinin üretime katılmasıyla ülkenin de genel sanayileşme düzeyi yükselecektir.
- Diğer sanayi firmaları ile iş birliği neticesinde girdiye olan talep artacak ve atıl kapasite gibi sorunlar giderilerek ölçek ekonomilerinden yararlanılacaktır.
- Savunma sanayide kalite ve standardizasyona büyük önem verilmekte diğer yan sanayi kollarına teknoloji aktarılması neticesinde bu sanayi kollarında da kalite ve standardizasyon artacaktır.
- Savunma sanayi teknik uzmanlık gerektirdiği için nitelikli işgücünün yetişmesi sağlanacaktır.

Savunma sanayinin sanayileşme üzerindeki olumsuz etkilerini ise şu şekilde özetleyebiliriz,

- Savunma sanayide pazar imkanlarının yetersiz oluşu ve sivil sanayide kullanım alanı bulunmayan bazı ürünleri üreten sanayi kollarının gelişmesiyle çarpık bir sanayi yapısının oluşmasına neden olacaktır (Hima, 1997:52).
- Savunma sanayide uzmanlaşan işgücünün diğer sanayi kollarında kullanılma imkânı sınırlı olmaktadır.
- Savunma sanayide teknolojik eskimenin hızlı olması neticesinde kaynakların artan oranda Ar-Ge'ye ayrılması diğer sanayi kollarına ayrılan kaynakları da sınırlayacaktır.
- Savunma sanayi ile bazı sivil sanayi kollarının entegrasyonu sınırlı kalmaktadır. Savunma sanayide kullanımı için inşa edilmiş kurumların kullanılamaması ya da çok az kullanılması ve üretim kapasitesinin kalkınma için gerektiği gibi kullanılamaması kaynakların da israf olmasına neden olacaktır (Çınar, 2002:57).

2.3.3. Ödemeler Dengesi

Savunma harcamaları ödemeler dengesi üzerinde kısa ve uzun dönemde farklı

etkiler ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki bu harcamaların ödemeler dengesi üzerindeki etkisinin genellikle kısa dönemde olumsuz uzun dönemde ise olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ödemeler dengesinin kısa dönemdeki olumsuz etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Gelişmekte olan ülkelerde savunma sanayine yapılan başlangıç yatırımlarının ileri teknoloji gerektirmesi ve Ar-Ge faaliyetlerine ihtiyaç duyulması bu yatırımların başlangıç maliyetlerinin çok yüksek olmasına neden olmakta ve ciddi boyutlarda kaynak ihtiyacını doğurmaktadır. Bu durum dövize olan ihtiyacı çok fazla arttırdığından ödemeler dengesini de olumsuz etkilemektedir. Ancak uzun dönemde başlangıçta dövize çok fazla ihtiyaç gösteren yatırımların, sonraki yıllarda, yerli üretimin ve verimliliğin artmasına bağlı olarak ilk yılların aksine ülkenin döviz açığını kapatmada yararlı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise ödemeler dengesinin kısa dönemdeki olumsuz etkisinin daha sınırlı kaldığı düşünülmektedir (Şimşek, 1989:195).

Gelişmekte olan ülkelerde uzun dönemde üretimde verimliliğin artması ile yerli üretim miktarı da artacak. Yerli üretimin artması yeni yatırımları da uyararak bu ülkelerin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü artıracaktır. Bu durum ise ihracatı yükselterek ödemeler bilançosunu olumlu etkileyecek ve cari açığı azaltacaktır.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte eski savunma sistemlerinin yerini yenileri almakta ve eski savunma sistemleri demode olmaktadır. Kendi savunma sistemlerini üretemeyen ülkeler ithalat yoluyla bu sistemleri temin etmektedir. Bu durum ise savunma harcamalarını arttırarak eldeki döviz rezervlerinin yurt dışına aktarılmasına ve dış borç stokun yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca yurt içinde üretilen silah sistemlerinde ve bazı savunma sanayi ürünlerinde ithal girdi kullanım oranı yüksektir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde olan bu durum dışa olan bağımlılığı arttırmakta ve ödemeler dengesini olumsuz etkilemektedir.

Türkiye’de de silah donanım yenilemelerinin bir kısmı yurt içinden yapılırken bir kısmı yurt dışından yapılmaktadır. Yurt içinde yapılan üretim girdileri de yurt dışından temin edilmektedir. Buna rağmen yurtdışına yapılan askeri teçhizat ihracatı çok daha düşük seviyelerde gerçekleşmektedir (Şimşek, 1989:195).

2.3.4. Enflasyon

Savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiye dair bugüne kadar ki yapılan çalışmalarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Yapılan çalışmaların bir kısmında savunma harcamalarının enflasyona herhangi bir etkisinin olmadığı savunulurken bir kısım çalışmalarda ise savunma harcamalarının enflasyona neden olduğu görüşü hakimdir. Ancak talep üzerinde oluşacak herhangi bir baskının enflasyona neden olacağı konusunda genellikle iktisatçılar arasında görüş birliği vardır. Savunma harcamalarının enflasyonist etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık arz edecektir. Şöyle ki savunma harcamaları üretici ülkeler açısından ekonomide olumlu etkiler yaratırken savunma sistemlerine olan ihtiyacını diğer ülkelerden tedarik ederek karşılayan ithalatçı ülkelerde bu durum olumsuz bir etki yaratmaktadır. İthalatçı ülkelerin ekonomileri savunma sistemlerine yapılan bu masrafları karşılayamıyorsa ya da karşılamakta zorluk çekiyorsa hükümetler savunma harcamalarını karşılamak amacıyla genellikle kamu borçlanmalarına yönelmektedir. Bu durum ise bütçe açıklarını oluşturarak gelecekteki enflasyonist baskıların artmasına neden olmaktadır.

Savaş dönemlerinde ve olağan üstü dönemlerde askeri harcamalarda yaşanan ani büyük artışlar ve ülkelerin teknolojiadaki gelişmelere bağlı olarak giderek silah sistemlerini geliştirme istekleri askeri harcamaların artışına neden olan diğer bir faktördür. Askeri harcamalarda meydana gelen bu artış maliyetleri arttırarak hükümetlerin vergileri yükseltmesine neden olmaktadır. Artan vergiler ise fiyatları yükselterek enflasyonu hızlandıracaktır. Ne zaman ki ülkelerin savunma sanayileri ihracat yapacak kapasiteye gelir o zaman ekonomideki enflasyonist baskı azalacaktır. Aksi taktirde ihracat olanaklarının olmadığı bir ekonomide silah üretimine ayrılan kaynakların giderek arttırılması ekonomideki arzın kısılmasına ve fiyatların yükselmesine neden olacaktır.

İktisatçıların bir kısmına göre savunma harcamaları verimsiz olduğu için bu harcamalar enflasyonisttir. Ayrıca bu harcamalar arzda herhangi bir değişiklik yaratmazken talepte sürekli bir artış yaratmakta bu durum ise enflasyona neden olmaktadır (Kaya,2006:108).

2.3.5. Ar-Ge'ye ve Teknolojik Gelişmelere Etkisi

Bir ülkenin ekonomik olarak kalkınmışlık düzeyini gösteren en önemli faktörlerden biri o ülkenin sahip olduğu teknolojik üstünlüktür. Savunma sanayinin ekonomide yarattığı canlandırıcı ve uyarıcı etkisi ekonomik kalkınmanın ve teknolojik gelişmenin motor gücü olarak kabul edilmektedir. Nitekim birçok önemli teknolojik buluş askeri ihtiyaçlardan sonra doğmuş ve geliştirilmiştir. Bu anlamda bilgisayar ve internet ilk olarak ABD ordusu için geliştirilen buluşlardandır. Ayrıca uzay gemisi, uçaklar, radar ve ilk hesap makinesi savunma amaçlı geliştirilen diğer ürünlerdendir. Teknolojik gelişmişlik ülkelerin kalkınma düzeyini, uluslararası platformdaki rekabet gücünü, kültürel ve sosyal yapısını belirlemede önemli bir faktördür. Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler ülkeleri Ar-Ge yapmaya ve bilim üretmeye zorunlu tutmaktadır. Bugün savunma sanayide üstün olan ülkelerin birçoğunun teknoloji üstünlüğüne sahip olan gelişmiş ülkelerden oluştuğunu görmekteyiz. Savunma sanayinin en temel koşulunu teknolojik gelişmeler oluştururken bu teknolojik gelişmelerin kaynağını ise Ar-Ge faaliyetleri oluşturmaktadır. Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkenin kalkınma sürecini etkileyen ve dışa bağımlı hale getiren en önemli etken bu ülkelerin Ar-Ge'ye gerekli yatırımları yapmayıp sanayilerini ileri teknoloji gerektiren ürünleri üretecek kapasiteye ulaştırmamış olmalarıdır. Her ne kadar son yıllarda bizim ülkemiz için savunma sanayi de önemli gelişmeler yaşansa da bu anlamda halen istenilen seviyeye gelinememiştir. Savunma sanayide Ar-Ge faaliyetleri önemli bir maliyet unsuru olsa da uzun vadedeki olumlu etkileri bakımından devletler tarafından desteklenmeleri büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerde savunma sanayine yapılan Ar-Ge yatırımları genellikle yüksek maliyetler nedeniyle hükümetler tarafından desteklenmekte ve teşvik edilmektedir.

Savunma sanayinin gelişmesiyle birlikte Ar-Ge faaliyetlerinin de ülke ekonomisine birçok yarar sağlamaktadır. Savunma sanayinin genellikle ileri teknoloji gerektirmesi nedeniyle bu alandaki Ar-Ge faaliyetleri sonucunda ülkelerin bilgi ve teknoloji birikimlerinin artmasına, teknolojik yeteneklerin gelişmesine burada üretilen teknolojiler ile diğer sanayi sektörlerinin gelişmesi sağlanarak ülkenin endüstrileşmesi düzeyinin hızlanmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca savunma sanayinin çok kollu bir yapı gerektirmesi nedeniyle farklı projelerin ve

Üretim tekniklerinin geliştirilmesine, yeni ürünlere, verimliliğin artmasına, farklı mühendislik ve teknik alanlarının doğmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte üretim ve kalitenin artmasına, ihracatın artmasına, yeni eğitim alanlarının oluşmasına, nitelikli insan gücünü artmasına, beyin göçünün azalmasına da büyük katkılar sağlayacaktır.

lke kaynaklarının büyük bir kısmının savunma sanayinde Ar-Ge'ye ayrılması sonucu diğer sanayi kollarına ayrılan kaynakların sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin etkin olarak gerçekleştirilebilmesi için devletin gerçekçi yatırımlara gitmesi bu noktada büyük önem taşımaktadır.

2.4. Savunma Harcamaları ve Büyüme İlişkisi

İkinci dünya savaşı sonrasında tüm dünyada savunma harcamaları artış göstermiştir. Son yıllarda savunma sanayinde yaşanan teknolojiadaki gelişmeler savunma harcamalarının daha da fazla artmasına neden olmuştur. Savunma harcamalarının ülkelerin ekonomik gleri ile paralel olması savunma harcamalarının ülkelerin ekonomik büyümelerine etkisi olup olmadığı araştırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda savunma harcamalarının güvenliği sağlamak şartıyla ekonomi büyümenin ön koşulu olabileceği belirtilmiştir (Erbaykal, 2007:42).

Savunmaya ayrılan harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genellikle iki görüşe dayanmaktadır. Bu görüşlerden ilkine göre; savunma harcamalarının en uygun düzeyinin belirlenmesi ülkeler için zor bir durumdur. Çünkü her ülkenin risk düzeyi farklıdır. Savunmaya gerekenden fazla kaynak ayrılması ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, çok az kaynak ayrılması durumunda ise ekonomik büyümeyi istikrarsızlığa ve yahut da kargaşaya yol açarak tehdit edecektir (Değer ve şen,1995:297).

İkinci görüşe göre savunma harcamalarının altyapı, teknolojik gelişme, beşeri sermaye birikimi üzerindeki dışsal etkileridir. GSMH'nın önemli bir oranını oluşturan savunma harcamaları ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlayacak alanlardan kaydırılıp büyümeye doğrudan katkı sağlamayan alanlara kaydırılarak, ülkenin iktisadi gelişimini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesine pahasına

gerçekleştirdiği söylenebilir. Ancak savunma bir ülkenin güvenliği, bağımsız ve bölünmez bütünlüğünün vazgeçilemez en önemli unsurlarıdır.

Kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturan savunma harcamaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülke ekonomisi için önemli bir yük oluştursa da ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için öncelikle güvenli bir ortamın tahsis edilmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle savunma harcamaları ekonomik büyümenin de ön koşulu olarak kabul edilmektedir.

2.4.1. Teorik Yaklaşım

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara baktığımızda literatürde iki temel görüş mevcuttur. Bu görüşlerden ilki savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu savunan Askeri Keynesyen Yaklaşımı, diğeri ise bu etkinin negatif olduğunu savunan Neo-Klasik Yaklaşımıdır.

Askeri Keynesyen Yaklaşımı savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara dayandırarak arz yanlı faktörler çerçevesinde açıklarken Neo-Klasik yaklaşım savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini negatif dışsallıklara dayandırarak talep yönlü açıklamıştır (Looney, 1994: 36).

2.4.1.1. Askeri Keynesyen Yaklaşım

Askeri Keynesyen yaklaşıma göre savunma harcamaları ekonomide çarpan etkisi yaratmaktadır. Yarattığı çarpan etkisiyle ekonomide tüketimi arttırmakta tüketime bağlı olarak da talep artmaktadır. Bu durum ise kapasite kullanımını arttırarak çıktı düzeyini büyütecektir. Sermayenin kâr artışına bağlı olarak yatırımlar artacak ve ekonomi büyüyecektir. Bu yaklaşıma göre savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir ancak bu durum kaynakların uyarılmasına da bağlıdır. (Giray, 2004: 190-191). Askeri harcamaların büyümeyi etkileyen olumsuz etkilerini bu harcamaların dışlama etkisi ile açıklanmaktadır. Şöyle ki askeri harcamaları alt yapı yatırımları ve sağlık harcamaları dışlamakta bu durum ise büyümeyi yavaşlatmaktadır (Görkem ve Işık, 2008:406).

Savunma harcamalarının pozitif etkilerine bakıldığında ortaya çıkan ilk

kavram faktör verimliliğidir. Savunma harcamalarındaki pozitif dışsallıklar faktör verimliliği üzerinde olumlu etkilere neden olmuştur. Alt yapı oluşturma, askeri personelin eğitimi, araştırma geliştirme faaliyetleri ve iç güvenlik hizmetleri faktör verimliliğini içermektedir (Erbaykal, 2007:43).

Birçok önemli buluş askeri ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmış bu durum teknolojinin ikili kullanımını ortaya çıkarmıştır. Teknolojinin ikili kullanım yalnızca ikili kullanımı değil birçok alanda birçok kullanıcıya ve teknolojiye atıfta bulunur. Şöyle ki ileri teknoloji gerektiren savunma sektörünün imalat sanayi sektörü üzerinde önemli etkilere sahiptir (Branscomb, 1995: 66).

Savunma harcamalarının büyüme üzerindeki pozitif etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz.

- Askeri harcamaların altyapı oluşturma, Ar-Ge faaliyetleri, askeri personelin eğitimi, modernizasyonu gibi alanlarda pozitif dışsallık oluşturmaktadır. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artmaktadır. Özellikle Ar-Ge faaliyetleri sonucunda yeni teknolojiler ortaya çıkmakta bu teknolojiler diğer sanayi sektörlerini de etkileyerek tüm topluma yayılmaktadır (Nadaroğlu, 1985:184-185).
- Sanayileşmiş ülkelerde barışın hâkim olduğu dönemlerde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde dalgalanmalar yaşanmaktadır. Böyle dönemlerde askeri harcamalar efektif talebi arttırarak ekonomiyi canlandırmaktadır (Eshag, 1983:87).
- Hükümetler ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla askeri harcamaları kontrol altında tutarak ekonomideki aşırı büyümeyi de kontrol altına alabilmektedir (Zengin, 2010:92).
- Gelişmiş silahların üretiminde silah üreticisi olan ülkeler elde edecekleri teknolojileri geri beslemeler yoluyla bağlantılı sanayilere ulaştırmaktadırlar (Değer ve Şen, 1995: 280, 296).
- Barro, gelişmekte olan ülkelerde 1970-1985 dönemlerini kapsayan çalışmasında toplam kamu harcamalarından askeri, sağlık ve eğitim harcamaları düşüldükten sonra geriye kalan kamu tüketim harcamalarının büyümeyi düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991: 430).

2.4.1.2. Neo-Klasik Yaklaşım

Neo-Klasik iktisat teorisi talep yanlı faktörleri kullanarak askeri harcamaların ortaya çıkardığı alternatif maliyetlerin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görüşünü savunur (Yıldırım, Sezgin ve Öcal, 2005:283). Savunma harcamaları var olan kıt kaynakları verimli yatırımlardan uzaklaştırmakta bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturmaktadır. Savunmaya ayrılan harcamalar ile kamu harcamaları karşılanabilir, bütçe tasarrufu sağlanabilir ve vatandaş üzerindeki vergi yükü azaltılabilir. Savunma harcamalarının büyük oranlarda silah üretimini içermesi ve bu silahların bir bölümünün yurtdışından ithal edilmesi dış açıklara neden olmakta ve diğer tarım gibi sektörlerin gelişimini engelleyerek ihracatı olumsuz etkilemektedir. Neo-klasik yaklaşıma göre bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümede negatif etkilere yol açmaktadır. Ayrıca savunma sektörünün nitelikli iş gücü gerektirmesi diğer alanlardaki beşeri sermaye arzının azalmasına neden olacaktır (Değer ve Sen, 1995: 280-297). Savunmaya yönelik Ar-Ge harcamalarının sivil harcamaların aleyhine olması ve Ar-Ge faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan buluşların alıcısının yalnızca devlet olması verimlilik artışlarını da olumsuz etkileyecektir.

Neo-Klasik iktisat teorisinin yaklaşımları şu esaslara dayanmaktadır,

- Savunma harcamalarının önemli bir maliyet unsuru olması dolayısıyla yüksek düzeyde bütçe gerektirmektedir. Bu durum sivil halkın vergi yükünü arttırmakta vergi gelirlerinin yetmediği yerde ise bütçe açıklarına neden olmaktadır (Değer ve Şen, 1995: 282-297).
- Savunma harcamaları içerisinde yer alan bazı silah sistemlerinin yurtdışından ithal edilmesi gelişmekte olan ülkelerin ödemeler bilançosunu olumsuz etkileyerek ciddi açıkların oluşmasına neden olmaktadır (Eshag, 1983: 87).
- Savunma sanayide Ar-ge faaliyetleri sonucunda alıcının yalnızca devletin olduğu mal ve hizmetlerin üretiminde üretilen ürünlerin verimlilik artışına katkısı ya çok azdır ya da hiç yoktur (Poole ve Bernard, 1992: 440).
- Savunma sanayide gerçekleşen Ar-Ge harcamalarının diğer sivil sektör harcamaları aleyhine olması büyüme üzerinde negatif etki yaratmaktadır

Cappelen, Petter ve Olav, 1984: 372).

2.4.2. Literatür'deki Çalışmalar

Literatürde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını ampirik olarak inceleyen birçok çalışma vardır. Tablo 2.1'de ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 2.1: Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Ülke	Dönem-Yöntem	Bulgular
Joerding (1986)	57 Az Gelişmiş Ülke	1962-1977, Granger Nedensellik Analizi	Ekonomik Büyüme, savunma harcamalarının Granger nedenidir.
Kinsella (1990)	Amerika Birleşik Devletleri	1943-1989 Vektör, Otoregresyon	Savunma Harcamaları ile ekonomik performans arasında nedensel bir ilişki yoktur.
Chowdhury (1991)	55 Gelişmekte Olan Ülke	1961-1987, Granger Nedensellik Analizi	İki değişken arasındaki ilişki ülkeler arasında genelleştirilemez.
Payne ve Ross (1992)	Amerika Birleşik Devletleri	1960-1990, Kısıtsız Vektör Otoregresyon	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki yoktur.
Kollias (1997)	Türkiye	1954-1993, Granger Nedensellik Analizi	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki yoktur.
Sezgin (1997)	Türkiye	1950-1993, Arz Yönlü Model	Savunma harcamaları, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir.
Batchelor vd. (2000)	Güney Afrika	1964-1995, Neo- Klasik Ekonometrik Modeller	Askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki vardır.
Dakurah vd. (2001)	62 Gelişmekte Olan Ülke	1975-1995, Granger Nedensellik Analizi	Ülkelerin çoğu için savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki yoktur.
Sezgin (2001)	Türkiye	1956-1994, Talep ve Arz Yanlı Modeller	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif bir etkisi vardır.
Galvin (2003)	64 Gelişmekte Olan Ülke	Talep ve Arz Yanlı modeller	Savunma harcamaları ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir.
Kollias vd. (2004)	15 Avrupa Birliği Ülkesi	1961-2000, Nedensellik ve Eşbütünlük Testleri	Elde edilen sonuçlar ülkelere göre farklılık göstermektedir.

Yazar	Ülke	Dönem-Yöntem	Bulgular
Giray (2004)	Türkiye	1988-2002, Talep ve Arz Yanlı Modeller	Savunma harcamalarının eğitim harcamalarıyla pozitif, sağlık harcamalarıyla ise negatif bir ilişkisi vardır.
Yıldırım vd. (2005)	Orta Doğu Ülkeleri ve Türkiye	1989-1999, Yatay Kesit, Dinamik Panel veri Analizi	Askeri harcamalar, ekonomik büyümeyi arttırmaktadır.
Dunne ve Nikolaidou (2005)	Yunanistan, Portekiz ve İspanya	1960-2002, Granger Nedensellik Analizi	Askeri harcamaların, ekonomik büyümeyi negatif etkilediğine dair anlamlı bir sonuç elde edilememiştir.
Kalyoncu ve Yücel (2006)	Türkiye ve Yunanistan	1956-2003, Engle-Granger Eşbütünlüşme ve Granger Nedensellik Analizi	Türkiye için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Yakovlev (2007)	Seçilmiş 28 Ülke	1965-2000, Solow ve Barro Büyüme Modelleri	Yüksek askeri harcamalar, düşük bir ekonomik büyümeye neden olmaktadır.
Görkem ve Işık (2008)	Türkiye	1968-2006, Var Modeli İle Granger Nedensellik Analizi	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensel bir ilişki yoktur.
Ateşoğlu (2009)	Amerika Birleşik Devletleri	1948-2007, Engle-Granger Eşbütünlüşme ve Nedensellik Analizi	Savunma harcamaları, toplam çıktı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.
Yıllancı ve Özcan (2010)	Türkiye	1950-2006, Gregory Hansen Eşbütünlüşme Testleri ve Toda-Yamato Neden Analizi	GSMH'dan savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensel bir ilişki vardır.
Başar ve Ünlü (2012)	Seçilmiş 36 Ülke	1997-2004, Regresyon Analizi	Savunma harcamaları arttıkça büyüme oranları azalmaktadır.
Agostino vd. (2012)	Afrika Ülkeleri	2003-2007, İçsel Büyüme Modelleri	Askeri harcamalar, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahiptir.
Selvanathan ve Selvanathan (2014)	Sri Lanka	1975-2013, Granger Nedensellik Analizi	Savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Korkmaz (2015)	10 Akdeniz Ülkesi	2005-2012, Panel Veri Analizi	Askeri harcamalar, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.

Kaynak: Korkmaz, Özge ve Bilgin Tuba (2016); “Askeri Harcamalar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletlerinin Karşılaştırmalı Analizi” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, s. 297

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen literatürdeki çalışmalara baktığımızda elde edilen sonuçlar uygulanan ekonometrik modele, ele alınan döneme ve ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir.

2.5. Dünyada Savunma Sanayi

Dünyada savunma harcamaları 2. Dünya Savaşından soğuk savaş dönemine kadar sürekli artış göstermiştir. Sovyetler birliğinin dağılmasıyla birlikte soğuk savaşın bittiği izlenimi ve az gelişmiş ülkelerde yaşanan ekonomik sıkıntılar savunma sanayiye yapılan harcamaları da düşürmüştür. Ancak bu dönemde savunma harcamalarında Kuzey ve Doğu Asya ülkelerinde yüzde 25 civarında bir artış gözlenmiştir. Bununla birlikte 1991 yılında yaşanan körfez savaşı nedeniyle Ortadoğu'da da savunmaya yapılan harcamalarda yüzde 9 kadar bir artış meydana gelmiştir. 1998 sonrasında dünya savunma harcamaları özellikle ABD'de tekrar yükselişe geçmiştir. ABD'de 2001 yılında 11 Eylül saldırıları yaşanmış ve bu saldırılar sonrasında ABD Afganistan ve Irak'a operasyonlar başlatmıştır. Bu operasyonlar sonucunda ABD savunma harcamalarını yüksek seviyelerde arttırmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel kriz savunma sanayiye yapılan harcamaları etkilememiş 2009 yılında da savunma sektörüne yapılan harcamalar artarak devam etmiştir (SIPRI Yearbook, 2002:10). Tablo 2.2'de bölgelere göre dünya savunma harcamalarına yer verilmiştir.

Tablo 2.2: Bölgelere Göre Savunma Harcamaları ABD Doları

	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002
Dünya Toplamı	1367	1149	1073	1001	1004	1064	1156
Afrika	15.6	12.7	14.3	12.1	13.6	18.0	20.2
Kuzey Afrika	3.3	3.8	4.3	4.4	5.0	4.7	6.0
Sahra Altı Afrika	12.3	8.9	9.9	7.8	8.5	13.3	14.2
Amerika	613	568	519	466	456	475	531
Orta Amerika ve Kara.	4.0	4.3	5.1	4.5	4.6	4.9	4.8
Kuzey Amerika	572	531	476	423	411	428	483
Güney Amerika	36.7	32.9	38.3	38.2	40.0	42.3	42.5
Asya ve Okyanusya	142	153	157	165	172	187	210
Orta ve Güney Asya	24.8	24.6	26.9	28.5	31.4	36.3	37.7
Doğu Asya	86.5	96	95	101	105	115	134
Güney Doğu Asya	16.5	17.2	18.9	21.3	20.1	19.5	21.1
Okyanusya	14.4	14.6	15.3	14.7	15.5	16.2	17.2
Avrupa	503	331	304	281	274	288	297
Orta Avrupa	23.5	19.9	17.0	17.2	17.0	16.5	17.7
Doğu Avrupa	196	43.1	36.7	23.3	15.9	23.1	27.2
Batı Avrupa	283	268	250	241	241	248	252
Orta Doğu	93.6	84.9	79.1	76.6	89.2	96.1	98
	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Dünya Toplamı	1313	1420	1561	1695	1695	1664	1682
Afrika	21.8	25.0	31.0	33.6	37.2	42.1	39.2
Kuzey Afrika	6.9	7.1	9.1	11.0	14.9	18.1	18.7
Sahra Altı Afrika	14.9	17.9	22.0	22.6	22.3	24.0	20.5
Amerika	645	697	768	842	797	699	693
Orta Amerika ve Kara.	4.5	5.2	5.9	7	7.9	9.1	8.6
Kuzey Amerika	597	636	702	776	724	626	622
Güney Amerika	43.9	56.2	60.6	59.0	65.5	63.8	52.5
Asya ve Okyanusya	233	261	297	343	372	414	456
Orta ve Güney Asya	44.0	47.2	53.2	61.9	63.5	67.1	73.3
Doğu Asya	147	169	193	227	253	286	315
Güney Doğu Asya	23.3	25.0	29.4	31.1	33.2	36.3	41.9
Okyanusya	18.2	19.8	21.5	23.4	22.3	23.9	26.6
Avrupa	308	315	332	331	326	322	342
Orta Avrupa	18.1	19.4	19.6	18.3	17.6	18.4	21.5
Doğu Avrupa	30.2	39.3	47.6	49.5	62	69.2	77
Batı Avrupa	259	257	265	263	247	235	243
Orta Doğu	105	122	133	145	162	187	----

Kaynak: SIPRI (2017); <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-regional-totals.pdf> (Erişim Tarihi: 01.09.2017).

Tablo 2.3'te 1990-2017 yılları arasındaki bazı ülkelerin savunma harcamaları gösterilmiştir. Buna göre 2016 yılında en fazla harcamayı 611 milyar dolar ile ABD yapmıştır. ABD'nin 2010 yılından itibaren savunma harcamalarında azalış meydana gelse de dünya savunma harcaması en fazla olan ülke

konumundadır. ABD’ni 215 milyar dolar harcama ile Çin takip etmektedir. Çin’in ise 2010 yılından itibaren savunma harcamaları artış göstermiştir. Yine Rusya, Arabistan, Hindistan, Fransa savunma harcamaları yüksek olan ülkelerdir. Pakistan, Cezayir, İran’ın ise savunma harcamaları diğer ülkelere oranla düşük seyretmektedir.

Tablo 2.3: Ülkelere Göre Dünya Savunma Harcamaları (Milyar Dolar)

Ülkeler	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002
Amerika	562.4	521.9	466.4	415.3	403.8	420.4	475.9
Çin	210	271.8	241.4	266.0	31.2	41.3	57.9
Rusya	----	40.8	33.7	20.9	13.6	20.4	24.4
Arabistan	28.7	25.7	23.5	20.7	31.4	31.8	29.7
Hindistan	18.6	16.7	18.8	19.7	22.8	27.3	28.2
Fransa	58.0	56.6	56.2	52.2	51.0	50.8	51.7
İngiltere	53.3	50.4	46.7	43.6	42.4	43.5	48.2
Japonya	41.9	43.6	43.5	45.0	45.4	45.4	46.2
Almanya	61.3	54.0	45.2	44.0	42.1	42.3	41.7
G. Kore	15.3	16.7	18.0	19.7	19.7	20.4	21.5
İtalya	30.6	30.1	29.6	29.8	32.2	35.7	36.1
Avustralya	12.1	12.7	13.3	12.7	13.5	14.2	15.4
Brezilya	13.1	8.4	13.7	14.3	15.3	17.0	19.9
İsrail	12.4	12.8	13.3	12.7	12.5	13.0	15.2
Kanada	16.4	15.0	14.8	12.8	12.1	12.5	12.9
İspanya	16.2	15.2	14.9	14.6	15.2	17.2	15.8
Türkiye	10.7	11.6	12.5	14.5	15.8	16.8	16.4
İran	3.8	3.0	4.3	4.7	5.2	5.8	7.0
Pakistan	4.9	5.6	5.4	5.5	5.2	5.3	6.1

Tablo 2.3'ün devamı

Ülkeler	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2017
Amerika	590	628	692	758.8	715.8	618.3	600	609.7
Çin	69.2	88.5	108.4	138.0	161.7	191.9	216.0	228.2
Rusya	26.7	33.6	40.2	46.0	53.3	59.9	69.2	66.3
Arabistan	33.3	45.8	51.7	55.3	63.5	85.4	63.6	69.4
Hindistan	33.4	35.8	41.1	48.6	48.8	50.9	56.6	63.9
Fransa	54.7	53.9	53.5	54.5	52.5	53.1	57.3	57.7
İngiltere	52.3	53.0	57.2	57.0	52.3	48.8	48.2	47.1
Japonya	46.3	45.6	44.6	45.5	45.6	45.9	46.7	45.3
Almanya	39.9	38.4	39.5	41.4	41.2	38.7	41.5	44.3
G. Kore	23.2	26.0	29.0	31.1	32.3	34.6	36.9	39.1
İtalya	36.5	34.0	34.1	32.2	29.4	26.2	28.2	29.2
Avustralya	16.3	17.8	19.6	21.3	20.3	21.8	26.3	27.4
Brezilya	16.5	18.5	21.3	25.8	25.4	26.1	24.2	29.2
İsrail	15.8	15.8	14.8	15.0	15.7	17.0	14.7	16.4
Kanada	13.6	14.9	17.5	16.9	16.2	15.2	18.1	20.5
İspanya	16.7	17.5	18.1	17.5	16.3	14.2	14.0	16.2
Türkiye	13.5	13.7	13.4	14.0	14.4	14.9	17.8	18.1
İran	10.5	14.8	13.9	13.1	12.8	10.2	12.2	14.5
Pakistan	6.8	7.2	6.8	7.3	8.1	8.8	10	10.7

Kaynak: SIPRI (2017); <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim: 15.08.2017).

Tablo 2.4'te savunma sanayinin milli gelirdeki payları gösterilmiştir.

Tablo 2.4: Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Göre Savunma Harcamaları

Ülkeler	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002
Amerika	5.3	4.7	3.9	3.4	3.0	2.9	3.2
Çin	2.5	2.5	1.7	1.7	1.7	1.9	2.1
Rusya	---	4.9	4.9	4.1	3.0	3.6	4.1
Arabistan	14.0	11.3	10.6	8.5	14.3	10.6	9.8
Hindistan	3.2	2.8	2.8	2.5	2.8	3.1	2.8
Fransa	3.3	3.2	3.2	2.9	2.7	2.5	2.4
İngiltere	3.6	3.5	3.0	2.5	2.3	2.2	2.3
Japonya	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9	0.9	1.0
Almanya	2.7	2.0	1.6	1.6	1.5	1.4	1.4
G. Kore	4.0	3.7	3.2	2.7	2.8	2.5	2.3
İtalya	2.1	2.0	1.9	1.8	1.9	2.0	1.9
Avustralya	2.1	2.2	2.1	1.9	1.9	1.8	1.9
Brezilya	2.4	1.5	2.0	1.7	1.7	1.7	1.9
İsrail	13.8	12.2	11.3	8.7	7.9	7.1	8.3
Kanada	2.0	1.9	1.7	1.4	1.3	1.1	1.1
İspanya	2.3	2.0	2.0	1.8	1.8	1.7	1.5
Türkiye	3.5	3.9	4.1	4.1	3.2	3.7	3.8
İran	3.2	1.9	2.3	2.5	2.9	1.2	1.2
Pakistan	6.5	6.7	5.9	5.6	5.2	4.0	4.2

Tablo 2.4'ün devamı

Ülkeler	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2017
Amerika	3.8	3.8	4.2	4.7	4.2	3.5	3.2	3.1
Çin	2.1	2.0	1.9	1.9	1.8	1.9	1.9	1.9
Rusya	3.5	3.5	3.3	3.8	3.8	4.1	5.5	4.3
Arabistan	8.1	7.8	7.4	8.6	7.7	10.7	9.9	10.3
Hindistan	2.8	2.5	2.6	2.7	2.5	2.5	2.5	2.5
Fransa	2.5	2.3	2.3	2.3	2.2	2.2	2.3	2.3
İngiltere	2.3	2.1	2.3	2.4	2.2	2.0	1.8	1.8
Japonya	0.9	0.9	0.9	1.0	1.0	1.0	1.9	1.9
Almanya	1.3	1.3	1.3	1.4	1.3	1.2	1.2	1.2
G. Kore	2.3	2.5	2.6	2.6	2.6	2.7	2.6	2.6
İtalya	1.9	1.7	1.7	1.7	1.6	1.5	1.5	1.5
Avustralya	1.8	1.8	1.8	1.9	1.7	1.8	2.1	2.0
Brezilya	1.5	1.5	1.4	1.5	1.4	1.3	1.3	1.4
İsrail	8.2	7.5	6.6	6.2	6.0	6.0	4.7	4.7
Kanada	1.1	1.1	1.2	1.2	1.1	1.0	1.2	1.3
İspanya	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.2	1.1	1.2
Türkiye	2.7	2.4	2.2	2.3	2.1	1.9	2.1	2.2
İran	1.5	3.4	2.9	2.9	2.7	2.2	2.8	3.1
Pakistan	4.0	3.7	3.1	3.1	3.3	3.3	3.3	3.

Kaynak: SIPRI (2017); <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim: 15.08.2017).

1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin artmasıyla birlikte uluslararası alanda yeni küresel tehditler ve riskler ortaya çıkmıştır. Bu tehditler eski usul kara kuvvetleri arasında geçen klasik gerilimlerden ziyade açık deniz korsancılığı, uyuşturucu kullanımı, siber saldırılar, terör, mafya ve organize suçlar, ada inşaları, kentsel ayaklanmalar, radikalizm, ırkçılık, ve hibrit savaşları şeklinde kendini göstermektedir (Kamiloğlu, 2017:16). Özellikle soğuk savaş sonrası asimetrik tehdit şeklinde bir kavram ortaya çıkmıştır. Asimetrik tehdit, meşru bir harp olmaksızın toplulukların zayıflıklarının hedef alındığı kitle imha silahları da dahil olmak üzere her türlü terör, psikolojik tehdit, bilgi savaşı şeklindeki saldırı biçimleridir. Savunma yapılarını konvansiyonel savaşlar ile mücadele edebilmek için tasarlayan ülkeler asimetrik tehdit gibi bir unsurun ortaya çıkmasıyla genel savunma yapılarını ve sistemlerini değiştirmek durumunda kalmışlardır. Son yıllarda ülkelerin dış politikadaki hedefleri ve yeni savunma sistemlerine uyum sağlama istekleri savunmaya olan talepleri arttırmış bu durum ise dünya savunma harcamalarını arttırmıştır.

Ülkeler arasında giderek gelir dağılımının bozulması Hindistan, Rusya ve Çin

gibi gelişmekte olan ülkelerle ile gelişmiş ülkeler arasında hegemonya savaşları tehlikesini doğurmakta ve bu durum ise savunma sanayiye olan önemi daha da arttırmaktadır.

Son yıllarda Yemen ile Suudi Arabistan arasında yaşanan gerginlikler ve ABD'nin Suudi Arabistan'ın yanında yer alması, ayrıca Rusya ile ABD arasında soğuk savaş rüzgarlarının esmesi, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi dolayısıyla Ukrayna ile savaş halinde olması, Suriye'de devam eden savaş, Kuzey Kore'nin komşu ülkelerini nükleer silahla tehdit etmesi, DEAŞ terör örgütünün Avrupa'da yayılmacı politika izlemesi ve IŞİD terör örgütünün Afganistan, Suriye, Irak, Afrika, Türkiye ve Avrupa'da terör eylemlerinde bulunması küresel tehdit ve gerginlikleri tırmandırmış ve savunmaya yapılan harcamaları da arttırmıştır (Kamiloğlu, 2017:16).

Dünyada savunma sanayi sektöründeki gelişmelerin artmasıyla birlikte Avrupa Birliği de bu yarışın içerisine girmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda ABD'deki bazı şirketlerin birleşmesi Avrupa birliği ülkelerini bu yarışta ABD'nin gerisinde bırakmıştır. Bu birleşmeler sonucunda ABD'deki bu şirketler daha da büyümüş ABD ile Avrupa Birliği arasındaki fark da daha da açılmıştır.

Tablo 2.5'te dünyanın en büyük silah ve askeri hizmet üreten 10 şirketine yer verilmiştir. En büyük 10 şirketten 7'si ABD'ne aittir. İlk sırada ABD'ne ait Lockheed Martin şirketi yer almaktadır Bu şirket çoğunlukla savaş uçağı üretmektedir. İkinci sırada yine ABD'ne ait Boeing şirketi yer alırken üçüncü sırada İngiltere'nin BAE SYSTEMS firması yer alır. Bu firmanın müşterisi çoğunlukla silahlı kuvvetlerdir. AB firması ise sıralamaya ancak 7. sırada girebilmiştir. Airbus firması ağırlıklı olarak yolcu uçağı üretmektedir. Dünya'nın ilk yüz şirketi arasında Türkiye'nin yalnızca 2 firması yer almaktadır. Bunlardan Aselsan 73. sırada yer alırken TUSAŞ firması 89. sırada yer alır (Sönmez, 2016:9).

Tablo 2.5: Dünyanın En Büyük 10 Silah ve Askeri Hizmet Üreticisi Şirketi (Çin Hariç)

Firma Sıra No	Firma Adı	Ülkesi	Silah Satışı	Toplam Satışlar	Silah Toplamı	Kâr	Çalışan Sayısı
1	Lockhed Martin	ABD	37.470	45.600	82	3.614	112.000
2	Boeing	ABD	28.300	90.762	31	5.446	165.000
3	BAE Systems	İngiltere	25.730	27.395	94	1.238	83.400
4	Raytheon	ABD	21.370	22.826	94	2.258	61.000
5	Northrop Grumman	ABD	19.660	23.979	82	2.069	11.000
6	General Dynamics	ABD	18.600	30.852	60	2.819	99.500
7	Airbus Group	Avrupa Birliği	14.490	80.521	18	3.117	138.620
8	United Tec. Cor	ABD	13.020	65.100	20	6.220	211.000
9	Finmeccanica	İtalya	10.540	19.455	54	27	54.380
10	L-3 Communi	ABD	9.810	12.124	81	---	45.000

Kaynak: SIPRI (2017); <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim: 15.08.2017).

Son yıllarda küresel tehdit ve risklerin artmasıyla birlikte savaş ve terör olaylarının da artması ülkeleri daha fazla silahlanmaya ve tedbir almaya itmiştir. Bu durum savunma sanayi sektöründe global büyümeyi de beraberinde getirecektir (Kamiloğlu,2017:17)

3. TÜRKİYE’DE SANAYİ SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

3.1. Türkiye’de Sanayileşmenin Tarihsel Gelişimi

3.1.1. 1923-1960 Yılları Arasında Uygulanan Sanayi Politikaları

Cumhuriyetin ilk yılları Türkiye ekonomisinin şekillenmeye başladığı önemli gelişmelerin yaşandığı ve Cumhuriyet tarihimizin önemli ekonomi politikalarının belirlendiği yıllar olmuştur. Bu dönemde Türkiye Osmanlıdan devraldığı dış borçlarla birlikte dışa bağımlı az gelişmiş bir ekonomi görünümündedir. Halkın büyük bir bölümü fakir ve eğitimsiz, alt yapı yatırımları yetersiz tarıma dayalı bir ekonomi mevcuttur. Bu dönemde ülke sermaye ve sanayi yatırımların bakımından yoksun, sanayi kuruluşları da yok denecek kadar az ve var olanlarda yabancıların elindedir. Türkiye ekonomisinin yeniden inşa edilebilmesi ve kalkınabilmesi için sanayileşmesi zorunludur. Yeni kurulan devletin ekonomik yapısını görüşmek ve yeni bir ekonomik yol haritası belirlemek amacıyla, ülkenin bulunduğu ekonomik durumun aciliyeti de göz önünde bulundurularak 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre Türkiye’de sanayileşme politikalarının başlangıcı olarak kabul edilmiştir.

Kongrede alınan kararları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Ülkemiz içerisinde yeterli miktarda üretimi yapılan ürünlerin dışarıdan ithal edilmesi durumunda yüksek gümrük vergisi konulması,
- Yeterli miktarda olan hammaddelerin ithaline sınırlandırma getirilmesi ancak yeterli düzeyde olmayan hammaddelerin ithalatının kolaylaştırılması,
- Sanayi sektörü için ihtiyaç duyulan makine-teçhizat gibi yedek parçaların ithalatının gümrük işlemlerinde muafiyet sağlanması,
- Hammadde cetvelindekilerin sanayi sektöründe bulunan kişilerin düşünceleri alınarak oluşturulması,
- Kanunca muafiyetin yalnızca Türk olan vatandaşlara tanınması,
- Kara yolları ve demir yollarının hızlı bir şekilde yapılmasının sağlanması,
- Deniz yolları ve demiryollarında yalnızca milli ürünler için geçerli olan tarifeler uygulanması,
- Sanayicilere kredi sağlayacak bir sanayi bankasının kurulması,
- Sanat okulları, çırac okulları ve ustalık kurslarının açılmasının sağlanması,

- Sanayi odalarının açılarak büyük bir merkezde sanayi odası kurulması,
- Esnaflar cemiyetinin ve loncaların kurulabilmesi (İlkin, 1974:382,384).

Bu dönemde özel teşebbüsün desteklendiği, yabancı sermaye girişine açık liberal politikalar uygulanmıştır. Alınan bu kararlarla özel sektör yatırımları ile sanayileşmeye hız kazandırılmak istenmiş ve ulusal bir ekonomi yaratılması için gereken çalışmalar yapılmıştır (Eroğlu, 2007: 66). Özel teşebbüsün teşvik edilmesine yönelik 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında Sanayi Maadin Bankası kurulmuştur. Yine aynı yıl üretimi teşvik etmek amacıyla aşar vergisi kaldırılmıştır. 1927 yılında ilk sanayi sayımı yapılmıştır. Bu dönemde devlet özel sektörün kârlı bulmadığı ya da gücünün yetmediği sektörlerle yatırım yapmıştır. Devlet yine bu dönem 1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkararak devlet demiryollarının ve limanların millileştirilmesine önem vermiştir. Sanayileşmenin ekonomik kalkınmada önemli faktör olduğuna inanılarak 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu geliştirilerek 1927 yılında tekrar yürürlüğe konmuştur.

Bu kanunun bazı maddeleri şunlardır:

- Karşılıksız arazi tahsis edilmesi,
- Özel kişilerden istimlak ile alınan bina ve arazilerin krediyle müteşebbislere verilmesi,
- Alt yapı yatırımlarını devletin üstlenmesi,
- Sanayi sektörlerinin kuruluş aşamalarında alınan resim, harç ve vergilerde indirim yapılarak muafiyetten faydalandırılması
- Makine-teçhizat, yardımcı maddeler ve hammadde alımlarında gümrük muafiyetinden faydalandırılması,
- Demir yolu taşımacılığı ücretlerinde ve tarifelerinde indirim yapılması, (DPT,2000: 142).

Ancak bütün bu çabalara rağmen alt yapı yatırımlarının yetersiz oluşu ve özel sektörün elinde yeterli sermayenin bulunmaması sanayileşmede de istenilen başarıyı getirmemiştir. 1923 ve 1930 yıllarında Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonucunda birçok kalifiye eleman ülkeyi terk etmiş, bu da tecrübeli eleman sıkıntısı durumunun doğmasına yol açmıştır. Fakat buna rağmen devlet

yatırım yapmak istemiş ancak alt yapı yatırımlarının yeterince gelişmemesi ve devlet sermayesinin sınırlı oluşu ve olanların da demiryolu yapımında kullanılması bu girişimleri de yetersiz bırakmıştır. Bu dönemde sanayileşmede istenilen başarının sağlanamamasının nedenlerinden biri de 1929 yılında ortaya çıkan Türkiye ve dünyanın içinde bulunduğu küresel ekonomik krizdir. Ekonomik kriz sonucunda küçük imalat şirketleri iflas etmiş özel sektör sanayileşmede istenilen performansı gösterememiştir. Bu dönem Türkiye ekonomisi için dışa kapalı sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve devletçi politikaların hız kazandığı yıllar olmuştur.

1929 ekonomik krizi ile birlikte o döneme kadar tüm dünyada kabul gören liberal politikalar terk edilmiş yerine korumacılığı esas alan devletçi politikalar kabul görmüştür. Dünyada ekonomik krizin devam ettiği yıllarda Türkiye içine kapanmış ve ulusal bir sanayi yaratmaya çalışmıştır ve bu dönemde korumacı devletçi politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1930-1939 yılları Türkiye'nin devlet eliyle sanayileşmeye çalıştığı yıllardır. (Boratav, 2005:59). Bu dönemde de ekonomik büyümenin öncü sektörü olarak sanayi sektörü görülmüş ve devlet işletmelerin öncülüğünde bir sanayileşme hedeflemiştir. Sanayileşmenin finansmanı tarım sektörüne yüklenmiş ve bu doğrultuda sanayi sektörüne kaynak aktarımı yapılmıştır. Türk parasının değerini koruma kanunu çıkartılmıştır. Dış ticarete engeller getirilerek sanayi sektörünün devlet eliyle korunması için yüksek gümrük vergi ve kotalar konularak bir dizi yeni düzenleme yapılmıştır. Tablo 3.1'de 1923-1932 yılları arasında sektörlerin GSMH içindeki paylarına yer verilmiştir.

Tablo 3.1: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla – 1923 / 1932)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1923	43,1	10,6	46,3
1924	47,8	8,5	43,7
1925	44,7	8,9	46,4
1926	49,9	8,7	41,5
1927	39,5	11,6	48,6
1928	42,4	10,6	46,9
1929	49,8	9,1	41,2
1930	46,8	10,0	43,2
1931	49,2	10,5	40,3
1932	39,3	13,9	40,6

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

Tabloya göre, 1923 yılında sanayi sektörünün GSMH'dan aldığı pay %10'dur. 1927 yılında Teşviki Sanayinin yürürlüğe girmesiyle belirli bir artış oranı yakalanmıştır. Ancak 1929 ekonomik krizi Türkiye'yi de etkilemiş ve sanayi sektörünün GSMH'dan aldığı pay %9.1'e düşmüştür. Bununla birlikte 1929 yılından itibaren tekrar bir toparlanma yaşanmış ve 1932 yılında sanayi sektörünün GSMH'dan aldığı pay %13,9'a yükselmiştir

1933-1937 yılları arasını kapsayan süreçte ithal ikamesine dayalı sanayileşme modelinin de öncülüğünün yapılacağı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmıştır.

3.1.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-1937)

Birinci Beş yıllık Sanayileşme Planı Türkiye'nin kalkınmasını gerçekleştirmek ve sanayi alt yapısının geliştirilmesi amacıyla uygulanmıştır. Kamuya ait yatırım programlarından oluşur. Kurulan kamu kuruluşları devlet tarafından yönetilmiş devletçilik bu dönemin özelliği olmuştur.

Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının esasları şu şekilde belirlenmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 11).

- Temel hammadde üretimi ülke içerisinde gerçekleşen ya da kısa bir süre zarfında üretimi gerçekleştirilecek olan ürünlerin sanayi tesislerinin kurulması,
- Büyük sermaye yatırımları ya da teknoloji gerektiren sanayi tesislerinin devlet eliyle kurulması,
- Kurulacak sanayi tesislerinin üretim kapasitesini yurt içi tüketim düzeyi oranına uygun tutulması,

Dönem sonu itibariyle planlanan hedeflere çoğunlukla ulaşılmıştır. Sanayi sektörüne kredi sağlamak amacıyla 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası ise Sümer Bank'a devredilmiştir. Madencilik yatırımlarının finanse edilebilmesi için 1935 yılında Etibank kurulmuştur. Bu dönemde ulaştırma sektörü geliştirilerek demiryollarına yatırım yapılmıştır. Ayrıca limanlar, demiryolları, kömür işletmeleri devletleştirilmiştir. Demir-çelik, kağıt, kimya, tekstil, şeker fabrikaları kurulmuştur. Türk ekonomisinde sanayi sürükleyici sektör

olmuş üretim artmıştır.

Sanayi yatırımlarında genellikle temel tüketim mallarının üretimi yoğunluk kazanırken ara ve yatırım mallarında üretim belirli bir düzeyde gerçekleşmiştir. Temel tüketim mallarını dokuma, şeker gibi ürünler oluştururken ara ve yatırım mallarını demir, çelik, kağıt, kömür gibi sanayi ürünlerinden oluşmaktadır. Böylelikle ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli sonrasında belirli sanayi sektörlerinde üretim artarken dış ticarete uygulanan korumacı politikalar sayesinde de dış ticaretteki açıklar kapanmıştır (Sönmez, 1999:4-5). Tablo 3.2’de sektörlerin GSMH içindeki paylarına yer verilmiştir.

Tablo 3.2: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla-1933 / 1937)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1933	41,4	14,2	44,4
1934	40,1	15,3	44,6
1935	38,8	15,7	45,4
1936	48,6	12,3	39,1
1937	46,2	13,4	40,4

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

Tablo 3.2’ye göre, 1936 yılı hariç diğer yıllarda sanayi sektörünün GSMH’den aldığı pay bir önceki yıla göre her yıl artış göstermiştir.

Belirlenen amaçlara ulaşılmasıyla birlikte 1936 tarihinde 1938 ile 1943 yılları arasındaki dönemi kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ancak II. Dünya Savaşının çıkması nedeniyle bu sanayi planı uygulanamamıştır (Başdar, 2008:5). II. Dünya Savaşı yıllarında sektörlerin GSMH dağılımları Tablo 2.3’ de verilmiştir.

Tablo 3.3: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla – 1938 /1943)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1938	44,4	14,2	41,4
1939	43,2	15,5	41,4
1940	44,8	14,6	40,6
1941	41,8	15,9	42,3
1942	47,2	14,7	38,1
1943	45,8	16,0	38,2

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.08.2018)

Tablo 3.3'e göre 1938-1943 yılları arasında sanayi sektörünün GSMH'dan aldığı pay dalgalı bir seyir izlemiştir. Türkiye 2. Dünya Savaşına girmese de 1938-1943 yılları arasında sanayi sektörünün milli hasıla içindeki payının inişli çıkışlı bir seyir izlemesinde 2. Dünya Savaşının etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşına girmemesine rağmen bu savaş Türkiye'yi ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Türkiye ekonomisinin tarıma dayalı bir ülke olması nedeniyle savaşın olduğu yıllarda Türkiye'nin ihraç etmiş olduğu tarım ürünlerine olan talep artmıştır ancak savaş nedeniyle nüfusun büyük bir bölümünün silah altına alınması tarım ürünlerinin üretim hacmini daraltmış bu nedenden dolayı bu talep karşılanamamıştır. Ayrıca bu dönemde yaşanan üretim azalışları ile birlikte ithal edilen ara mallar ve hammadde mallarında da önemli miktarda azalışlar yaşanmış ve ulusal gelirin düşmesine neden olmuştur. Üretim hacmindeki azalışlara bir de savaş nedeniyle talep miktarındaki artışlar da eklenince enflasyon oranında artışlar yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı nedeni ile ekonomide ortaya çıkan bu olumsuz gelişmelerin etkilerini en aza indirebilmek için bu dönemde Milli Koruma Kanunu, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır (Çavdar,2004:424). Devlet çıkarılan bu kanunlarla birlikte üretimi ve tüketimi belirli bir düzeyde denetleyip düzenlemeye çalışmıştır.

II. Dünya Savaşı devam ederken Türkiye ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla yeni sanayi politikaları oluşturmaya başlamış ve bu amaçla 1946 İvedili Sanayi Planını hazırlamıştır.

3.1.1.2. İvedili Sanayi Planı

İvedili Sanayi Planı, I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve II. Beş Yıllık Sanayi planının devamı niteliğinde olup bu planların geliştirilmiş halidir. Ülkenin içindeki ekonomik koşullarında göz önünde bulundurulduğu plan özünde ülkenin bağımsız ve bütünlüğünün korunduğu, sanayileşmeye dayalı bağımsız bir kalkınma modelini barındırır. Devletçiliğin öne çıktığı planda iç kaynaklara dayalı, kendi kendine yetebilen, dengeli ve milli kalkınmanın ön planda tutulduğu, tüm sektörlerin sanayileşmeden beslendiği bağımsız bir ekonomi oluşturulmak istenmiştir. Bu amaçla sanayileşmeye ve makineleşmeye önem verilmiştir. Makineleşmeye yalnızca iktisadi değil sosyal bir mesele olarak da bakılmış ve diğer devletler

arasında ayakta kalabilmenin ön şartı olarak kabul edilmiştir. Türkiye o dönem ABD'den Marshall yardımlarından pay almak için dış yardım talebinde bulunmuştur. Bunun içinde 1946 İvedili Sanayi Planı ile bir kalkınma programına başvurmuştur. Ancak Türkiye'nin başvurusu devletçiliği ve sanayileşmeyi ön planda tuttuğu gerekçesiyle reddedilmiştir. II. Dünya savaşının Türkiye üzerindeki olumsuz etkisi ve savaş sonucunda ABD'nin liberal politikaları birçok ülkeyi etkilediği gibi Türkiye'yi de etkisi altına almış ve bu nedenle 1946 İvedili Sanayi Planı uygulanamamıştır.

1946 İvedili Sanayi Planı'nın uygulanamamasın da o dönem gittikçe yükselişe geçen Demokrat Parti'nin (DP) liberal söylemleri ve onunla yarış içerisine girmiş Cumhuriyet Halk Partisinin kendi silahıyla (liberalizm söylemiyle) DP'yi mağlup etmeye çalışması ve planlama anlayışındaki değişikliklerin etkisi olmuştur (Ay, 2012 :168).

ABD'den Marshall yardımlarından pay almak amacıyla tarımın öncelikli sektör olarak kabul edildiği ABD'nin de kabul edebileceği yeni bir kalkınma planı hazırlamıştır. Bu doğrultuda hükümet tarafından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı) hazırlanmıştır. Bu planın hazırlanmasında savaş yıllarında ortaya çıkmış politik kadroları ve iktisat politikalarını etkileyen geniş yetkilere sahip savaş zenginlerinin de etkisi olmuştur.

1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı temelde liberal politikaların ağırlık kazandığı, özel sektörün öncelikli sektör olduğu, tarım sektörünün ise ana sektör olarak kabul edildiği yönündeki kararları barındırır. Planda tarım dışındaki diğer sektörlerin tarımsal gelişmelere ancak yardımcı olabileceği düşünülmüştür. Tarım sektörü ile birlikte tarımsal ürünlerin pazarlanması ve transferi için alt yapı yatırımlarına önem verilmiş ve bu doğrultuda ulaşım ve haberleşme de planlamadaki yerini almıştır. Plan Marshall yardımlarını amaçladığı için tarım sektörünün ihtiyaç duyacağı başta traktör olmak üzere birçok makine ve teçhizatın ithalatı da planlamada yer almıştır. Böylece ABD'nin ihracatı için de büyük bir pazar yaratılmış olacaktır. Planlamada sanayi sektörü yatırımlar açısından en son sırada yer almış ve yabancı sermayeye dayalı gelişme öngörülmüştür.

Türkiye savaş sonrası 1947 yılında IMF ve Dünya Bankasına üye olmuştur.

Marshall planı kapsamında ABD ile Türkiye arasında İktisadi İş birliği anlaşması yürürlüğe girmiştir (Eşiyok, 2011:124).

Türkiye, başta ABD olmak üzere batılı devletlerin Sovyetler Birliği tehdidine karşı dayattığı politik ve iktisadi düzeni kabul etmek zorunda kalmıştır. 1947 Vaner planı resmi olarak uygulamaya konmasa da tarıma dayalı büyüme rolünün etkileri bakımından Türkiye ekonomisine sonuçları çok ağır olmuştur. Böylelikle liberal ekonominin benimsendiği dışa bağımlı bir ekonomik yapının da temelleri atılmıştır. Türkiye'nin kalkınmasında öncü sektörü değişmiş ve uzun yıllar bir tarım ülkesi olarak kalmasına neden olmuştur (Ay, 2012 :169).

Tablo 3.4'te sektörlerin GSMH içindeki paylarına yer verilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin II. Dünya Savaşından sonra sanayi sektörünün GSMH'dan aldığı pay azalmıştır. Özellikle 1948 yılından sonra ciddi bir azalış meydana gelmiştir. Bunda o dönem ABD'den alınan yardımların etkisi vardır. Bu yardımlardan sonra Türkiye'nin kalkınmasında öncü sektörü olan sanayi sektörü yerini tarım sektörüne bırakmıştır. 1953 yılından itibaren ise sanayi sektörü ufakta olsa tekrar artışa geçmiştir.

Tablo 3.4: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla – 1943/1960)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1943	45,8	16,0	38,2
1944	43,1	15,9	41,1
1945	39,0	15,6	45,4
1946	45,5	14,9	39,5
1947	38,6	15,2	46,2
1948	44,3	12,8	42,8
1949	40,4	13,1	46,5
1950	40,9	13,1	45,9
1951	43,4	11,9	44,6
1952	42,5	11,8	45,7
1953	41,5	12,7	45,8
1954	36,8	14,3	48,9
1955	37,5	14,7	47,8
1956	38,2	15,6	46,2
1957	37,7	16,0	46,3
1958	39,3	16,2	44,4
1959	37,9	16,1	45,9
1960	37,5	15,7	46,8

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi 03.08.2018).

1946 sonrası Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik alt yapı yatırımlarına önem verilmiş liman, su, kara yolları, enerji ile ilgili birçok proje gerçekleştirilmiştir. İçe dönük – korumacı iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek dış pazarlara yönelik kalkınma planı izlenmiştir. Tarımda makineleşme artmış ve ekim alanları genişlemiştir. Nitekim savaş yıllarından sonra uygulanan politikalarla ve dış yardımlarla birlikte üretim hızlı bir artış göstermiştir. Türkiye’de 1950-1953 yılları arası altın yıllar olarak değerlendirilmiştir. Ancak ilk kez 1947 yılında açık veren dış ticaret dengesi ithalatın artması ile kronik hale gelmiş ve ekonomik yapı, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayalı olarak ayakta durur hale gelmiştir. Dış açıkların finanse ediliş şekli ise döviz bağımlılığını hızlandırmıştır. 1958 yılına gelindiğinde ise artan enflasyon oranları ve dış ticaret açıkları düşürülememiş dış borç 256 milyon doları bulmuştur. Bütün bu olumsuz gelişmeler 1958 krizinin yaşanmasına neden olmuş ve ülkede toplumsal ve siyasal gerginliğin artması ile 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşmiştir (Komisyon, 2014:23-25).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllardan itibaren kaynaklarının önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırmıştır. II. Dünya savaşı sonrası ülke bütünlüğünü tehdit eden baskılar devam etmiştir. Bu durum savaş sonrasında da savunma harcamalarının artmasına neden olmuştur. (DPT, 1963:10). Tablo 3.5’te 1950 ile 1959 yılları arasındaki savunma harcamalarına yer verilmiştir.

Tablo 3.5: Savunma Harcamaları

Yıl	Milli Savunma Harcamaları	Gayri Safi Milli Hasılaya Oranı (%)	Toplam Yatırımlara Oranı (%)	Genel Bütçe Harcamalarına Oranı (%)	Genel ve Katma Bütçe Harcamalarına Oranı (%)
1950	441.702.691	4,25	44,2	30,1	24,2
1951	463.032.559	3,81	37,1	29,4	23,1
1952	610.996.864	4,27	33,3	27,2	23,6
1953	711.110.125	4,23	34,1	31,0	28,3
1954	833.575.011	4,87	33,1	32,5	31,3
1955	1.060.774.806	5,51	38,6	35,1	34,2
1956	979.464.140	4,03	30,0	---	26,0
1957	1.060.093.923	3,47	26,4	25,5	24,6
1958	1.396.454.184	3,87	27,7	28,1	27,2
1959	1.736.104.579	3,88	24,8	25,8	25,0

Kaynak: DPT (1963); “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)” <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> s. 25.

Tablo 3.5'e göre 1956 yılı hariç diğer tüm yıllarda savunma harcamaları artış göstermiştir. Ancak savunma harcamalarının GSMH'ya oranı aynı düzeyde artmamıştır. Savunma harcamalarının toplam yatırımlara olan oranında ise 1953, 1955 ve 1958 yılı hariç her yıl düşüş göstermiştir. Bunda II. Dünya Savaşından sonra ABD ve müttefik ülkelerden alınan yardımların etkisi vardır. Alınan yardımlar savunma sektörüne yapılan yatırımları durdurmuştur

3.1.2. 1960-1978 Dönemi

1960'larda ekonomi politikalarında planlama döneminin başlaması ile yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönem; ithal ikameci, korumacı dış ticaret politikalarının sürdürüldüğü ve iç piyasaya yönelik bir sanayileşme politikasının benimsendiği bir dönem olmuştur (Komisyon, 2014:25). 1961 yılında ülke kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilmek ekonomik kalkınmayı hızlandırabilmek ve kalkınma politikalarını planlı ve programlı bir şekilde yürütebilmek amacıyla DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) kurulmuştur (Eser, 1993: 61).

Bu dönemde sanayi sektörünün dış ticaretteki rekabete karşı korunabilmesi için ucuz kredi ve girdi sağlamada kolaylık, vergilemelerde kolaylık, ithal ürünlere kota ve yüksek gümrük tarifeleri biçimindeki politika uygulamaları gerçekleşmiştir. Böylece bu politikalarla yurt içi yatırımları arttırmak ve sanayinin büyümesini sağlayarak ülkemizin dışa olan bağımlılığı azaltmak amaçlanmıştır (Başdar,2008:6).

Türkiye bu dönemde ithal ikamesine dayalı sanayileşme modelinin benimsediği Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını uygulamıştır.

3.1.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma planında alt yapı yatırımlarına önem verilmiş ve bu dönemde birçok sanayi tesisi kurulmuştur. 1960'lı yıllara kadar tarım ürünleri üreten Türkiye bu tarihten itibaren ara ve yatırım mallarının da üretildiği sanayi tesislerini kurmaya başlamıştır. Bu dönemde milli geliri arttıracak alanlarda üretim yoluna gidilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında imalat sanayi sektöründe her malı üretmekten ziyade milli geliri ve refahı arttıracak mukayeseli üstünlüğe sahip malların üretimine, kapasite fazlası olan ürünlerde marjinal maliyeti ve uluslararası fiyat karşılaştırmasına elverişli olduğu durumlarda üretim yapılmasına ve fazla kapasitenin kullanılması yeni kapasitelerin yaratılmaması konusunda gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik kararlar alınmıştır. Toplam yatırımlar içerisinde madencilik sektörüne yüzde 5,4, imalat sanayine %16,9, enerji sektörüne ise %8,6 pay ayrılmıştır (İlkin, 1974:402). Tarım sektörü haricinde sanayi sektörüne ağırlık vererek sanayi yatırımlarına başlanmıştır. 1964 yılında Kütahya Azot Fabrikası, 1965 yılında Ereğli Demir Çelik işletmeleri ve Arçelik Çayırova Tesisleri, 1967 yılında Northern Elektrik Telekomünikasyon Şirketi (Netaş), kurulmuştur. Küçük sektörlerin büyümesi yönelik hedeflenen rakamlar gerçekleşmese de kısa sürede büyüme hissedilmeye başlanmıştır (Doğan, 2013:218).

Tablo 3.6’da sektörlere ait üretim hedefleri verilmiştir.

Tablo 3.6: Sektörlere Ait Üretim Hedefleri

	1962	1967	1977	Birim
Ulaştırma	18,6	29,2	45,6	Ton/Yolcu/Km.
Sulama	1000	1500	3000	Bin Hektar
Enerji	19,8	27	43	Mil. Ton Tas Kö.
Petrol	3316,8	4780	9956	Bin Ton
Cimento	2150	3593	6350	Bin Ton
Demir-Çelik	560	885	1600	Bin Ton
Suni Gübre	325	1263	2843	Bin Ton
Dokuma Pam. El	128	160	250	Bin Ton
Yünlü Elvaf	36	40	48	Bin Ton
Suni Elvaf	4	6	13	Bin Ton
Kağıt	101	140	200	Bin Ton

Kaynak: DPT (1963); “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)” <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> s. 41.

3.1.2.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci kalkınma planı 1968-1972 yıllarını kapsar. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda diğer harcamaların içerisinde en fazla harcama savunmaya yapılmıştır. Çünkü 1964 yılında Kıbrıs bunalımı ortaya çıkmıştır. Bu dönem Türkiye müttefik ülkelerden aldığı teçhizatları kullanmak istemiş bazı engellerle karşı karşıya kalmıştır. Bu yüzden bu dönem savunmaya yapılan harcamalar artış göstermiştir.

Harcamalar içerisinde savunma carilerine ek olarak milli savunma alt yapı yatırımları da eklenmiştir.

İkinci Kalkınma Planı'nda yalnızca ekonomik kalkınmayı değil aynı zamanda hayat standardının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle var olan yapısal sorunların ortadan kaldırılması ve kaynakların en etkin şekilde kullanımı şarttır. Ekonominin tümüyle modernleştirilmesi geleneksel yöntemlerin yerine ileri teknolojilerin kullanımını esas almıştır İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda temel gelişme hedefi GSMH'yı %40,3 arttırmaktır. (DPT,1968:2-3). Bu planda sanayi sektörü ekonominin sürükleyici sektörü olarak görülmüştür. İlk sanayileşme planına göre bu sanayileşme planın sanayileşme konusunda daha fazla üzerinde durulmuştur. Türkiye hızlı sanayileşme yolunda gerekli kaynaklara sahiptir. Bu dönemde kurulacak ağır sanayi kuruluşları küçük sanayi tesislerinin gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca tarım sektörünün modernleşmesine tarım sektöründen sanayi sektörüne kaynak sağlamada da yardımcı olacaktır. Sanayi sektöründe imalat sanayi ön planda tutulmuştur. O dönem için planlanan 34.8 milyar GSMH artışının 25 milyar tutarı imalat sanayi yatırımlarına aittir. Dönem sonunda sanayi sektörünün ortalama büyüme hızı %7,6'ya ulaşmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında bu oran %9,7 olarak gerçekleşmiştir (İlkin, 1974:404).

Tablo 3.7'de 1965 yılı sabit fiyatları ile imalat sanayi yatırımlarına yer verilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda en fazla yatırım yapılan alanlar demir dışındaki metaller, makine imalatı, tarım araçları, gemi, elektronik ve kağıtken II. Beş Kalkınma Planı'nda en fazla yatırım yapılan alanlar demir-çelik, gıda, giyim, dokuma ve kimya alanlarına aittir.

Tablo 3.7: İmalat Sanayi Yatırımları (Milyon TL 1965 Yılı Sabit Fiyatlarıyla)

	Sektörler	II. Plan Yatırımları	Endeks I. Plan=100
1	Tütün ve Sigara	190	90.8
2	İçki	320	201.3
3	Gıda	1850	186.0
4	Dokuma ve Giyim	2400	153.5
5	Orman Ürünleri	440	163.6
6	Kağıt	1850	583.2
7	Basım	200	123.8
8	Deri ve Kösele İşleri	150	319.8
9	Lastik	700	162.6
10	Plastik	235	217.0
11	Kimya	4250	232.4
12	Petrol Ürünleri	1150	146.9
13	Seramik	40	13.8
14	Cam	240	138.0
15	Çimento	950	150.0
16	Kilden ve Çimento. Gerec.	60	31.0
17	Demir-Celik	4200	152.6
18	Demirden Başka Metaller	1500	1308.9
19	Madeni Esya	1150	172.3
20	Makine İmalat	1550	513.8
21	Tarım Araç ve Makineleri	150	443.8
22	Elektrik Makineleri	450	165.4
23	Elektronik	150	508.5
24	Karavolu Tasıtları	350	230.9
25	Demiryolu Tasıtları	110	80.5
26	Gemi İnsaatı	350	411.8
27	Uçak Bakım ve Onarım	15	88.2
28	Toplam	25.000	196.5

Kaynak: DPT (1968); “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)”
<http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf> s.370.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planına göre büyük iller dışındaki kırsal yerleşim yerlerine çimento, cam, petro kimya gibi sanayi tesislerinin kurulması planlanmış ve bu alanlarda başarı sağlanmıştır. Çaycuma, Dalaman, Aksu kâğıt fabrikaları da bu dönemde açılmıştır. Sanayi bitkilerinin ve yağlı tohumların üretimdeki payı da arttırılmıştır (Doğan, 2013:218).

Tablo 3.8’de döneme ait sektörlerin GSMH içindeki paylarına yer verilmiştir. Buna göre 1968 1972 yılları arasında sanayi sektörünün GSMH içindeki payı ufakta olsa artış ve azalış şeklinde dalgalı bir seyir izlemiştir.

Tablo 3.8: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla-1968 / 1972)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1968	33,0	17,1	49,8
1969	31,2	18,4	50,4
1970	30,7	17,5	51,7
1971	30,2	17,8	52,0
1972	27,9	18,1	54,0

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

3.1.2.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Birinci ve ikinci planda GSMH artış hedefleri gerçekleştirilmiş planlı kalkınma için gerekli reform çalışmalarına başlanmıştır. Ancak bu iki plan döneminde sorunlar tamamıyla çözümlenememiş ve önemli yapısal değişiklikler sağlanamamıştır. Bu nedenle ülkenin temel sorunları ve kalkınma potansiyeli göz önünde de tutularak Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda eski planlardan farklı olarak ekonomik yapının değiştirilmesi hedeflenmiştir. Ekonomik yapıyı sağlamada kamu ve özel sektörün yer aldığı karma ekonomik sistem esas alınmıştır. Bu dönemde gelir dağılımı adaletsizliğin giderilmesi, sanayide dışa bağımlılığı azaltılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte sanayi üretiminde ara malları, yatırım malları ve dayanıklı tüketim mallarına ağırlık verilmesi kararlaştırılmış, tüketim mallarının payı düşürülmüştür. Sanayinin ulusal gelir içindeki payı %40 gibi yüksek bir hedefe çıkarılmıştır. 1972-1977 döneminde gayri safi üretim artış oranları yıllık ortalama tarımda %5,1 sanayide %11,3 hizmetler sektöründe %8,9 düzeyinde belirlenmiştir. (DPT, 1973:130-139).

Tablo 3.9'da imalat sanayinin üretim yapısına yer verilmiştir.

Tablo 3.9: İmalat Sanayinin Üretim Yapısı

	Mevcut	1972	Hedef	1977
Tüketim Malları Sanayi	46,6	100,0	38,3	100,0
Gıda		03,3		60,5
İçki		2,7		3,1
Tütün		8,6		9,3
Dokuma ve Giyim		35,4		37,4
Ara Malları Sanayi	39,4	100,0	44,2	100,0
Orman Ürünler		8,8		6,9
Kağıt		3,6		3,6
Basım		2,6		2,6
Deri ve Kösele		5,0		4,8
Lastik		3,6		2,9
Plastik		2,5		2,9
Kimya		15,5		14,8
Petro Kimya		1,1		3,3
Petrol Ürünleri		23,0		22,1
Gübre		2,3		3,9
Cimento		4,4		3,4
Pişmiş Kil. Çimen. Gereç.		2,5		2,1
Cam		2,7		2,3
Seramik		0,8		0,7
Demir- Çelik		17,6		18,2
Demir Dışı Metaller		4,0		6,5
Yatırım Malları Sanayi	14,0	100,0	17,5	100,0
Madeni Esya		21,9		20,8
Makine İmalatı		15,7		20,6
Tarım Alet ve Makineleri		9,4		9,6
Elektrik Makineleri		7,7		8,8
Elektronik		6,9		8,3
Karavolu Taşıtları		32,9		27,1
Demiryolu Taşıtları		3,4		2,8
Gemi İnşa		2,1		2,0
İmalat Sanayi	100,0		100,0	

Kaynak: DPT (1973); “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)”
<http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf> s. 289.

Tüm bu gelişmelerle birlikte Kıbrıs bunalımının devam etmesi nedeniyle devlet bu dönem ara ve yatırım malları üreten sanayi kollarına ayrıca yönelmiştir. Buna göre milli savunma hizmetlerine yönelik gerekli araç ve gereçlerin sağlanması ve milli sanayileşme yolunda sistemli bir bağının kurulması hedeflenmiştir. Bu arada savunma sanayinin ihtiyaçlarını karşılamada makine sanayinin gelişimine öncelik tanınmıştır. Kalkınma ve savunma çabaları arasında ahenkli bir dengenin sağlanacağı belirtilmiştir. Savunma sanayinin modernleştirilmesi kalkınmanın koşullarından biri olarak görülmüştür. Ayrıca Savunma sektörünün haberleşme

cihaz taleplerinin yurtiçin karşılanacağı ve telsiz kanunun değiştirileceği karara bağlanmıştır. Bununla birlikte işkolu düzeyinde yapılan toplu sözleşmelerde milli savunmanında yer aldığı iş kollarında yoğunlaşma sağlanmıştır (DPT, 1973: 5-972).

Bu dönemde gemi inşa, üretim, onarım ve yatırım gibi alanlarda önemli düzenlemeler olmuştur. Savunma sanayi ile gemi inşa sanayi arasında sağlıklı bir işbirliği yaratılması ve askeri tersanelerin artan zamanlarının sivil amaçla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Gemi sanayine 5,5 milyar lira yatırım öngörülmüştür. Yeni kapasite yaratmak amacıyla Pendik ve Tuzla Tersanelerinin yapımına başlanılmıştır. Sektörün geliştirilmesini sağlamak ve teknolojik gelişmeyi hızlandırmak amacıyla gemi inşa sektörün rekabet gücünü arttırarak ihracatına yönelik hedefler belirlenmiştir. Bu dönemde yeni tersanelerin devreye girmesiyle 20.000 DTW'den büyük gemilerin inşası planlanmıştır. Yurt içinde yapımı olmayan belirli tip ve tonajdaki gemiler ise yurt dışından alınması kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte bu dönem uçak sanayinin üzerinde de ayrıca durulmuştur. Savunma sektörünün ihtiyaçlarına yönelik uçak sanayinin sağlıklı bir şekilde kurularak uçak üretiminin yapılması hatta uzun dönemde ihracatının yapılmasına ağırlık verilmesi öngörülmüştür. Bu dönemde TUSAŞ (Türk Uçak Sanayi) kurulmasına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır ve buna yönelik uçak imalatı planı, uçak tipi imalatı ve uçak fabrika yer seçimi etütleri tamamlanmıştır. TUSAŞ'ın geliştirilmesi, güçlendirilmesi teknolojik gelişmeleri yakından takip etmesi planlanmıştır. Uçak sanayinin uzun dönemde yan sanayi kolları ile helikopter, füze, belirli tipte jet uçaklarının üretimi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Üniversiteler de bu alanlara yönelik bölümlerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. (DPT, 1979:638-645). Ayrıca savunmaya yönelik üretimler ile sivil kullanıma yönelik üretimler birlikte ele alınarak kritik haller dikkate alınmış ve savunma amaçlı yeni yatırımlar programlanmıştır. Savunmaya yönelik üretimin güvenli bir şekilde yürütülebilmesi için kurumsal düzenlemeler getirilmiştir. Milli savunmaya yönelik önemli optik ve elektro optik malların üretiminin kamu kurumları tarafından yapılması hedeflenmiştir (DPT, 1979:618-622).

Bu dönemde GSYH 88 milyar TL artmıştır. Üretim, yıllık ortalama sanayi sektöründe %11,5-12,5 düzeyinde imalat sanayi sektöründe %11,5-12 hızla

gelişmiştir. Tüketim mallarında yıllık ortalama %6,5-7,5 ara mallarda %16-17 düzeyinde bir artış gerçekleşmiştir. Bununla birlikte demir-çelik-, makine imalatı, ve kimya gibi sektörlerde üretim 1977 yılında 1972 yılına göre iki katına çıkmıştır. Madencilik sektöründe üretimde %15, tarımda %4-4,5 enerji sektöründe ise %13 düzeyinde bir artış yaşanmıştır. 1973-1977 yılları arasındaki dönemde sabit yatırımların %43'ü hizmetler, %2'si tarım, %45'i sanayi sektörüne yapılmıştır. 1977 yılında tarım dışı çalışanların sayısı yüzde 34'ten %41'e tasarruflar ise %25'e çıkmıştır. Dönem sonunda sanayi sektörünün büyüme hızı %11,3 ulaşmıştır. Bu dönemde sektörlerin GSMH içindeki payları Tablo 10'da verilmiştir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı 1976 yılı hariç her yıl artış göstermiştir.

Tablo 3.10: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla-1973/1977)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1973	24,5	19,3	56,2
1974	25,2	20,0	54,8
1975	24,5	20,6	55,0
1976	24,0	20,5	55,5
1977	22,8	21,3	56,0

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.05.2018).

Türkiye 1970'li yılların sonlarında dövizden kaynaklanan bir krize girmiş ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli tıkanmıştır. Üretimde kullanılan girdilerin belli kısmının dışarıdan satın alınması dövize olan ihtiyacı arttırmış ve ülkenin döviz sıkıntısı içerisine girmesine neden olmuştur. Tarım, giyim gibi tüketim mallarını üreten sanayi sektörleri ihracatı belli bir oranda artırsa da kaynakların, sermayenin ve nitelikli işgücünün yetersizliği ile birlikte ileri teknoloji gerektiren alanlarda üretim yapmak zor bir hal almıştır. Türkiye'nin döviz gelirlerini arttıramaması ödemeler bilançosu sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi sonucunda petrol fiyatlarının hızla yükselmesi Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 3.11'de planlı kalkınma dönemlerine ait makroekonomik göstergelere yer verilmiştir. 1963-1967 yıllarını kapsayan I. Plan döneminde hedeflenen büyüme oranlarına yaklaşılmış ve bu dönemde dış ticaret açığı 188,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2. Plan döneminde ise ihracatta meydana gelen yüksek artışlar dış

ticaret açığını kapatmaya yetmemiştir. Bu dönemde ihracat oranlarında yaşanan artışlarda ihracat teşvikleri ile ilgili gerekli tedbirlerin alınması ve vergilerde iade sisteminin uygulanmasının etkisi büyüktür. 3. Plan döneminde ise yaşanan ve tüm dünyada etkisini gösteren petrol krizi ülkemizi de olumsuz etkilenmiş ve hedeflenen değerlere ulaşamayarak bu plan dönemi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1978 yılında kısa vadeli borçların artması ve OPEC ülkelerinin petrol fiyatların arttırmasıyla ekonomide bir krizin yaşanmasına neden olmuş ve ekonomide yaşanan bu kriz özel sektör yatırımlarını azaltmıştır. Bu dönemde kamu yatırımları artmış ancak alınmaya çalışılan bütün önlemlere rağmen istenilen başarılar elde edilememiştir.

Tablo 3.11: Planlı Kalkınma Dönemlerine Dair Bazı Makroekonomik Göstergeler

	I. Plan (1963-1967)		II. Plan (1968-1972)		III. Plan (1973-1977)		1978 Yılı Programı	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.0	4.1	1.8	3.7	1.2	4.1	2.8
Sanayi	12.3	10.9	12.0	9.1	11.2	8.8	8.8	3.4
Hizmetler	6.8	7.2	6.3	6.6	7.7	7.3	-	0.1
GSMH	7.0	6.6	7.0	6.3	7.9	5.2	6.1	1.2
İhracat (Milyon Dolar)	451.1		636.6		1592.7		2888.1	
İthalat (Milyon Dolar)	640.0		1049.4		4305.4		4599.3	
D. T. Açığı (Milyon Dolar)	-188.9		-412.8		-2712.7		-2311.2	

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

3.1.3. 1978-2000 Dönemi

1980'ler Türkiye açısından yapısal dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu nedenle 1980 öncesi uygulanan ekonomi politikaları ile 1980 sonrası uygulanan politikalar birbirinden farklılık arz etmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren dünya hızlı bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. 1990 ve 2000'li yıllara doğru teknolojiye ilerlemeler, mal ve sermaye hareketlerindeki sınırlamaların kalkması ve ulaştırma maliyetlerinin düşmesi bu dönüşüm sürecine hız kazandırmıştır. Kamu sektörü daralmış, özel sermayeye yer verilmiş ve sınai üretim artmıştır. Türkiye 1980'den sonra içe dönük ithal ikame politikalarının yerine dışa dönük dünya ile

bütünleşmeye çalışan politikalara yönelmiştir. Devletin ekonomideki rolü azalmış, kamu, özel ve yabancı ayırım yapmaksızın yansız sanayileşme politikası izlenmiştir. 24 Ocak 1980 yılında alınan kararlarla Türkiye ekonomisinin yeniden yapılanması sağlanmıştır. 24 Ocak kararları IMF, OECD ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiştir.

1980 öncesi yurt içi talepteki artışa karşın, arzın bu artışı karşılamaya yeterli olmayışı, Türk lirasının aşırı değerlenmesi, pazarlama olanaklarındaki olumsuzluklar, ihraç mallarının kalitesiz oluşu gibi nedenler ihracatı olumsuz etkilemiş ihracatın arzulanan düzeylerde gerçekleşmemesine neden olmuştur (Mızırak, 1995: 33). Ekonomide yaşanan dengesizlikler sonucunda 24 Ocak 1980 kararları alınmıştır. Alınan bu kararlar ile ihracatı ve döviz gelirlerini arttırmak, enflasyonu düşürmek, dışı açılarak serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve dış ticarete rekabet gücüne sahip olmak amaçlanmıştır.

1980 kararları ana hatları ile şu şekildedir (Ceviz, t.y. :4).

- İç pazara yönelik ithal ikamesine dayalı sanayileşme modeli yerine ihracata dayalı sanayileşme modeli benimsenmiştir.
- Aşırı değerlenmiş kur politikası yerine gerçekçi kur politikasının benimsenerek devalüasyonlardan kaçınılması,
- Dış ticaretin serbestleştirilerek yabancı sermayeyi teşvik için gerekli önlemlerin alınması ve devlete ait bazı üretim alanlarının yerli ve yabancı özel sermayeye açılması,
- Kamu harcamalarının kısılması ve vergi reformu yapılarak bütçe denkliliğinin sağlanması,
- Kamu kesimi tarafından üretilen temel mallarda sübvansiyonların kaldırılarak bu mallara belli oranlarda zamların yapılması,
- Fiyat denetimlerinin kaldırılarak fiyatların arz ve talebe göre piyasada belirlenmesi,
- Faiz hadlerinin devlet tarafından değil piyasadaki fon arz ve talebe göre belirlenmesi, (Yıldırım, 2012:51).
- Taban fiyatlarla destekleme alımlarının daraltılması,
- KİT'lerde gerekli reformların yapılarak bu kuruluşların kârsız çalışmasının

önüne geçilmesi,

- Devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılarak arz ve talep dengesinin piyasaya bırakılması,

Alınan bu kararlar neticesinde KİT'lerin özelleştirilme süreci başlamıştır. İthalat ve ihracatın serbestleşmesiyle üretim artışa geçmiştir. Birçok sektör ihracata dayalı üretime geçmiştir. İç talep düşürülmüş enflasyon azalmıştır. Sağlanan dış kaynaklar ile döviz krizi aşılmıştır.

1980 kararları sonuçları itibari ile şu şekilde belirtilmiştir.

- Enflasyonda belli bir noktaya kadar başarı sağlansa da hedeflenen oran yakalanmamıştır.
- İhracatta sanayi mallarının payı artmış ancak ithalat da hızla yükselmiştir.
- İthalatın artması dış ticaret açıklarını arttırmıştır.
- Kamunun borçlanma oranları arttırılmıştır.
- Yabancı sermaye girişlerinde artış meydana gelmiş ülkeye sıcak para girişi sağlanmıştır.
- Dış kaynaklar sayesinde döviz krizi aşılmış bu da ithalatın artmasını ve yurt içi üretimin canlanmasını sağlamıştır.
- Faiz hadlerinin piyasa bırakılmasıyla bankerler ve bankalar faiz yarışına girmiş bu da kredi maliyetlerini yükseltmiştir.
- KİT ürünlerine zam yapılarak KİT'lerin zarar etmeleri önlenmeye çalışılmıştır.

24 Ocak kararları ile ekonomide istenilen sonuçlar elde edilememiştir. 1980-1989 yılları arasında ortalama yılda %4 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Türkiye 1980-2000 yılları arasında dört tane kalkınma planı uygulamıştır. 1979-1983 yılları arasında Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989 yılları arasında Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 yılları arasında Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1996-2000 yıllarını kapsayan süreçte de Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır.

3.1.3.1. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

Türkiye Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma dönemine girerken siyasi durumu da etkileyen ağır ekonomik sorunlar ile karşı karşıyadır. Ekonomideki istikrarsızlıkları giderebilmek adına 1978 ile 1979 yıllarında devalüasyon yapılmıştır. Dış ticarete belli bir süre düzelme sağlansa da enflasyona neden olmuştur. İhracata dayalı sanayileşme modeli ile; tekstil, cam, gıda, otomotiv gibi sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmesi önerilmiştir.

Bu dönemde savunma sanayine yönelik önemli hedefler belirlenmiştir. Savunma sanayinin gücünü artırarak ulusal güvenlikte yeterliliğinin sağlanması planlanmıştır. Milli savunma sanayi ile ekonominin birbirine güç katarak teknolojiadaki gelişmeler uygun değişiklikler yapılması amaçlanmıştır. Savunmaya ayrılan topraklarda güvenliği etkilemeyecek düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Savunmaya yönelik alt yapıların geliştirilmesinde ekonominin tümü için değerlendirme yapılmıştır (DPT, 1979:664-665). İleri bir sanayileşme düzeyi hedeflenerek milli bir savunma sanayi ile hızlı ve sağlıklı bir sanayileşme arasında güçlü bir bağlantı oluşturulması amaçlanmıştır. Yatırım malları arasında yer alan elektrikli ve elektriksiz makineler ve gemi inşaatı üretiminde artış hedeflenmiştir. Milli savunmanın gerektirdiği önemli araç ve gereçlerin yurtiçi üretimi esas alınmıştır. Savunmaya yönelik silah, araç ve gereçlerin imalatı geliştirilerek imalat sanayinin teknoloji üretmesi ve yeni yatırım alanları açması amaçlanmıştır. Ekonomik olarak bizi aşan teknolojilerde Türkiye'nin üye olduğu ortak güvenlik sistemleri ile işbirliği yapılmasına ve ortak üretime gidilmesi kararlaştırılmıştır. Savunma sanayi ile ekonomik yapının birbirini destekleyerek savunma sanayi yatırımlarının genel sanayileşme düzeyini olumlu etkilemesine, ihracatı arttırmasına ve ekonomik yapının güçlenmesine katkı sağlaması dikkate alınmıştır. Ayrıca iç ve dış güvenliği ilgilendiren projelerde yer seçimi yapılırken savunma ve milli seferberlik gerekleri temel alınmıştır (DPT, 1979:3-278).

Bu dönemde sanayide yapısal bir değişime gidilmesi için yatırım ve ara malları üreten sektörlerde dışsıtm potansiyeli olan sektörler ön planda tutulmuştur. Bu nedenle makine, kimya, elektronik, imalat, metalürji gibi alanlarda üretim yapan sektörlerle öncelik tanınmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda amaç

kendi teknolojisini üretebilen, dış piyasada rekabet edebilen bir ekonomik yapının oluşturulmasına yönelik bir çaba başlatılmıştır. Sanayinin yurt düzeyinde yayılması bu yüzden Orta Doğu ve Güney Doğu bölgelerinin sanayileşmesine önem verilmiştir (DPT, 1979:236-239). Tablo 3.12’de imalat sanayinin üretim yapısına yer verilmiştir.

Tablo 3.12: İmalat Sanayinin Üretim Yapısı

	1978		1983	
	Mevcut	Yüzde	Hedef	Yüzde
Tüketim Malları Sanayi Top.	(42,1)	100,0	(36,8)	100,0
Gıda	22,2	52,7	18,9	51,4
İçki	1,6	3,8	1,2	3,5
Tütün	4,4	10,5	3,9	10,5
Dokuma ve Giyim	13,9	33,0	12,8	34,6
Ara Malları Sanayi Top.	(41,0)	100,0	(43,3)	100,0
Orman Ürünler	5,2	12,8	4,8	11,1
Kağıt	1,5	3,6	1,4	3,1
Basım	1,7	4,1	1,4	3,1
Deri ve Kösele	2,2	5,3	2,2	5,2
Lastik	1,2	2,8	1,3	2,9
Plastik	0,9	2,2	0,8	2,0
Kimya	5,1	12,4	4,8	11,2
Petro Kimya	2,5	6,1	3,0	6,9
Petrol Ürünleri	7,8	18,9	8,1	18,7
Gübre	0,8	2,0	1,1	2,5
Çimento	1,7	4,2	1,8	4,0
Pişmiş Kil. Çimen. Gereç.	1,3	3,2	1,3	3,1
Cam	0,9	2,1	1,0	2,2
Seramik	0,5	1,3	0,5	1,3
Demir- Çelik	5,4	13,3	6,8	15,7
Demir Dışı Metaller	2,3	5,7	3,0	7,0
Yat. ve Day. Mal. San. Top.	(16,8)	100,0	(19,9)	100,0
Madeni Eşya	4,3	25,4	4,9	24,6
Makine İmalatı	2,6	15,2	3,2	16,0
Madeni Eşya	4,3	25,4	4,9	24,6
Elektrik Makineleri	2,1	12,7	2,7	13,5
Elektronik	1,0	6,2	1,1	5,7
Karayolu Taşıtları	4,3	25,5	4,6	23,1
Demiryolu Taşıtları	0,4	2,5	0,6	2,9
Gemi İnşa	0,6	3,7	0,8	3,9
Uçak Sanayi	0,1	0,7	0,1	0,6
Mesleki Birim ve Kon. Alet.	0,1	0,6	0,1	0,5
İmalat Sanayi Toplamı	100,0		100,0	

Kaynak : DPT (1979); “Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)”
<http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf> s. 2

Tabloya göre 1978 yılında tüm üretim yapısı içerisinde, tüketim mallarının oranı %42,1 düzeyindeyken 1983 yılında %36,8 düşürülmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte ara mallarının oranı %41,0'dan %43,3'e yatırım mallarının oranı ise %16,8'den %19,9'a çıkarılması hedeflenmiştir. Ayrıca yatırım malları içerisinde yer alan ve savunma sanayi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yeri olan makine imalatı 1978 yılında %2,6 iken 1978 yılında üretimin %3,2'ye çıkarılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte 1973 yılında imalat sanayinin üretim yapısı içerisinde uçak sanayi ve gemi inşa yer almaktadır. Gemi inşanın üretimi %0,6'dan %0,8'e çıkarılması hedeflenmiştir.

Tablo 3.13'de Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma dönemi içerisinde sektörlerin GSMH'dan aldıkları paylara yer verilmiştir.

Tablo 3.13: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla-1978 / 1983)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1978	23,1	21,7	55,2
1979	23,2	20,7	56,1
1980	24,2	20,5	55,4
1981	22,6	21,5	55,9
1982	22,7	21,9	55,4
1983	21,6	22,4	56,0

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.08.2018).

Tablo 3.13'e göre 1983 yılında ilk defa sanayi sektörünün GSMH'dan aldığı pay tarım sektörünü geçmiştir. Aynı yıl tarım sektörünün GSMH'dan aldığı pay 21,6 iken sanayi sektörünün payı 22,4'e yükselmiştir. Ancak her plan büyük hedef ve iddialarla hazırlansa da bu kalkınma planından da 1980'lerde başlayan siyasal olaylar ve toplumsal problemler nedeniyle istenilen netice elde edilememiştir.

3.1.3.2. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hızlı ekonomik kalkınma amaçlanmıştır. Ulusal savunma sanayinin gereklerini gözetken bir yapılanma içinde sanayi üretiminin artırılması planlanmıştır. Savunma sektörünün geliştirilmesine yönelik yatırımlara ağırlık verilmiştir.

Kamu kurumları tarafından elektriksiz makinalar sektörüne yönelik savunma sanayinin geliştirilmesi diğer amaçlar arasındadır (DPT, 1985:188-195). Ayrıca gemi inşasına yönelik deniz ticaret filosunun geliştirilmesi ve 4,2 milyon olan DWT kapasitesinin 6,2 milyon DWT çıkarılması hedeflenmiştir. Yine gemi inşaat sanayinde bakım onarım faaliyetlerinin ülke ihtiyaçlarını karşılaması ve yabancı bayraklı gemilerin bakım onarım faaliyetlerinin artırılması amaçlanmıştır. Ülke ihtiyaçlarına yönelik gemilerin üretimi ve ihracata yönelik geliştirilmesi hedeflenmiştir. Uçak imalatına yönelik ise uzun dönemde her tipte uçak ve helikopter üretiminin yapılması amaçlanmıştır. THY yollarının tam kapasitede çalışacak şekilde bakım ve onarımın yapılarak Türk uçaklarının yanı sıra yabancı uçaklara da hizmet edebilecek duruma getirilmesi sağlanmıştır (DPT, 1985:102-103).

Bu plan döneminde ihracata ve verimliliğe öncelik veren politikalara ağırlık verilmiştir. İhracat artışı ve tarımdaki potansiyel gelişme ile birlikte sanayi sektörünün payının yükseltilmesi hedeflenmiştir. İmalat sanayi sektöründe üretim %7,3 oranında artırılması öngörülmüştür. Tüketim malları üreten sanayilerin payı %45,7'den %44'e düşürülmesi, %40 olan ara malların payının değişmemesi yatırım mallarının oranının ise %13,4'ten %15'e çıkarılması hedeflenmiştir. İmalat sanayide ihracatın payı %13,4'ten %15,9' çıkarılmıştır. İthalat ise 1304,7 milyardan dönem sonunda 1938,5 milyara çıkartılarak %8,2 arttırılmıştır. Ancak dönem sonunda sanayi sektöründe hedeflenen büyüme rakamları yakalanamamıştır (DPT, 1985:3-66).

Tablo 3.14'te sektörlerin dönem içerisindeki GSMH içindeki paylarına yer verilmiştir. 1987 yılı hariç sanayi sektörünün GSMH içindeki payı her yıl artış göstermiştir.

Tablo 3.14: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla-1984 / 1989)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1984	20.3	23.1	56.6
1985	19.4	23.6	57.0
1986	18.8	25.0	56.2
1987	17.2	24.9	57.9
1988	18.3	25.1	56.7
1989	16.6	25.9	57.5

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi: 03.05.2018).

3.1.3.3. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

1990-1994 yılları arasında Altıncı Beş Yıllık Kalkınma planı uygulanmıştır. Sanayileşmeye önem verilmiş sanayinin döviz kazandıran rekabetçi gücü ele alınmış kalkınmanın temel kaynağı olduğu vurgusu yapılmıştır. Uluslararası rekabete açık bir yapı içerisinde sanayileşmenin hızlandırılması amaçlanmıştır. Savunma sanayinin geliştirilmesi ve modernizasyonu için Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Savunma sanayinin yurt içi üretiminde Avrupa Ortak Silah Pazarı esasları dikkate alınarak geliştirilmesi hedeflenmiştir. Haberleşmeye yönelik yatırımlarda ulusal savunma ve güvenlik gerekleri dikkate alınmıştır. Uydu teknolojisine yönelik gelişmeler yakından takip edilmesine ve haberleşme hizmetlerinin bütün alanlarında uydudan faydalanma imkanlarının araştırılması amaçlanmıştır. Bioteknoloji, uydu, enformasyon, nükleer teknoloji, telekomünikasyon gibi ileri teknolojilerin desteklenmesi bu teknolojilere yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması planlanmış ve Ar-ge harcamalarının GSMH'nin %1'ine çıkarılması hedeflenmiştir. Sanayi kuruluşları ile üniversiteler ve diğer kurumların arasında gerekli koordinasyonun sağlanarak işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu alanda faaliyet gösteren teknoparkların teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (DPT, 1985:221-336).

Beşinci planlama döneminde %8,9 olan imalat sanayi sektörünün sabit yatırımları %4,7'ye gerilemiştir üretim artış hızı ise yıllık ortalama %6,8 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde imalat sanayinin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Elektronik sanayide, karayolu taşıtlarında ve dayanıklı tüketim mallarında artan talep üretimdeki artışların etkisiyle yatırım malı üreten sektörlerin üretimi %13,9'dan %19,6'ya çıkarak yıllık ortalama %16,4 arttırmıştır. Buna karşın tüketim malı üreten sektörlerin imalat sanayi içindeki payı %46,7'den %41,7'ye gerilemiştir. Ara malı üreten sektörlerin payı ise %39,4'ten %38,7'ye gerilemiştir. Bu dönemde imalat sanayi yıllık ortalama yüzde 4,1 büyümüştür (DPT, 1990:64-65). Ancak 1990'lı yıllardan itibaren ekonomide yaşanan durgunluk, yüksek enflasyon, kamu açıklarının artması ve artan iç ve dış borçlar ekonomideki sorunların kronikleşmesine neden olmuş ve Türkiye 1994 yılında

tekrar bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu kriz neticesinde ekonomide oluşan istikrarsızlıkları yok etmek adına 5 Nisan Kararları alınmıştır. Aynı yıl Türk lirasının değerinin düşürülmesi ile ithalat değerleri bir önceki yıla göre yüzde 20 azalırken ihracatta ise %18'lik bir artış gerçekleşmiştir. Kısa dönemli ödemeler bilançosunda bir iyileşme yaşansa da kalıcı bir çözüm sağlamamıştır. 1996 yılında Türkiye Gümrük Birliği Antlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmanın dış ticarete yönelik birçok korumayı kaldırması ile ithalatta ve ihracatta artışların yaşanmasını sağlamıştır. Ancak 1996 yılında ihracatta %7,3'lük bir artış yaşanmasına karşın ithalatta yaşanan artış %22,7 ile 3 kattan fazla gerçekleşmiştir (Şimşek, 2010: 17).

Sektörlerin dönem içindeki GSMH içerisindeki payları tablo 3.15'te verilmiştir. 1990 yılında sanayi sektörünü GSMH içindeki oranı 25,9'dan 1996 yılında 27,7'ye çıkmıştır.

Tablo 3.15: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla – 1990 / 1996)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1990	16.3	25.9	57.9
1991	16.1	26.5	57.4
1992	15.8	26.5	57.8
1993	14.5	26.5	59.0
1994	15.3	26.5	58.1
1995	14.4	27.7	57.9
1996	14	27.7	58.3

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi:03.08.2018).

3.1.3.4. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

1996-2000 yılların arasında Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik krize rağmen bir önceki kalkınma planının olumlu sonuçlarından hareketle iyi hedefler alınmıştır. Bilim ve teknolojinin yeteneklerini başta sanayi sektörü olmak üzere ekonominin tümüne yayarak teknolojiyi kullanılır hale getirmek hedeflenmiştir. İleri teknolojileri edinebilmek bunun için eğitim sisteminin geliştirilmesi Ar-ge kurumları, üniversiteler ve üreticilerin işbirliği içerisinde olmaları büyük önem taşır. Bu strateji ve politikaların hayata geçirilmesi önemlidir. Teknolojinin temel alt yapısının olması şarttır. Var

olan insangücü potansiyelini harekete geçirilebilmesi için gerekli teknolojik yatırımlar tamamlanamamıştır. Türkiye'nin sanayileşme sürecini biran önce sanayileşme eşiğini aşması dünya teknolojisine ayak uydurarak teknolojinin geliştirmesi ve üretmesi gerekmektedir. Savunma sanayine yönelik ihtiyaçların karşılanmasında Ar-ge faaliyetlerinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Özellikle savunma sanayine yönelik ileri teknolojilerde Ar-ge faaliyetlerini geliştirici politikalar yeniden düzenlenmesi şarttır. Milli savunma sanayinin geliştirilmesine yönelik teknolojinin geliştirilmesi ve buna yönelik planlamaların yapılması hedeflenmiştir. İleri teknoloji sanayilere, uzay ve askeri teknolojilere, tasarım ve ürün geliştirme, enformasyon-haberleşme, robot, biyoteknoloji, tıp gibi teknoloji araştırmalarına öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır (DPT, 1996:72-75). Bununla birlikte sanayi sektöründe rekabet gücünün önemi ve eksikliğinin giderilmesi bu planda da ele alınmıştır. Sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılamak amacıyla mesleki eğitime önem verilmiştir. Sanayi sektöründe verimliliğin sağlanması için organize sanayi bölgelerinin çoğaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca modern teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ve katma değeri yüksek ürünlerin üretimi ele alınmıştır (Doğan, 2013:220). Bu dönemde imalat sanayi sektöründe üretimin yıllık ortalama %3,8 oranında artması beklenmektedir. 1995 yılında imalat sanayi sektöründe ihracat ve ithalat miktarı sırasıyla 20,3 ve 30,2 milyar dolar düzeyindeyken 1999 yılında sırasıyla 25,2 ve 35,4 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Bu dönemde imalat sanayi sektörünü etkileyen en önemli gelişme gümrük birliği anlaşmasıdır. Gümrük birliği sonrasında, ithalatta AB'nin payında artış gözlenmiştir. Bu durum sanayinin dış rekabete açılmasında önemli bir faktör olmuştur (DPT, 2000:12-13).

1997 yılında Asya ülkelerinde ortaya çıkan ve küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. İlk önce mali piyasalarda etkisini gösteren kriz Türkiye'nin ihracatının ve üretimin daralmasına neden olmuştur. Türkiye 2000 yılında IMF'nin desteği ile mali disiplinin sağlanması ve ekonominin daha istikrarlı bir yapıya kavuşturulabilmesi için 3 yıllığına bir ekonomik program uygulamaya konulmuştur. Uygulanan program sonucunda, başlangıçta enflasyon ve faiz oranları düşürülmüş, üretim ve iç talep canlanmış ancak tam anlamıyla istenilen başarı sağlanamamıştır (DPT, 2003).

Tablo 3.16’da Türkiye’nin 1984 ile 2000 yılları arasında, sektörlerin GSMH’den aldıkları paylara yer verilmiştir.

Tablo 3.16: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlar-1997-2000)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1997	12,7	28,1	59,2
1998	13,4	27,6	59,0
1999	13,4	27,9	58,7
2000	13,1	27,9	59,0

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi:03.08.2018)

3.1.4. 2000 Yılı Sonrası ve Günümüz

2000 yılında TL’nin beklenenin üzerinde gerçekleşen değer artışı, iç talepteki artış ve enerji fiyatlarındaki artış ekonomide beklenmeyen olumsuz gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmelere bir de finans sektöründeki sağlıksız yapı ve bankacılık sistemindeki yapısal sorunlar eklenince ülkemize yabancı sermaye girişi azalmıştır. Bütün bu olumsuz gelişmeler 2000 ve 2001 krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu krizler neticesinde faizler yükselmiş, iç talep daralmış ve sanayi sektörü bu krizden olumsuz etkilenmiştir. Krizin olumsuz etkilerinden kurtulmak ve ekonomiyi daha istikrarlı bir yapıya kavuşturmak için Kemal Derviş tarafından 2001 yılında güçlü ekonomiye geçiş programı hazırlanmıştır. Uygulanan bu ekonomik program neticesinde 2002 yılından itibaren sanayi sektöründe bir toparlanma meydana gelmiş. Sanayi sektöründeki bu olumlu gelişmeler ekonominin geneline yayılarak ihracatta, imalat sanayide ve yurt içi talepteki artışlarla kendini göstermiştir (DPT, 2003). Türkiye’de bu dönemde üç tane kalkınma planı uygulanmıştır. 2001-2005 yılları arasında Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2007-2013 yılları arasında Dokuzuncu Kalkınma Planı ve 2014-2018 yılları arasını kapsayan süreçte Onuncu Kalkınma Planı uygulanmıştır.

3.1.4.1. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

Türkiye 2001-2005 yılları arasında Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır. Savunma sanayide kullanılan ürünlerde çoğunlukla bağımlılık devam etmektedir. Bu yüzden savunma sanayinin ülke sanayisi ile bütünleşmesi ve yurtiçi girdi kullanımının artırılması yönündeki çalışmalar devam etmektedir.

Yazılımın geliştirilmesi, bilgi ve ileri teknoloji gerektiren; savunma, havacılık, elektronik, makine, imalat sanayileri ve geleneksel sanayilerde rekabet gücünün artırılması planlanmıştır. Savunma sanayinde gerekli temel teknolojik alt yapının oluşturulması ihracat potansiyeline sahip yurtiçi üretimin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Milli savunma sanayinin geliştirilmesine yönelik Ar-Ge'ye dayalı savunma tedarik sisteminin devletin satın alma politikası ile uyumlu hale getirilmesi çalışmaları devam etmektedir. Temel de ülkemizin bilgi toplumuna dönüştürülmesi hızlandırılarak uluslararası alanda rekabet gücünü kazanması ve teknolojik gelişmeleri sağlaması amaçlanmaktadır (DPT, 2000: 121-226).

Gümrük Birliği Antlaşması ile birlikte sanayi ihracatında gözlenen gelişme bu dönemde de devam etmiştir. Türkiye'nin bu dönemde tekstil, deri ve giyim gibi ürünlerde Çin, Hindistan gibi ucuz iş gücüne sahip ülkelerden kaynaklı üretimi gerilemiştir. Ancak yine bu dönem içerisinde elektronik, otomotiv ve makine sanayi sektörlerinde orta ve ileri teknoloji gerektiren ürünlerde ihracat ve üretiminde artışlar meydana gelmiştir. Fakat bu sektörlerin payın AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında yine de çok düşük kalmaktadır. Ayrıca bu sektörlerde yüksek ithal girdi bağımlılığı nedeniyle katma değer artışı beklenen düzeyde gerçekleşmemektedir. Bununla birlikte imalat sanayinin nitelikli işgücü eksikliği, katma değeri yüksek ürünlerde üretim noksanlığı, teknoloji üretiminde yetersizlik, modern teknoloji kullanımındaki yetersizlik gibi sorunlar devam etmektedir. İmalat sanayinin ithalatı 2000 yılında 44,2 milyar dolardan 2005 yılında 94 milyar dolara çıkarak yüzde 80,7 düzeyinde artmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2007:33-34). Bu arada Türkiye ekonomisinde 2002 yılından sonra yüksek büyüme oranları yakalanmıştır. Türkiye 2002 yılında %6,2 büyürken 2004 yılında %9'un üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde yabancı sermaye girişinde artış yaşanmış ve borç yükünde de azalma meydana gelmiştir, iç talep canlanmıştır. Olumlu gelişmeler enflasyon oranlarında da kendini göstermiştir. Enflasyon oranları çift haneli rakamlardan tek haneli rakamlara düşmüştür. Tablo 3.17'de sektörlerin dönem içerisindeki GSMH içindeki payları gösterilmiştir.

Tablo 3.17: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla – 2001 / 2005)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2001	8,9	25,6	54,7
2002	10,3	24,6	53,4
2003	9,9	24,8	52,9
2004	9,4	25,1	52,8
2005	9,3	25,3	52,8

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi:03.08.2018).

3.1.4.2. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)

Türkiye 2007-2013 yılları arasında Dokuzuncu Kalkınma Planı uygulanmıştır. Milli savunma sanayinin geliştirilmesine yönelik yurtiçi teknoloji yeteneğinin esas alındığı verimliliği yüksek Ar-Ge'ye dayalı bir sistem ve mevzuatın oluşturulması kararlaştırılmıştır. Savunma sanayinin ihtiyaçlarının yurtiçi imkanlarla karşılandığı, rekabetçi, esnek, Ar-Ge çalışmalarında etkin üretim ve tasarım yapabilen bunun için teknolojik alt yapı ve yeteneklerin kazanılması hedeflenmiştir. Havacılık ve uzay faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayacak bir teşkilatın kurulması planlanmıştır. Ayrıca savunma, kimya, havacılık, uzay, bitki genetiği gibi alanlarda bilgi ve yoğun teknoloji alanlar geliştirilmesi hedeflenmiştir. Geleceğe yönelik nanoteknoloji, nükleer teknolojiler, yakıt pili teknolojilerine yönelik araştırmalar, yurtiçi kaynakların yüksek katma değere dönüştürülmesini sağlayan Ar-ge çalışmaları, yaşam standardının yükseltilmesine yönelik sağlık araştırmalarının yapılması amaçlanmıştır. Bilgi iletişim teknolojileri ve savunma sanayi öncelikli alanlar olması amaçlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2007: 75-80).

2007-2012 yılları arasında imalat sanayi sektöründe üretim artışı %3,7 olarak gerçekleşirken 2012 yılında imalat sanayinin GSYH'dan aldığı pay %15,6 olmuştur. Plan döneminde altın hariç imalat sanayi ihracatı %8,5 ithalat ise %8 düzeyinde artış göstermiştir. Savunma sanayinde yurt içi girdi kullanımının artırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Savunma ihtiyaçlarının yurtiçi girdilerden kullanma oranı 2007 yılında %41,6 iken 2011 yılında %54 yükselmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:87-88). Türkiye'nin ara malı ithalat bağımlılığı bu dönemde artarak devam etmiştir. Üretimin ve ihracatımızın yüksek katma değerli

teknolojik yapıya kavuşması için yapısal dönüşüm ihtiyacı sürmektedir. Ar-Ge'ye ayrılan kaynaklarındaki artışa rağmen patent ve ticarileştirme konularında ülkemiz istediği noktaya gelememiştir.

Tablo 3.18'de bu dönemde sektörlerin GSMH'dan aldıkları pay gösterilmiştir.

Tablo 3.18: Sektörlerin GSMH İçerisindeki Payları (Sabit Fiyatlarla-2006 / 2013)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2006	8,2	26,1	53,2
2007	7,5	26,5	54,6
2008	7,5	26,2	55,3
2009	8,1	24,1	57
2010	9	24,6	54,3
2011	8,2	26,9	52,8
2012	7,8	26,8	53,7
2013	6,7	27,7	53,2

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi:03.08.2018).

Türkiye ekonomisinde 2009 yılında enflasyon oranı yüzde 6'lara kadar düşmüştür. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere karşın işsizliğe herhangi bir çözüm bulunamamış Türkiye istihdam yaratmayan bir büyüme ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca bu dönemde dış ticaret genişlemiş dış ticaret genişledikçe Türkiye'nin kaynak ihtiyacı artmış ancak artan kaynak ihtiyacı cari açığı da arttırmıştır. 2005'de 42 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2006'da 52 milyar dolar, cari açık ise yine aynı yıllar içerisinde 22 milyar dolardan 31 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılından sonra gerçekleşen ekonomik programlar, yapısal reformlar ve dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak bu dönemde yaşanan likidite bolluğu Türkiye ekonomisinde 2008 yılına kadar olumlu gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. 2008 yılında Amerika'da konut piyasalarında başlayan ekonomik kriz birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Türkiye aldığı önlemler ve 2001 krizinde bankacılık sisteminde gerçekleştirdiği yapısal reformlar sayesinde krizden az da olsa etkilenmiş ve krizin etkisi tam anlamıyla bertaraf edilememiştir. Küresel ekonomideki daralma ve kriz nedeniyle alınan önlemlerin bütçe üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Küresel ekonomideki daralma ve kriz nedeniyle alınan önlemlerin bütçe üzerindeki etkisi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Küresel krizin etkisiyle 2009 yılında ekonomi %-4,7 küçülmüş, kamu

gelirleri hızla düşmüş bütçe ve borç dengelerinde bozulmalar meydana gelmiş, işsizlik artmıştır. Bununla birlikte bu dönemde faiz oranlarında düşüşler yaşanmış bu da reel sektörün likidite sıkışıklığını ortadan kaldırmıştır. 2010 ve 2011 yıllarında Türkiye ekonomisi özel sektördeki tüketim ve yatırım harcamalarındaki artış dolayısıyla 2010'da %9,2, 2011'de %8,8 bir büyüme yakalamıştır. Yine 2010 ve 2011 yıllarında ihracat ve ithalat oranlarında artış meydana gelmiş ancak ithalattaki artış ihracattaki artıştan çok daha fazla gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu dönemde cari açığa artmıştır. 2012 yılında ise Türkiye ekonomisi beklentilerin altında kalarak %2,2 büyümüştür. 2013 yılında %4.2 büyüyen ekonomi aynı yıl ekonomideki toparlanmalar beklentilerin altında kalmış ve işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır.

3.1.4.3. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Türkiye bu koşullar içerisinde 2014-2018 yıllarını kapsayacak olan Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planını hazırlamıştır. Savunma ihtiyaçlarının yurtiçi kaynaklardan karşılanma oranı 2007 yılında %41,6'dan 2011 yılında %54 yükselmesine karşın dışa bağımlılık devam etmektedir. Savunma ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanması amacıyla ülkemizde savaş gemisi, insansız hava aracı, helikopter, tank, uydusu tasarımı ve üretimi çalışmaları devam etmektedir. Teknolojik ilerlemelerin takibini sağlamak amacıyla Teknoloji Kazanımı Yol Haritası oluşturulmuştur. Havacılık sektöründe yerli uçak ve helikopter tasarımı ve üretimi; uzay sektöründe gözlem ve haberleşme uydusu sistemleri, uydusu fırlatma sistemi, bilgi destek sistemleri geliştirilmesi hedeflenmiştir. Savunma sanayi rekabetçi bir yapıya kavuşturularak savunma ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanması sağlanarak ülke sanayisi bütünlük ve sürdürülebilir bir şekilde karşılanması planlanmıştır. Ayrıca elektronik, elektrikli makine, ana metal, yazılım ve savunma sanayi sektörleri ile işbirliği ve bütünlük sağlanarak kalite ve performans artırılması hedeflenmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 88-91).

2014-2018 yılları arasında sanayi sektörünün GSYH'dan aldığı payı %6,4 artırılarak büyümesi planlanmıştır. 2013 yılında imalat sanayi ihracatı 144,1 milyar dolara 2018 yılında ise 257,1 milyar dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Türkiye'nin 2006 yılında imalat sanayi ihracatı 79,6 milyar dolar iken 2012 yılında ise 129,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi içerisindeki yüksek teknoloji

sektörlerin ihracat içindeki payını 2013 yılında %3,7 olarak belirlenirken 2018 yılında %5,5 olması planlanmıştır.

Tablo 3.19’da sektörlerin GSMH içindeki payları yer almaktadır.

Tablo 3.19: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla - 2014 / 2016)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2014	6,6	28,2	53,7
2015	6,9	27,9	53,3
2016	6,2	28,2	53,8

Kaynak: TÜİK (2018); <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

İmalat sanayi sektörü 2014 yılında %6,1 2015 yılında %5,6 ve 2016 yılında %3,9 büyümüştür. İmalat sanayi sektörünün 2014 yılında GSYH içindeki payı %16,8 2015 ve 2016 yılında ise %16,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu arada Türkiye 2015 yılında %4,0 büyürken Çin ve Hindistan hariç gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızı 1,8 olarak gerçekleşmiştir. 2016 yılının ilk yarısında talep kaynaklı büyüme gerçekleşmiş ve GSYH 3,9 oranında artış meydana gelmiştir. Fakat yılın ikinci yarısında meydana gelen 15 Temmuz darbe girişimi ve buna paralel olarak turizm sektöründe yaşanan olumsuz gelişmeler, tarımda üretimin azalması büyümenin zayıflamasına neden olmuştur. Büyümenin beklentilerin altında kalması ihracatımızı da olumsuz yönde etkilemiş ve ihracat %8,7’ye düşerek 143.8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki düşüş ve yaşanan siyasi gelişmeler de ihracatımızın düşmesinde etkili olmuştur. 2015 yılı ithalat düzeyi ise %14,4 ‘e düşerek 207.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında başta İngiltere olmak üzere Avrupa birliği üyesi ülkelerin ekonomilerinde meydana gelen olumsuzluklar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyüme oranlarını düşürürken küresel ekonomideki ticareti de zayıflatmıştır.

Tablo 3.20’de Türkiye’nin 2002-2016 yılları arasındaki bazı ekonomik verilerine yer verilmiştir.

Tablo 3.20: Türkiye'nin 2002-2016 Yılları Arasındaki Ekonomik Verileri

Yıllar	GSYH (Milyar USD)	Kişi Başı Gelir (USD)	Büyüme (%)	Enflas. (%)	İşsizlik (%)	Bütçe Dengesi (%)	Cari Dengesi (%)
2002	231	3.492	6,2	29,8	10,8	11,2	-0,3
2003	305	4.565	5,3	18,4	11,0	-8,8	-2,5
2004	390	5.775	9,4	9,3	10,8	-5,4	-3,7
2005	482	7.036	8,4	7,7	9,5	-1,5	-4,6
2006	526	7.597	6,9	9,6	9,0	-0,5	-6,1
2007	649	9.247	4,7	8,4	9,2	-1,6	-5,9
2008	742	10.444	0,7	10,1	10,0	-1,8	-5,7
2009	617	8.561	-4,8	6,8	13,1	-5,5	-2,2
2010	732	10.079	9,2	6,4	11,1	-3,6	-6,2
2011	774	10.444	8,8	10,5	9,1	-1,3	-9,7
2012	786	10.497	2,2	6,2	8,4	-2,2	-6,1
2013	823	10.822	4,2	7,4	9,0	-1,2	-7,4
2014	800	10.404	2,9	8,2	9,9	-1,3	-5,5
2015	856	10.877	4,0	8,8	10,3	-1,0	-4,5
2016	857	10.650	2,9	8,5	10,9	0,9	-4,4

Kaynak: TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı verilerinden yararlanılarak tarafımca hazırlanmıştır. (Erişim Tarihi: 15.03.2018)

Tablo 3.21'de 2001-2017 yılları arasındaki ihracat rakamları verilmiştir. Buna göre bu yıllar arasında ihracat rakamları sürekli artış göstermiştir. Bununla birlikte ihracatın yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Savunma sanayi, otomotiv endüstrisi, iklimlendirme sanayisi, gemi ve yat üretimi 2009 yılından sonra ihracatın yapısına dahil olmuştur.

Tablo 3.21: 2001-2017 Yılları Arasındaki İhracat Rakamları

	2001	2005	2009	2013	2017
SANAYİ	25.760.044	62.243.740	81.306.928	113.048.130	121.392.773
A. TARIMA DAYALI İŞLENMİŞ ÜRÜNLER	3.779.528	6.548.796	7.665.490	12.489.069	11.786.741
Tekstil ve Hammaddeleri	2.865.600	4.861.288	5.514.480	8.391.398	8.101.821
Deri ve Deri Mamülleri	649.558	1.017.172	1.064.715	1.901.404	1.519.23
Halı	264..369	670..337	1.086.295	2.196.267	2.165.689
B. KİMYEVİ MADDELER VE MAMÜLLERİ	2.211.109	6.750.348	9.664.715	17.441.096	16.042.218
Kimyevi Maddeler ve Mammülleri	2.211.109	6.750.348	9.664.715	17.441.096	16.042.218
C. SANAYİ MAMÜLLERİ	19.769.407	48.944.595	63.976.723	89.117.966	93.563.813
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	7.479.536	13.708.378	13.297.909	17.372.633	17.045.360
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	3.749.280	13.059.464	16.876.610	----	----
Otomotiv Endüstrisi	----	----	----	21.305.104	28.534.556
Gemi ve Yat	----	----	----	1.163.591	1.338.158
Elektrik Elektronik ve Hizmet	2.621.854	6.964..028	8.561.778	11.701.482	10.500.495
Makine ve Aksamları	882.325	2.094.018	5.607.072	5.801.970	6.085.453
Demir ve Demirdışı Metaller	3.523.563	9.439.541	4.494.096	6.834.461	6.812.164
Demir Çelik Ürünleri	----	----	11.030.486	13.835.180	11.471.944
Çimento, Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	1.065.355	1.846.627	3.085.283	3.153.737	2.706.820
Değerli Maden ve Mücevherat	15.621	1.078.946	978.469	2.253.003	3.295.817
Savunma ve Havacılık Sanayi	----	----	----	1.391.603	1.739.453
İklimlendirme Sanayi	----	----	----	4.200.543	3.921.348
Diğer Sanayi Ürünleri	481.873	181.554	45.019	104.659	112.245
Birlik Kaydı Zorunlu Olmayan Ürünler (**)	----	----	4.554.327	----	----

Kaynak: TİM Verilerinden Yararlanılarak Tarafımca Hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 14.08.2018)

Not: İhracatçı Birliklerince kayda alınması zorunlu olmayan ancak ihracat sayıları işlenmemiş değerli maden, uçak ve gemilerden teslim edilen akaryakıt ve kumanya ile diğer kalemlerin geçici toplam ihracat tutarlarıdır.

3.2. Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde İthalatın Rolü Ve Önemi

Türkiye ekonomisi kurulmasından bu yana köklü değişimlerin yaşandığı birçok farklı dönemden geçmiştir. Bu dönemleri; 1929 Dünya Ekonomik Bunalım, 2. Dünya Savaşı, Planlı Kalkınma dönemi, İthal ikamesine dayalı dönem ve 1980 sonrası serbest dış ticaret politikalarının uygulandığı ihracata dayalı dönem şeklinde sıralayabiliriz (Yavuz, 2011:75).

Ülkelerin ekonomik kalkınmasında en önemli faktör sanayileşmedir. Ekonomik kalkınma sürecinde dış ticaretin rolü çok fazladır. Ülkeler ekonomik büyüklüklerini arttırmak için ihracatlarını arttırıp ithalatlarını azaltmak isterler. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda görülüyor ki ekonomik büyüme için ihracata daha fazla önem verilmiş ithalat ise geri planda kalmıştır.

İhracatın genellikle ülke ekonomisi açısından katkısı pozitif olarak düşünülürken ithalatın ekonomiye katkısı negatif olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca üretimde girdi olarak kullanılan hammadde ve teknoloji ithalatının ekonomide verimliliği ve etkinliği arttırdığı bununla birlikte ithalatın ihracatı da arttırabileceği ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönde olabileceği ileri sürülmektedir. İthalatın ve ihracatın ekonomi üzerindeki etkinliği genellikle ülke ekonomisi içerisindeki dış ticaretin yapısı, oranı ve verimliliği esas alınarak yapılmaktadır (Kurt ve Zengin, 2016:66-67).

Türkiye çok uzun zamandır ithalatını arttırarak büyümektedir. İthalatın ekonomi üzerinde negatif dışsal etkileri olduğu gibi olumlu etkileri de vardır. Şöyle ki ithalat ülke içerisindeki rekabeti arttırarak sektörleri daha kaliteli mal üretmeleri ve yeni teknolojileri getirmeleri konusunda teşvik etmektedir. Yeni teknolojilerin ithalatı beraberinde uzmanlaşma ve bilgi paylaşımını getirerek ekonomideki verimliliği de arttıracaktır. İthalatla birlikte milli gelirde ve büyümede bir artış söz konusuysa ithalata dayalı büyümeden söz edebiliriz. Nitekim Türkiye’de son yıllarda ithalata dayalı büyüme gerçekleşmektedir (Yıldız ve Berber, 2007: 1-2).

Türkiye’nin ihracatında genellikle orta ve düşük teknolojili yoğun emek gerektiren ürünler yer alırken ithalatında ise orta ve ileri teknoloji gerektiren ürünler yer alır. Bu durum Türkiye’nin dış ticaret açıkları vermesine neden olmaktadır.

Türkiye uzun yıllardır işlenmemiş tarım ürünleri, sanayi bitkileri, dokuma ve tekstil gibi ürünleri ihraç ederken otomotiv, ham petrol kimyasal ürünler, savuma sanayi ve bilişim sektöründe kullanılan birçok ürünü ithal etmektedir. Bugün binlerce ton ağırlığındaki bir tarım ürününün ihracat bedeli bir tıbbi cihazın ithaline denk gelmemektedir. Bu nedenle Türkiye yüksek oranlarda dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalmaktadır (Göçer, 2013:216).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin üretimde kullanılan makine teçhizat ve girdi gibi sanayi ürünlerini gelişmiş ülkelerden daha ucuza temin etmeye çalışması ithalat bağımlılığını arttırarak ulusal sanayinin de gelişmesini engellemektedir. Nitekim ithalatın ucuzlaması üretimin azalmasını beraberinde getirerek işsizliğin artmasına ve gelir dağılımının bozulmasına yol açarak ekonomide durgunluğun yaşanmasına yol açacaktır. Sanayi sektöründe enerjide dışa olan bağımlılığın artması enerji maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyecektir. Ayrıca siyasi olarak da enerjinin dışarıdan ithal edilmesi milli güvenlik açısından bir tehdit oluşturma ihtimalini de doğuracaktır. Bununla birlikte gün geçtikçe petrol rezervlerinin azalması nedeniyle petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarını yüksek oranlarda kullanan ülkelerde gelecek açısından büyük olumsuz sonuçları doğuracağı düşünülmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980 tarihinden itibaren kriz dönemleri hariç (2001 ve 2009) ihracat ve ithalat değerlerinde sürekli bir artış meydana gelmiştir. 1990 yılına gelindiğinde ihracatta 4.5 kat ithalatta ise 2.8 kat kadar artış yaşanmıştır. Ancak ihracatımızdaki artışa rağmen ithalatımızdaki sürekli artış dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilemiştir. 1950’li yılların başından beri süre gelen dış ticaret açığımız maalesef dış ticaretteki serbestleşmeyle beraber ithalatın da artan oranda artmasıyla birlikte dış ticaret açığının daha fazla artmasına neden olmuştur. Daha çok enerji kaynaklarını ithal etmemiz döviz çıkışına neden olmuş ve bu durum sanayileşme hızımızı da azaltmıştır. İthalatımızda doğalgaz birinci sırada yer almaktadır. İthal ettiğimiz ürünler ise makineler, mekanik cihazlar, mineral yakıtlar, motorlu kara taşıtları, demir çelik, plastikler ve mamulleri, kıymetli taşlar ve metaller, organik kimyasal ürünler, hava ve uzay taşıtları yer almaktadır. 2016 yılı içerisinde en fazla ithalat yapığımız ülkeler sırasıyla; Çin, Almanya, Rusya, ABD, İtalya, Fransa ve Güney Kore’dir.

Tablo 3.22’de 1923 ile 2016 yılları arasındaki belli dönemlerde Türkiye’nin ithalat ve ihracat rakamları ile dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranlarına yer verilmiştir. 2014 yılında ihracat 157 milyar dolar ile en yüksek seviyeye ulaşırken ithalat 2013 yılında 251 milyar dolar ile en yüksek seviyeyi görmüştür. 1923 yılında 36 milyon dolar olan dış ticaret açığı 2011 yılında 105 milyar dolarla en yüksek seviyeye çıkmıştır. Yalnızca 1930 ve 1940 yıllarında ihracat rakamları ithalatı geçmiştir. 2016 yılında ihracat 142 milyar dolar gerçekleşirken ithalat 198 milyar dolar gerçekleşmiş ve dış ticaret açığı 55 milyar olmuştur. Yine 2016 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 71,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.22: Türkiye’de Dış Ticaretin Yıllara Göre Gelişimi (Bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1923	50.790	86.872	-36,0	58,5
1930	71.380	69.540	1,8	102,6
1940	80.904	50.035	30,8	161,7
1950	263.424	285.664	-22,2	92,2
1960	320.731	468.186	-147,4	68,5
1970	588.476	947.604	-359,1	62,1
1980	2.910.122	7.909.364	-4.999,2	36,8
1990	12.959.288	22.302.126	-9.342.838	58,1
2000	27.774.906	54.502.821	-26.727.914	51,0
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	61,4
2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	-99.858.613	60,3
2014	157.610.158	242.177.117	-84.566.959	65,1
2015	143.838.871	207.234.359	-63.395.487	69,4
2016	142.529.584	198.618.235	-56.088.651	71,8

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

Türkiye’nin eskiden lokomotif sektörleri olan tekstil, giyim gibi sektörlerin temel ara malları olan iplik ve pamuk gibi ürünler yurt içinde üretilmekteydi. Ancak bu malların üretiminin ekonomik büyümeye katkısının çok az oluşu ülkemizi büyümeye daha büyük katkısı olan motorlu taşıtlar, elektrikli makineler, yazılımlar, radarlar, silah sistemleri, uydular gibi dayanıklı tüketim mallarını üreten sektörlerle yöneltmiştir. Fakat bu malların üretiminin özel uzmanlaşma gerektirmesinden dolayı elektronik aksam ve parçalarının ülkemizde üretilmemesi ülkemizin ara ve yatırım mallarına olan talebi arttırmıştır. Ülkemizin imalat sanayide ithal girdi

kullanımının arttırarak büyümesi, sanayi sektöründe ithal girdi kullanımını arttırmış ve bu durum ithalat bağımlılığına neden olmuştur.

Tablo 3.23’de ithalatın ana mal gruplarına göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 3.23: İthalatın Ana Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yıl	Toplam	Yatırım	Tüketim	Ara	Diğer.	Yatırım	Tüketim	Ara	Diğer.
1938	120	49	31	40	---	40,8	25,8	33,3	---
1947	245	79	71	95	---	32,2	29,0	38,8	---
1948	275	108	68	99	---	39,3	24,7	36,0	---
1949	290	123	59	108	---	42,4	20,3	37,2	---
1950	285	131	59	95	---	46,0	20,7	33,3	---
1951	403	173	100	130	---	42,9	24,8	32,3	---
1952	557	281	123	153	---	50,4	22,1	27,5	---
1953	532	277	105	150	---	52,1	19,7	28,2	---
1954	479	254	94	131	---	53,0	19,6	27,3	---
1955	498	270	73	155	---	54,2	14,7	31,1	---
1956	407	237	45	125	---	58,2	11,1	30,7	---
1957	398	173	49	176	---	43,5	12,3	44,2	---
1958	315	136	39	140	---	43,2	12,4	44,4	---
1959	470	214	48	208	---	45,5	10,2	44,3	---
1960	468	244	45	179	---	52,1	9,6	38,2	---
1961	506	227	50	229	---	44,4	9,9	45,3	---
1962	620	279	45	296	---	45,0	7,3	47,7	---
1963	688	315	37	336	---	45,8	5,4	48,8	---
1964	537	245	26	266	---	45,6	4,8	49,5	---
1965	572	241	25	306	---	42,1	4,4	53,5	---
1966	718	341	36	341	---	47,5	5,0	47,5	---
1967	686	324	34	328	---	47,2	5,0	47,8	---
1968	764	367	36	361	---	48,0	4,7	47,3	0,003
1969	801	161	99	542	0,02	20,0	12,3	67,6	0,003
1970	948	238	84	625	0,02	25,1	8,9	66,0	0,003
1971	1.171	237	105	829	0,02	20,2	9,0	70,8	0,003
1972	1.563	330	185	1.047	0,02	21,1	11,9	67,0	0,002
1974	3.778	618	292	2.868	---	16,3	7,7	75,9	0,002
1975	4.739	979	413	3.346	---	20,7	8,7	70,6	0,002
1976	5.129	1.149	416	3.564	---	22,4	8,1	69,5	0,002
1977	5.796	1.222	366	4.208	---	21,1	6,3	72,6	0,002
1978	4.599	793	350	3.456	---	17,2	7,6	75,1	0,002
1979	5.069	756	327	3.982	4	14,9	6,5	78,6	0,002
1980	7.909	798	364	6.747	1	10,1	4,6	85,3	0,002
1981	8.933	1.135	379	7.417	2	12,7	4,2	83,0	0,002
1982	8.1843	1.237	423	7.183	---	14,0	4,8	81,2	0,002
1983	9.235	1.271	409	7.555	---	13,8	4,4	81,8	0,002
1984	10.757	1.406	523	8.228	---	13,1	4,9	82,1	0,002
1985	11.343	1.825	665	8.853	---	16,1	5,9	78,0	0,002
1986	11.105	2.332	814	7.955	4	21,0	7,3	71,6	0,002

Yıl	Toplam	Yatırım	Tüketim	Ara	Diğer.	Yatırım	Tüketim	Ara	Diğer.
1987	14.158	2.375	1.024	10.767	2	16.8	7.2	76.1	0.002
1988	14.335	2.548	958	10.827	3	17.8	6.7	75.5	0.002
1989	15.792	2.529	741	12.515	6	16.0	4.7	79.3	0.002
1990	22.302	4.020	2.099	16.153	30	18.0	9.4	72.4	0.135
1991	21.047	4.280	1.650	14.995	122	20.3	7.8	71.2	0.581
1992	22.871	4.815	1.773	16.196	87	21.1	7.8	70.8	0.379
1993	29.428	7.332	2.503	19.455	139	24.9	8.5	66.1	0.471
1994	23.270	5.195	1.342	16.633	100	22.3	5.8	71.5	0.429
1995	35.709	8.094	2.330	25.198	88	22.7	6.5	70.6	0.247
1996	43.627	10.254	4.021	29.114	238	23.5	9.2	66.7	0.547
1997	48.559	11.108	5.052	32.120	279	22.9	10.4	66.1	0.575
1998	45.921	10.661	5.005	29.907	349	23.2	10.9	65.1	0.760
1999	40.671	8.727	4.820	26.854	270	21.5	11.9	66.0	0.663
2000	54.503	11.365	6.928	36.010	199	20.9	12.7	66.1	0.366
2001	41.399	6.940	3.813	30.301	344	16.8	9.2	73.2	0.832
2002	51.554	8.400	4.898	37.656	600	16.3	9.5	73.0	1.164
2003	69.340	11.326	7.183	49.735	466	16.3	11.3	71.7	0.672
2004	97.540	17.397	12.100	67.549	493	17.8	12.4	69.3	0.505
2005	116.774	20.363	13.975	81.868	567	17.4	12.0	70.1	0.486
2006	139.579	23.348	16.116	99.605	508	16.7	11.5	71.4	0.364
2007	170.063	27.054	18.694	123.640	675	15.9	11.0	72.7	0.397
2008	201.964	28.021	21.489	151.747	707	13.9	10.6	75.1	0.350
2009	140.928	21.463	19.290	99.510	666	15.2	13.7	70.6	0.473
2010	185.544	28.818	24.735	131.445	546	15.5	13.3	70.8	0.294
2011	240.842	37.271	29.692	173.140	739	15.5	71.9	12.3	0.307
2012	236.545	33.925	26.699	174.930	990	14.3	74.0	11.0	0,4
2013	251.661	36.771	30.415	183.811	663	14.6	73.0	12.1	0,3
2014	242.177	35.995	29.006	176.721	453	14.9	73.0	12.0	0,2
2015	207.234	34.904	28.586	143.316	426	16,8	69,2	13,8	0,2
2016	198.618	35.918	27.947	134.315	437	18,1	67,6	14,1	0,2

Kaynak: TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi 03.08.2018).

Dış ticaret açığı Türkiye'nin uzun süreden beri var olan sorunları arasında yer almaktadır. İthal girdi bağımlılığı ise dış ticaretin açık vermesinin nedenleri arasında gösterilir. Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir bir büyüme yakalanabilmesi için yapısal sorunların giderilip ithalat bağımlılığının nedenlerinin araştırılması ve dış pazarlarda rekabet gücünü arttıran katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi sağlanmalıdır.

4. TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME SÜRECİNDE SAVUNMA SANAYİ

4.1. Türkiye’de Savunma Sanayinin Gelişimi

Türk savunma sanayinin temeli Osmanlı Devleti’nin yükselme dönemine kadar uzanmaktadır. Nitekim o dönem üretilen top ve savaş gemileri gibi dönemin en önemli harp araç ve gereçleri yurt içi imkânlarla üretilmiştir. Osmanlı devleti teknoloji ve üretim kapasitesi bakımından o dönem Avrupa ülkelerinin çok ilerisinde yer almaktadır. Zira o güne kadar yaşanmış en büyük deniz savaşı olan İnebahtı deniz savaşı Osmanlı devletinin yenilgisi ile sonuçlanmış olmasına rağmen kısa süre sonra Osmanlı tersanelerinde 200 gemi yeniden inşa edilmiştir. Bu durum Osmanlı tersanelerinin üretim kapasitesinin boyutunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’da buharlı makinelerin sanayide kullanılmaya başlanmasıyla Osmanlı devleti bu gelişmelerin dışında kalmaya başlamış ve Birinci Dünya Savaşında da bu etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir (SSM, 2017).

Türkiye’de savunma sanayinin gelişiminde yarattığı etkiler sonucunda dönüm noktası oluşturan olayları yaşanan gelişmeler bakımından dört dönemde inceleyebiliriz. Birinci dönem 1923-1950 arası, ikinci dönem 1950-1974 arası, üçüncü dönem 1974-1998 arası, dördüncü dönem ise 1998 sonrası.

4.1.1. 1923-1950 Dönemi

Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma sanayine dair önemli bir alt yapı yoktur. Bu dönemdeki faaliyetler ancak Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan birkaç üretim tesisi ile sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik ve teknolojik olarak yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen savunma sanayi kalkınmanın ve sanayileşmenin önemli bir parçası olarak görülmüş ve buna yönelik yatırımlar yapılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren savunma sanayi devlet politikası olarak desteklenmiş ve devlet öncülüğünde geliştirilmesi öngörülmüştür. 1921 yılında Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesinde hafif silah, top, fişek ve marangoz fabrikaları; mühimmat fabrikası, barut, tüfek ve gaz maskesi fabrikaları kurulmuştur. 1924 yılında Gölcük Tersanesi ve silah, top tamir

atölyeleri ile fabrikaları kurulmuştur. 1925 yılında Şakir Zümre tarafından yerli sermaye ile Türk Savunma sanayinin ilk özel sektör fabrikası kurulmuştur. Türk ordusunun ilk cephane gereksinimleri bu fabrikadan karşılanmıştır. Yunanistan, Mısır ve Bulgaristan'dan silah siparişi alınmıştır. 1926 yılında Türk havacılık faaliyetleri başlamış ve bu doğrultuda Kayseri'de Tayyare ve Motor Türk A.Ş. kurulmuştur. Bu tesislerde İngiliz, Alman ve ABD menşeli farklı model ve tiplerde 112 uçak üretilmiş ancak 1939 yılında üretimine son verilmiştir. 1930'lu yıllarda Nuri Demirdağ tarafından savunma sanayinin ilk özel sektör fabrikaları arasında yer alan uçak fabrikası kurulmuştur. Nuri Demirdağ, uçak fabrikasında 1 adet çift motorlu yolcu uçağı, 12 adet eğitim uçağı, 72 adet planör üretimi yapılmıştır. Bu dönemde uçakların test uçuşları için rüzgâr tüneli inşa ettirilmiştir. Yapımına 1947 yılında başlanıp 1950 yılında tamamlanan ve o günkü devlet bütçesinin 3'te biri kadar bir bütçe ile gerçekleştirilen rüzgâr tüneli ne yazık ki hiç kullanılmamıştır. 1941 yılında Ankara'da uçak fabrikası 1945 yılında ilk uçak motor fabrikası kurulmuştur (SSM, 2017).

1950 yılına kadar kurulmuş olan savunma sanayi kuruluşlarımız şunlardır; (SSM, 2017).

- 1921 Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü,
- 1924 Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleri ile fişek ve marangoz fabrikaları,
- 1924 Gölcük Tersanesi,
- 1925 Şakir Zümre Fabrikası,
- 1925 Eskişehir Hava Tamirhanesi,
- 1926 Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TAMTAŞ),
- 1930 Kayaş Kapsül Fabrikası,
- 1930 Nuri Killigil Tabanca, Havan ve Mühimmat Üretim Tesisleri,
- 1931 Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası,
- 1936 Barut, Tüfek ve Top Fabrikaları,
- 1936 Nuri Demirdağ Uçak Fabrikası,
- 1941 Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası,
- 1941 Taşkızak Tersanesi'nin Yeniden Faaliyete Geçmesi,
- 1942-1943 Malatya Uçak Onarım Atölyeleri,

- 1943 Mamak Gaz Fabrikası,
- 1945 Ankara Uçak Motor Fabrikası,
- 1945 Koç Sistem (Koç Ticaret Büro Levazımatı A.Ş.),
- 1950 Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) Genel Müdürlüğü,

1923–1950 yılları arasında tamamen bağımsız ve kendi kendine yetebilen bir savunma sanayisi kurulmaya çalışılmıştır. Bu dönemi tamamen özgün teknoloji ve ürün üretme dönemi olarak tanımlanmaktadır (Ziylan, 2001: 1-2).

4.1.2 1950-1974 Dönemi

Türk savunma sanayi 1950 yılına kadar önemli bir üretim potansiyeli kazanmış olmasına rağmen 1950-1974 yılları arası Türk savunma sanayinin gerileme yaşadığı dönemdir. Bu dönemde devlet savunma sanayiden desteğini çekerken özel sektörün faaliyetleri belirli ihtiyaçlara yönelik olup kısıtlı, geçici ve kısa ömürlü olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üye olmasıyla birlikte savunma donanımının müttefik ülkeler tarafından hibe edilmesi ülke içerisindeki savunma sanayi ürünlerinin üretimini büyük ölçüde engellemiştir. Yerli üretim bütünüyle terk edilmiş ve ana savunma donanımları genellikle diğer devletlerden yardım, borçlanma ya da satın alma yolu ile sağlanmıştır. 1950-1974 yılları arasında kurulan ve üretim yapan tesislerin büyük bölümü Kamu İktisadi Teşebbüsü haline getirilmiş ve Makine Kimya Endüstrisi Kurumu altında toplanmıştır.

1974 yılına kadar kurulmuş olan savunma sanayii kuruluşlarımız şunlardır, (SSM, 2017).

- 1952 İbrahim Örs Döküm Sanayii ve Ticaret A.Ş.,
- 1954 MSB AR-GE Dairesi Başkanlığı,
- 1957 Mühimmat Fabrikası,
- 1963 OTOKAR,
- 1964 BMC Sanayii ve Ticaret A.Ş.,
- 1967 Otomarsan,
- 1967 Northern Electronic Telekomünikasyon A.Ş. (NETAŞ),
- 1969 Kalekalıp Makine ve Kalıp Sanayi A.Ş.,

- 1969 Meteksan Sistem,
- 1970 Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı,
- 1972 TÜBİTAK-Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü,
- 1972 Türk Donanma Vakfı,
- 1973 TUSAŞ,
- 1973 HEMA Endüstri A.Ş.,

4.1.3. 1974-1998 Dönemi

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ülkemize konulan ambargolar ulusal savunma sanayinin önemini ortaya çıkarmış ve bu tarihten itibaren ulusal savunma sanayini geliştirme faaliyetleri hız kazanmıştır.

Bu dönemin temel politikası milli üretim anlayışının hakim olduğu Ar-Ge faaliyetlerine dayalı ileri teknoloji gerektiren yatırımların esas alındığı ve her türlü, araç ve gerecin Türkiye tarafından üretildiği bir sistem amaçlanmıştır. Yerli bir savunma sanayi alt yapısının öngörüldüğü sistemde teknolojiye gelişmeler doğrultusunda kendini yenileyebilen, teknolojiye gelişmelere uyum sağlamada güçlük çekmeyen, diğer birçok ülke karşısında alıcı konumdan ziyade satıcı konumda olan dışa açık ve rekabete dayalı bir sistem bu dönemin temel amacı olmuştur. Bu dönemde özel sektörün daha açık ve dinamik bir yapıya kavuşması amaçlanmıştır (Temiz, 2012:5). Bu amaçlar doğrultusunda 1975-1985 yılları arasında kısıtlı bütçeye rağmen yerli savunma sanayinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla, TSK ihtiyaçlarına yönelik çeşitli tipte projeler ve uygulamalar hayata geçirilmiştir (Alınak, 2001:60). Ancak 1980-1984 yılları arasında ülkemizde yaşanan döviz darboğazı ve ABD tarafından uygulanan ambargo nedeniyle bu dönemde istenilen yatırımlar gerçekleştirilememiş yeni projeler üretilmemiştir (SSM El Kitabı, 1998:22). Bu yıllardan itibaren TSK'nin modernize edilerek devlet tarafından çağdaş teknolojiye dayalı milli bir savunma sanayi oluşturulmaya çalışılmış ve bu doğrultuda 1985 yılında “Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB)” kurulmuştur. SAGEB 1989 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır (SSM, 2017).

Savunma sanayinin gelişmesine yönelik politikalar doğrultusunda bu dönemde kurulan kuruluşlar tarihleri ve isimleri ile aşağıda maddeler halinde sıralanmaktadır, (SSM, 2017).

- 1974 HEMA Dişli Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1974 Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı,
- 1974 Asil Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1975 ASELSAN,
- 1979 Barış Elektrik Endüstrisi A.Ş.,
- 1979 İşbir Elektrik Sanayi A.Ş.,
- 1978 ASMAŞ,
- 1981 ASPİLSAN,
- 1982 HAVELSAN,
- 1982 İleri Teknoloji A.Ş.,
- 1983 Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü,
- 1984 TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAI),
- 1984 Aksa Makine Sanayi A.Ş.,
- 1984 ETA Elektronik Tasarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1985 Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB),
- 1985 TUSAŞ Motor Sanayi A.Ş. (TEI),
- 1986 MAN Kamyon ve Otobüs Sanayi A.Ş.,
- 1986 STFA Savronik Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1987 Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı,
- 1987 MİKES-Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1987 FMC-NUROL Savunma Sanayi A.Ş. (FNSS),
- 1988 ROKETSAN,
- 1988 TRANSVARO Elektron Aletleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1989 Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM),
- 1989 MARCONİ Komünikasyon A.Ş.,
- 1989 GATE Elektronik,
- 1990 Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş. (AYESAŞ),
- 1990 HAVELSAN Teknoloji Radar,

- 1990 MTU Motor Türbin Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 1991 ESDAŞ Elektronik Sistemler Destek Sanayii ve Ticaret A.Ş.,
- 1991 Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM),
- 1992 NUROL Makine Sanayi A.Ş.,
- 1993 TİSAŞ Trabzon Silah Sanayi A.Ş.,
- 1994 Girsan Silah Sanayi,
- 1994 İNFOTRON Elektronik ve Bilgisayar Sistemleri Üretim ve Ticaret A.Ş.,
- 1997 RMK Makine Gemi Yapım Sanayi,

4.1.4. 1998 Sonrası

20 Haziran 1998 tarihindeki Bakanlar Kurulu Kararıyla Resmi Gazetede yayınlanan “Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları” savunma sanayinde yeni bir dönemde başlangıcı olmuştur. Bu kararname ile başlayan bu dönemin en önemli özelliği, ihtiyaç duyulan teknolojilerin milli olmasının zorunlu olması ve teknolojileri kritik ve diğer teknolojiler şeklinde gruplandırmasıdır. Ayrıca bu dokümanla, “milli olması zorunlu” ve “kritik” ihtiyaçların, “milli” gizlilik dereceli tesis güvenlik belgesine sahip yerli sanayi tesislerinde geliştirilip üretilmesi esası getirilmiştir. Yeni model, yabancı sektöre açık ve dinamik bir savunma sanayi altyapısı özelliğiyle, esnek bir yaklaşım da ortaya konulmuştur. Bütün bu gelişmeler uluslararası platformda rekabet edebilecek ulusal ve güçlü bir savunma sanayi yapısının oluşabileceğini gösteren olumlu gelişmelerdir (Ziylan, 2001:4).

Bu dönemde kurulan savunma sanayi kuruluşlarımız şunlardır; (SSM, 2017).

- 1998 Alp Havacılık,
- 1998 Milsoft Yazılım Teknolojileri A.Ş.,
- 1998 Yonca-Onuk Adi Ortaklığı,
- 1998 HAVELSAN EHSİM,
- 2001 Inta SpaceTurk
- 2002 YALTES Elektronik ve Bilgi Sistemleri Üretim ve Ticaret A.Ş.,
- 2003 Vestel Savunma,
- 2004 Global Teknik A.Ş.,

- 2004 KALETRON Yazılım Teknolojileri Sanayi ve Ticaret A.Ş.,
- 2005 SDT Uzay ve Savunma Teknolojileri,
- 2006 Meteksan Savunma

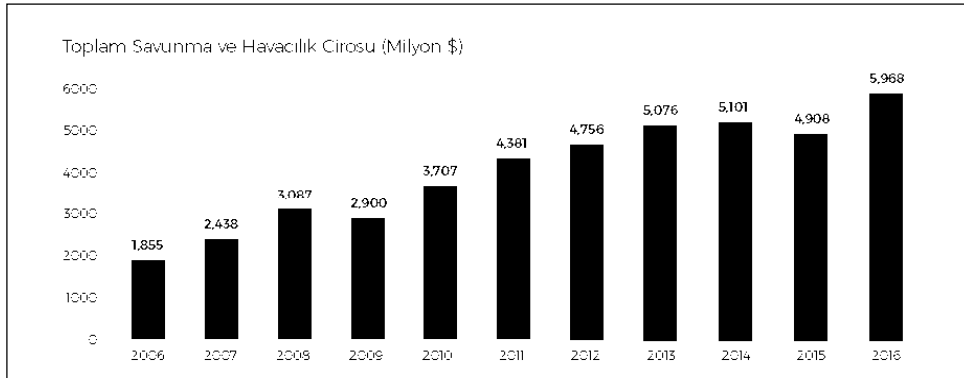
2006 yılında yayınlanan 2007 ve 2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Plan'ında savunma sanayini ülke sanayi ile bütünleşmiş kendine yetebilen, rekabetçi Ar-Ge alanında uluslararası çalışmalarda etkin katılım sağlayan üretimin geliştirilmesine yönelik teknolojik ve yönetsel kabiliyetlerin kazanılmasına yönelik temel hedefler belirlenmiştir. Bu tarihten itibaren ise savunma sanayinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2002 yılında 1.3 milyar dolar olan savunma ve havacılık sektörü cirosu 6 milyar dolara, savunma ve havacılık ihracatı 247 milyon dolardan yaklaşık 2 milyar dolara ve Ar-Ge Harcamaları 49 milyon dolardan 1.25 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca dünyada savunma alanında faaliyet gösteren en büyük 100 savunma şirketi arasında üç büyük Türk şirketi de yer almıştır (SSM, 2017).

4.2. Türk Savunma Sanayinin Mevcut Durumu

Türkiye 10. Kalkınma Planı'nda (2014-2018) savunma sanayinin, savunma ve lojistik ihtiyaçlarının diğer sanayi kolları ile bütünleşerek sürdürülebilir bir şekilde karşılanması ve Ar-Ge'ye ayrılan payın arttırılarak savunma sanayinin uluslararası alanda rekabetçi bir yapıya kavuşturulmasına yönelik amaçlar belirtilmiştir. Plan ile uyumlu olarak savunma sanayi 2017-2021 Stratejik Planı'nda Türkiye'nin savunma ve güvenlik alanlarındaki gücünü arttırarak yeteneklerini geliştirmek ve savunma sanayinin sürdürülebilirliğini sağlayarak Türkiye'yi küresel bir oyuncu haline getirmek planlanmıştır (SSM, 2017).

Grafik 4.1'de toplam savunma ve havacılık cirosu verilmiştir. Savunma sektörünün büyüklüğünü gösteren ve bütün savunma ve havacılık firmalarının satışlarını içeren toplam savunma ve havacılık sektör cirosu 2006 yılında 1.855 milyon dolardır. 2009 ve 2015 yılları hariç her yıl artış gösteren savunma ve havacılık cirosu 10 yıl içerisinde 4.113 milyon dolar artışla 2016 yılı itibariyle 5.968 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır.

Grafik 4.1: Toplam Savunma ve Havacılık Ciroosu (Milyon \$)

Kaynak: SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2017); “Savunma Sanayimiz Mevcut Durum” <https://www.ssm.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1> (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

SASAD 2017 raporuna göre toplam cironun askeri fabrikalar (650 milyon dolar) hariç 5248 milyon dolar gerçekleştiğini bu gelirin 4222 milyon dolarının yurt içi satışlardan 1821 milyon dolarının ise yurt dışı satışlardan sağlandığı belirtilmektedir. 2016 SASAD raporu ile karşılaştırıldığında sektörün toplam satış tutarında 2016’ya göre yüzde 12,14 artış olduğu halde yurtdışı satış gelirlerinde gerileme mevcuttur. Bu durum ihracattaki küçük artışın iç pazardaki büyümeden kaynaklandığını göstermektedir. Sektörün 2012-2017 yılları arasındaki bileşik büyüme hızı % 6,87 olarak hesaplanmıştır. CAGR, dünya savunma harcamaları gelişmesi ile karşılaştırıldığında iyi bir sonuç olarak görülmektedir. Fakat Türkiye’nin 2023 ihracat hedefini yakalamaktan uzaktır (SASAD, 2017:4)

Tablo 4.1’de 1998-2016 yılları arasındaki sanayi sektörü ciroosu, savunma sanayi ciroosu ve sanayi sektörü içindeki savunma sanayinin aldığı pay gösterilmiştir. Sanayi sektörünün ciroosu 1999, 2001, 2009 ve 2015 yıllarında küçülmüştür. Sanayi sektörünün küçülmesinde 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizin etkisi olduğu söylenebilir. Yine 2001, 2009, 2015 yıllarında krizin etkisi ile savunma sanayi cirosunda da gerileme yaşanmıştır. Ancak savunma sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler savunma sanayinin sanayi sektörü içindeki payını arttırmıştır. Savunma sanayi cirosunun sanayi sektörü içindeki toplam oranı 1998 yılında %1,12 düzeyindeyken 2016 yılında %2,45 düzeyine kadar çıkmıştır.

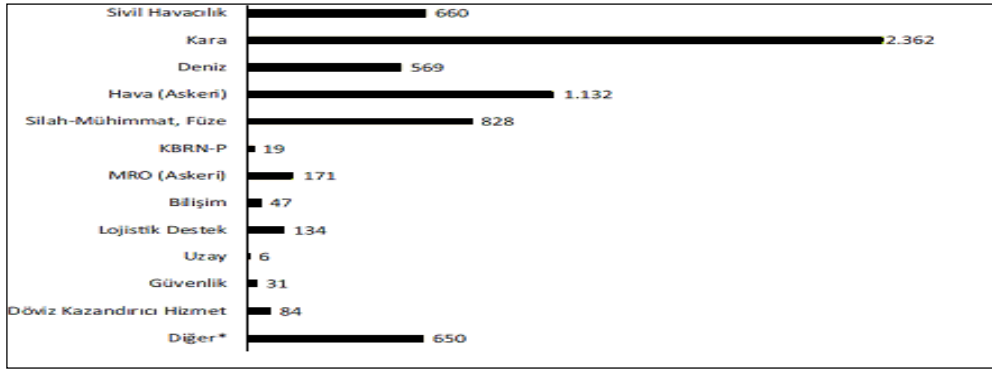
Tablo 4.1: Sanayi Sektörü ve Savunma Sanayi Ciroosu, Savunma Sanayi Ciroosunun Toplam Sanayi Sektörü İçindeki Payı

Yıl	Türkiye Sanayi Sektörünün GSMH İçerisindeki Toplam Ciroosu	Yüzde Değişim (%)	Türkiye Toplam Savunma Sanayi Ciroosu (Milyon ABD Doları)	Yüzde Değişim (%)	Savunma Sanayi Ciroosunun Toplam Sanayi Sektörü İçindeki Payı (%)
1998	86.147	---	968	---	1,12
1999	72.136	-16.26	1074	10.95	1,49
2000	73.168	1.43	851	-20.76	1,16
2001	51.456	-29.67	848	-0.35	1,65
2002	58.056	12.82	1062	25.23	1,83
2003	77.872	34.13	1301	22.50	1,67
2004	101.153	29.89	1337	2.76	1,32
2005	126.500	25.05	1591	18.99	1,26
2006	143.028	13.06	1720	8.10	1,20
2007	179.405	25.43	3022	75.69	1,68
2008	203.574	13.47	3112	2.97	1,53
2009	155.927	-23.40	3067	-1.44	1,97
2010	189.912	21.79	4174	36.09	2,20
2011	223.808	17.84	4400	5.41	1,96
2012	233.428	4.29	4800	9.09	2,06
2013	263.150	12.73	5076	5.75	1,93
2014	263.670	0.19	5101	0.49	1,93
2015	240.498	-8.78	4908	-3.78	2,04
2016	243.366	1.19	5968	21.59	2,45

Kaynak: SSM Mevcut Durum 2017, TOBB 2007 ve TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Tarafımca Hazırlanmıştır (Erişim Tarihi:26.02.2018).

Grafik 4.2’de 2017 yılına ait savunma sanayinin alt sektörlerine göre gelirin nasıl dağıldığı gösterilmiştir. Buna göre en fazla gelir 2.362 milyar dolar ile karacılık sektörüne aittir. Daha sonra 1.132 milyar dolarla askeri havacılık sektörü gelmektedir. Üçüncü sırada ise 828 milyon dolar ile silah-mühimmat-füze sektörü yer almaktadır. Dördüncü sırada 650 milyon dolarla diğer sektörler yer alırken beşinci sırada 660 milyon dolar ile sivil havacılık altıncı sırada 569 milyon dolarla denizcilik sektörü yer almaktadır.

Grafik 4.2: Savunma Sanayinin Alt Sektörlere Göre Geliri (Milyon \$)

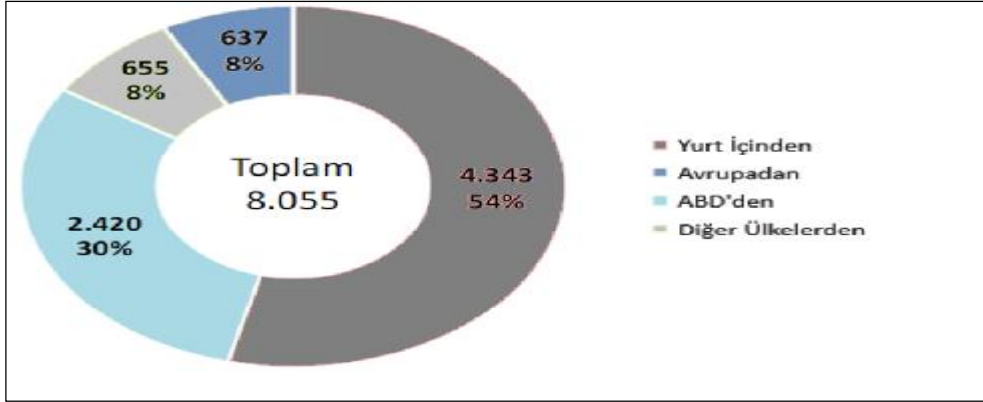
Kaynak: SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2017); “Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu” <http://www.sasad.org.tr/savunma-ve-havacilik-sanayii-performans-raporu-2017> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

***Diğer Askeri Fabrikalar**

Savunma sanayi sektörünün bugün içinde bulunduğu durumu alınan siparişler açısından değerlendirdiğimizde 2016 yılında 11.913 milyon dolar düzeyinde sipariş alınmıştır. 2017 yılında siparişlerde %32,39 gibi bir azalma gerçekleşerek toplam 8.555 milyon dolar civarında sipariş alımı gerçekleşmiştir. En fazla sipariş 2478 milyon dolar ile karacılık sektörüne aittir. İkinci sırada 2392 milyon dolar ile sivil havacılık yer alırken üçüncü sırada 1336 milyon dolar ile askeri havacılık sektörü yer almaktadır.

Grafik 4.3’de 2017 yılına ait alınan siparişlerin bölgesel dağılımı verilmiştir. Buna göre alınan siparişlerin büyük ölçüde yurt içinden geldiği yurt dışı siparişlerinin henüz istenilen düzeye ulaşmadığı görülmektedir. Türkiye’nin orta ve uzak doğu pazarlarında gelişme sağlayabilmesi için devlet ve sanayici işbirliğinin sağlanması gerekmektedir.

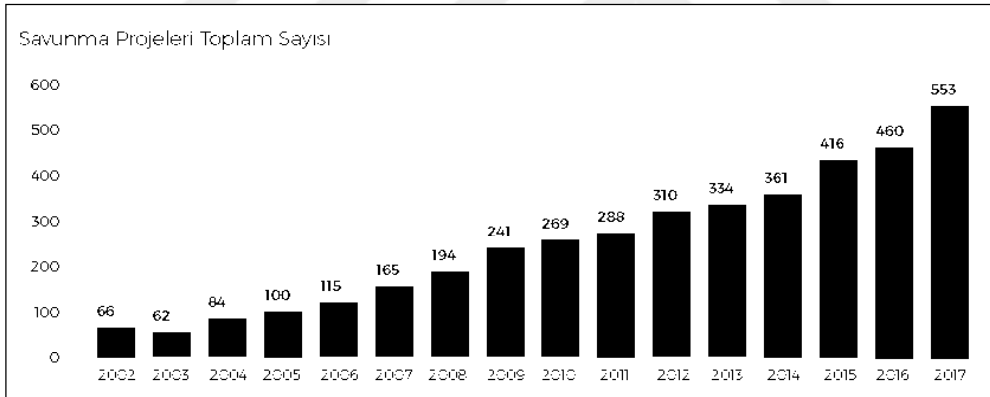
Grafik 4.3: Alınan Siparişlerin Bölgesel Dağılımı

Kaynak: SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2017); “Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu” <http://www.sasad.org.tr/savunma-ve-havacilik-sanayii-performans-raporu-2017> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

Grafik 4.4’de savunma projelerinin toplam sayısı gösterilmiştir.

Grafik 4.4: Savunma Projeleri Toplam Sayısı

Kaynak: SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2017); “Savunma Sanayimiz Mevcut Durum” <https://www.ssm.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1> (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

Grafik 4.4’e göre 2002 yılında yalnızca 66 savunma projesi yürütülürken 2017 yılında proje sayısı yaklaşık 9 kat artarak 553’e ulaşmıştır. Bu durum Türk savunma sanayi açısından umut vericidir. 553 proje arasında öne çıkan projeler şunlardır;

Kara Araçları: Altay (Ana Muharebe Tankı), Kirpi (Mayına Kaşı Korumalı Tekerlekli Araç), COBRA II (Zırhlı Tekerlekli Araç), Ejder Yalçın (Zırhlı Tekerlekli Araç), Samur (Seyyar Yüzücü Hücum Köprüsü)

Deniz Araçları: MİLGEM (Milli Gemi), LHD (Çok Maksatlı Amfibi Hücum Gemisi), LSD (Amfibi Gemi), MOSHIP (Deniz Altı Kurtarma Ana Gemisi), Sahil Güvenlik Arama Kurtarma Gemisi, YTKB (Yeni Tip Karakol Botu)

Havacılık ve Uzay: HÜRKUŞ (Türk Başlangıç Temel Eğitim Uçağı), HÜRKUŞ C (Silahlı Hürkuş Uçağı Geliştirme ve Seri Üretim Projesi), TF-X (Milli Muharip Uçak), ATAK (Taaruz Taktik Keşif Helikopteri), ANKA (İnsansız Hava aracı), BAYRAKTAR (Silahlı İnsansız Hava Aracı), GÖKTÜRK (Yer Gözetleme Uyduları)

Ar-Ge: AVCI (Kaska Entegre Kumanda Sistemi), MİLDAR (Hava Platformları için Milimetre Dalga Radarı), TUYGUN (İleri Görüntüleme Teknolojileri Geliştirilmesi), ULAK(Dördüncü Nesil (4G/LTE) Haberleşme Teknolojilerinin Geliştirilmesi),

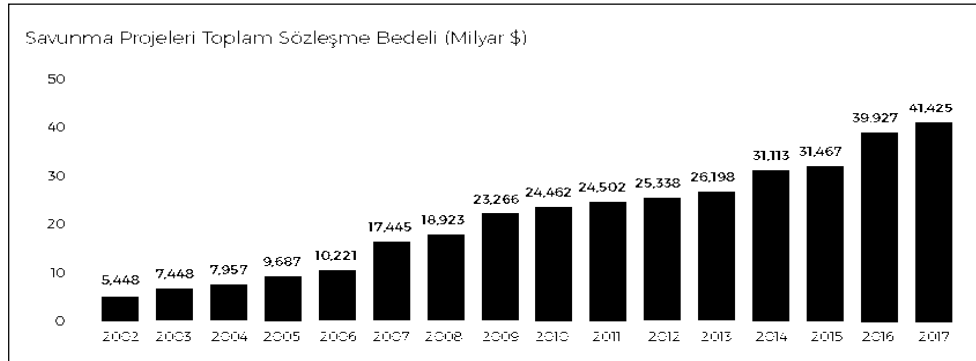
Hava Savunma ve Silah Sistemleri: MPT 76 (Milli Piyade Tüfeğı), SOM J (Seyir Füzesi F-35 Entegrasyonu), CİRİT (Lazer Güdümlü Füze), UMTAS (Uzun Menzilli Tanksavar Füze Sistemi)

Elektronik Harp ve Radar Sistemleri: HEWS (Helikopter Elektronik Harp Suiti Geliştirme Projesi), ÇAFRAD (Çok Amaçlı Dizinli Radar), EİRS (Erken İhbar Radar Sistemi Projesi)

Siber Güvenlik: SİSAMER (TSK Siber Savunma Merkezi Projesi) (SSM, 2017).

Grafik 4.5’de savunma projeleri sözleşme bedelleri gösterilmiştir.

Grafik 4.5: Savunma Projeleri Toplam Sözleşme Bedeli (Milyar Dolar)

Kaynak: SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2017); “Savunma Sanayimiz Mevcut Durum”
<https://www.ssm.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1> (Erişim Tarihi: 26.02.2018)

Savunma sanayinde bugün birçok alanda çalışmalar yapılmaktadır. 2017 yılı itibariyle 44.700 çalışanı bulunan sektörün %31 oranında mühendis çalışanı vardır. Bu durum teknolojik tasarım ve ürün geliştirme faaliyetlerinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Tablo 4.2’de 1997 yılından günümüze sanayi ve savunma sanayi sektörünün toplam istihdamı ve savunma sanayi istihdamının toplam sanayi istihdamı içerisindeki oranı verilmiştir. Buna göre, sanayi sektöründe ve savunma sanayide 2001 krizi öncesi istihdamda ciddi bir azalış meydana gelmiştir. 2007 yılı sonrasında savunma sanayide sanayi sektörüne nazaran istihdamda daha hızlı bir artış söz konusudur. Savunma sanayi istihdamının sanayi sektörü içindeki istihdam oranı artış ve azalış şeklinde dalgalı bir seyir izlese de ufakta olsa belirli bir artış meydana gelmiştir. Savunma sanayi sektöründeki istihdam artışı nitelikli işgücünün arttığı anlamına gelir.

Tablo 4.2: Sanayi Sektöründe ve Savunma Sanayinde Toplam İstihdam, Savunma Sanayi İstihdamının Toplam Sanayi Sektörü İçindeki Oranı (15+ yaş)

Yıllar	Sanayi Sektöründe Toplam İstihdam	Yüzde Değişim (%)	Savunma Sanayi Sektöründe Toplam İstihdam	Yüzde Değişim (%)	Savunma Sanayi İstihdamının Toplam Sanayi İstihdamı İçindeki Payı (%)
1997	5.213.000 (*)	---	21.600	---	0.41
1998	5.059.000(*)	-2.95	16.141	-25.27	0.32
1999	5.087.000(*)	0.55	16.748	3.76	0.33
2000	3.738.000	-26.51	14.062	-16.03	0.38
2001	3.734.000	0.10	---	---	---
2003	3.769.000(*)	---	8.987	---	0.24
2004	4.885.000(*)	29.60	9.629	29.60	0.20
2005	4.241.000	-13.18	---	-13.18	---
2006	4.362.000	2.85	---	2.85	---
2007	4.403.000	0.93	---	0.93	---
2008	4.537.000	3.04	17.841	---	0.39
2009	4.179.000	-7.89	19.725	10.55	0.47
2010	4.615.000	10.43	23.695	20.12	0.51
2011	4.842.000	4.91	24.160	1.96	0.50
2012	4.903.000	1.25	33.491	38.62	0.68
2013	5.101.000	4.03	32.368	-3.35	0.63
2014	5.316.000	4.21	31.242	-3.47	0,59
2015	5.332.000	0.30	31.375	0.42	0.59
2016	5.296.000	-0.67	35.502	3.15	0.67
2017	5.386.000(**)	1.69	44.740	26.02	0.83

Kaynak: TÜİK, Özel İhtisas Raporları, TOBB 2008 Savunma Sanayi Raporu, SSM, Savunma Sanayi Analiz Raporu 2011, SASAD Raporları 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017 verilerinden alınarak tarafımda hazırlanmıştır. (Erişim Tarihi: 04.06.2018).

(*) 12 ve yukarı yaşlar dikkate alınmıştır.

(**) 2017 mayıs

Tablo 4.3'te 1997-2017 yılları arasındaki savunma sanayine ait toplam Ar-Ge harcamaları verilmiştir. Buna göre bu yıllar arasında Ar-Ge harcamalarında ciddi bir artış söz konusudur. 2007 ve 2013 yıllarını kapsayan 9. Kalkınma Planı'nda savunma sanayini ülke sanayisi ile bütünleşmiş kendine yetebilen, rekabetçi, ve Ar-Ge alanında daha etkin bir yapılanma hedeflenmiştir. 2007 yılında Ar-Ge harcamalarının neredeyse 4 kat 2017 yılında 25 kat arttığını görmekteyiz. Bu durum hedefler doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir.

Tablo 4.3: Savunma Sanayinin 1997-2017 Yılları Arasındaki Toplam Ar-Ge Harcamaları (Dolar)

Yıllar	Toplam Ar-Ge Harcamaları	Yıllar	Toplam Ar-Ge Harcamaları
1997	34.000.000	2008	510.000.000
1998	40.794.000	2009	505.000.000
1999	41.632.000	2010	666.000.000
2000	43.081.000	2011	672.000.000
2001	24.411.819	2012	772.000.000
2002	48.912.000	2013	927.000.000
2003	58.428.250	2014	887.000.000
2004	63.860.000	2015	904.000.000
2005	78.511.203	2016	1.254.000.000
2006	90.089.000	2017	1.237.000.000
2007	345.000.000		

Kaynak: TOBB 2009 Raporu, 2011 Savunma Sanayi Analiz Raporu, SASAD 2014, 2015, 2016, 2017 Raporu, Verilerinden Yararlanılarak Tarafimca Oluşturulmuştur. (Erişim Tarihi:04.06.2018).

4.3. Türkiye’de Savunma Harcamaları

Devlet bütçesinde önemli bir yer tuttuğu gerekçesi ile eleştirilen savunma harcamaları hemen hemen birçok ülkede tartışma konusu olmuştur. Nitekim kimi zaman Türkiye’ye de bu yönde eleştiriler olmakta savunma harcamalarına yapılacak kısıtlamalarla kamu açıklarını azaltılabileceği ve bu alanlara yapılacak harcamaların eğitim, sağlık gibi alanlara kaydırılabileceği iddia edilmektedir. Ancak Türkiye hassas bir bölge olarak nitelendirilen politik ve etnik çatışmaların hüküm sürdüğü Ortadoğu ve Balkan ülkelerine sınır olan riskli coğrafyada yer almaktadır. 1980’lerden beri Güneydoğu Anadolu bölgesinde devam eden terör eylemleri ve komşu ülkelerden kaynaklanan riskler Türkiye’nin savunma harcamalarını etkilemektedir. Bununla birlikte diğer ülkelerin sahip olduğu menzilli füze sistemleri, kitle imha silahları Türkiye’nin güvenliğini tehdit etmektedir. Ayrıca Yunanistan’la yaşanan Ege kıta sahanlığı sorunu, Irak’ın kuzeyinde oluşturulmuş bölgesel kürk yönetimi, asimetrik riskler Türkiye’nin kendisini güvende hissetmesini engellemektedir. Bu nedenle Türkiye gerek içinde bulunduğu coğrafya gerekse diğer ülkelerin iç ve dış tehditleri Türkiye’nin savunma harcamalarını etkilemekte ve titiz bir tasarruf politikası yapmasını zorlaştırmaktadır. Ancak savunma sektörüne yapılacak harcamalar etkin ve verimli kullanılarak ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır. Savunma sanayinin ekonomide yaratacağı canlandırıcı ve uyarıcı etkiyle yeni sanayi kollarının kurulmasına olanak sağlarken yan sanayilerin de gelişmesini sağlayacaktır. Ayrıca Ar-Ge faaliyetleri

neticesinde elde edilen bilgi ve birikimler diğer sektörlerle de kayarak ülkenin endüstrileşme düzeyini de hızlandıracaktır. Ar-Ge faaliyetleri neticesinde elde edilen kazanımlar neticesinde üretim artacak, üretimin artması ihracatı arttıracak cari açık azalacaktır.

Tablo 4.4'te Türkiye'nin periyodik olarak 5 yıl aralıklarla 1950 yılından 2017 yılına kadarki silahlanma/savunma harcamaları verilmiştir. Buna göre bu yıllar içerisinde Türkiye'nin silahlanma ve savunma harcamalarında artış gözlemlenmiştir. Özellikle 1975 ve sonrasında artan savunma harcamalarında 1974 yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında konulan ambargolar ve 1980 sonrası Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde cereyan eden terör tehdidinin büyük etkisi vardır. Türkiye'nin silahlanma ve savunma harcamaları artarken bu harcamaların GSYH içerisindeki payları ise giderek azalmıştır. 1950'lilerde GSYH'nın yaklaşık yüzde 6'sı silahlanma/savunma harcaması olarak kullanılırken 2000'li yıllarda bu oran yüzde 2'lere kadar düşmüştür.

Tablo 4.4: Türkiye'nin Silahlanma/Savunma Harcamaları (Milyon Dolar)

Yıl	Silahlanma/Savunma Harcamaları	GSYH	GSYH'de Pay
1950	213,0	3.462	6,2
1955	382,9	6.828	5,6
1960	468,8	9.866	4,8
1965	422,7	8.450	5,0
1970	564,9	19.029	3,0
1975	2.285,0	47.452	4,8
1980	2.672,0	68.391	3,9
1985	2.366,0	66.891	3,5
1990	5.315,4	152.001	3,5
1995	6.606,2	171.900	3,8
2000	9.993,7	265.000	3,8
2005	12.081,2	499.000	2,4
2010	17.939,4	748.000	2,4
2015	15.880,9	855.000	1,9
2017	18.189,8	851.000	2,1
1950-2017	385.770,0	14.452.140,0	2,7

Kaynak: SIPRI (2018); <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 05.04.2018)

Tablo 4.5'te 2010-2017 yılları arasında Türkiye'nin savunmaya ayırdığı bütçe pay ve oranları gösterilmiştir. Buna göre bu yıllar içerisinde savunmaya ayrılan bütçe her yıl artış göstererek 2017 yılında 29 milyon civarında gerçekleşmiştir. Özellikle 2016 yılında savunmaya ayrılan bütçede ciddi bir artış meydana gelmiş ve 23 milyondan 27 milyona yükselmiştir. Savunma bütçesinin toplam bütçe içinden aldığı paya baktığımızda ise bu oranın 2012, 2013, 2016 ve

2017 yıllarında düşüş gösterdiğini ancak diğer yıllarda artış göstererek 2017 yılında yüzde 4,62 olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Tablo 4.5: 2010-2016 Yılları Arasındaki Bütçe Payları

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Savunma Bütçesi Milyon TL)	15.146	17.008	18.251	20.420	21.955	23.317	27.088	29.793
Savunma Bütçesinin Artışı	-	%12,3	%7,3	%11,9	%7,5	%6,2	%16,2	%10,0
Savunma Bütçesinin Toplam Bütçe içindeki Payı	%4,41	%5,44	%5,20	%4,32	%5,03	%5,57	%5,36	%4,62
Toplam Bütçenin Değişimi	-	%-9	%12	%35	%-8	%-4	%23	%25

Kaynak: TCMB Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. e-bütçe, <https://ebutce.bumko.gov.tr/ebutce2.htm> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Tablo 4.6’da 2016 yılına ait fonksiyonel sınıflandırmaya göre bütçe ödenekleri gösterilmiştir.

Tablo 4.6: Fonksiyonel Sınıflandırmaya Göre Bütçe Ödenekleri 2016

(Milyon TL)	Başlangıç Ödenegi	Yıl Sonu Ödenegi	Gerçekleşme	Gerçekleşme /GSYH (%)
Genel Kamu Hizmetleri	159.163	160.961	150.615	5,8
Savunma Hizmetleri	27.088	38.708	26.550	1,0
Kamu Düzeni ve Güvenlik Hizmetleri	42.430	45.349	46.858	1,8
Ekonomik İşler ve Hizmetler	69.759	82.115	77.730	3,0
Çevre Koruma Hizmetleri	591.649	558.124	524.612	0,02
İskan ve Toplum Refahı Hizmetleri	5.239	5.959	5.844	0,2
Sağlık Hizmetleri	27.559	29.235	28.500	1,1
Dinlenme Kültür ve Din Hizmetleri	11.155	12.567	11.913	0,5
Eğitim Hizmetleri	101.800	94.867	104.147	4,0
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Hizmet.	125.718	131.938	131.386	5,1

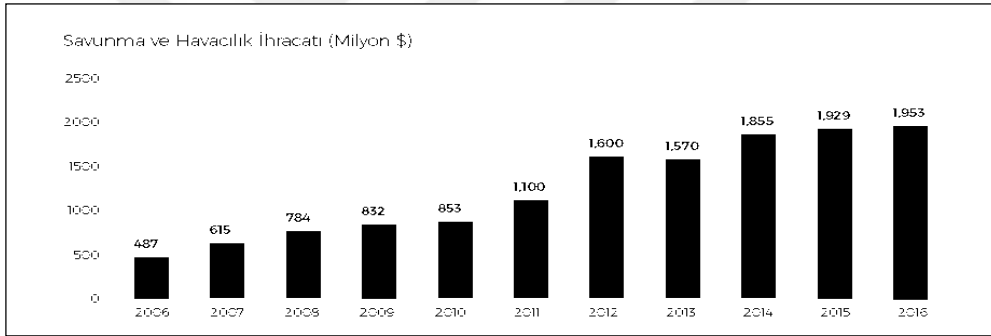
Kaynak: BUMKO (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü) <http://www.bumko.gov.tr/TR,916/merkezi-yonetim-butce-gerceklesmeleri-ve-beklentiler-raporu.html> (Erişim Tarihi 01.03.2018).

Tablo 4.6'ya göre, savunma hizmetleri için başlangıç ödeneği olarak 27 milyon gerçekleşmiştir. Gerçekleşen harcama ise 26 milyon civarında olup bu miktar GSYH'nin yüzde 1'ine tekabül etmektedir.

4.4. Savunma Sanayinde İhracat ve İthalat

Ülke ekonomisinin gelişiminde ihracatın büyük rolü vardır. İhracat ekonomiye katkı sağlayarak ülkenin istihdamını ve refah seviyesini arttırmaktadır. Grafik 4.6'da 2006 ve 2016 yılları arasındaki savunma ve havacılık ihracat rakamlarına yer verilmiştir. 2006 yılında 487 milyon dolar olan savunma ve havacılık ihracatı 2013 yılı hariç her yıl artarak 4 kat büyümüş ve 2016 yılında 1.953 milyar dolara ulaşmıştır.

Grafik 4.6: Savunma ve Havacılık İhracatı (Milyon Dolar)

Kaynak: SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2017); “Savunma Sanayimiz Mevcut Durum” <https://www.ssm.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx? PageID=48&LangID=1> (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

Türkiye 2023 hedeflerine yönelik dünya savunma sanayi ihracatında ulaşmak istediği nokta 10. sıradır. Ancak bu noktaya ulaşabilmesi için 25 milyar dolar ihracat hacmine ulaşması gerekmektedir. Türkiye mevcut ihracat rakamları ile dünya sıralamasında 12. sıra ile 15. sıra arasında yer almaktadır. Son 3 yılın ihracat rakamlarını göz önünde bulundurduğumuzda gelinen aşama umut verici olmakla birlikte Türkiye'nin hedeflerine ulaşabilmesi için daha başarılı olması gerekmektedir (Uzkesici, 2017:1).

Tablo 4.7'de 2000-2017 yılları arasındaki sanayi sektörünün ve savunma sanayinin toplam ihracatı, savunma sanayi ihracatının toplam sanayi ihracatı içindeki oranı gösterilmiştir. Savunma sanayi ihracatının toplam sanayi ihracatı içerisindeki payı bazı yıllar hariç hemen hemen her yıl artış göstermiştir. Savunma

sanayi ihracatı sanayi sektörüne nazaran daha istikrarlı bir artış sergilemiştir. Savunma sanayi ihracatının sanayi sektörü içindeki payı artmıştır fakat daha dalgalı ve yavaş bir artış söz konusudur.

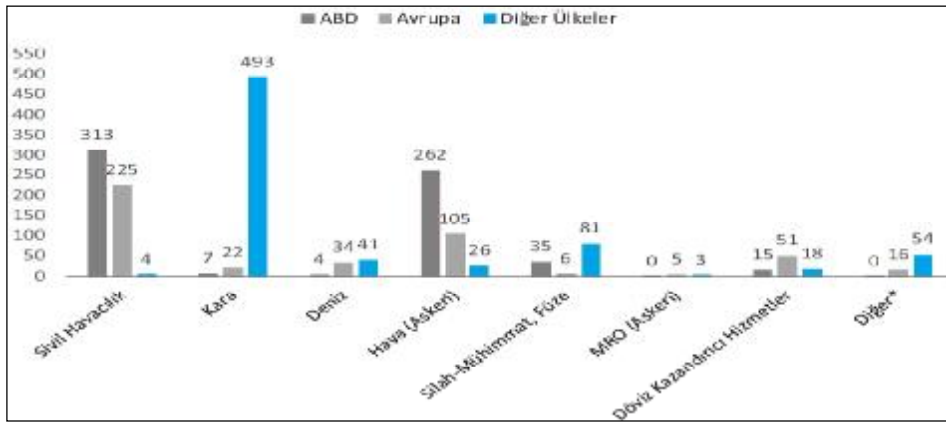
Tablo 4.7: Sanayi Sektörü ve Savunma Sanayinin Toplam İhracatı, Savunma Sanayi İhracatının Toplam Sanayi İhracatı İçindeki Oranı

Yıllar	Sanayi Sektörünün Toplam İhracatı (Milyon ABD Doları)	Yüzde Değişim (%)	Savunma Sanayi İhracatı (Milyon ABD Doları)	Yüzde Değişim (%)	Savunma Sanayi İhracatının Toplam Sanayi İhracatı İçindeki Payı (%)
2000	22.593	---	123	---	0.54
2001	25.671	13.62	134	8.94	0.52
2002	30.342	18.19	248	85.07	0.81
2003	40.952	34.96	331	33.46	0.81
2004	55.236	34.87	196	-40.78	0.35
2005	62.243	12.68	337	71.93	0.54
2006	73.908	18.74	487	44.51	0.66
2007	91852	24.27	615	26.28	0.67
2008	110.681	20.49	784	27.47	0.71
2009	81.306	-26.54	832	6.12	1.02
2010	93.520	15.02	853	2.52	0.91
2011	111.537	19.26	1100	28.95	0.99
2012	114.370	2.53	1626	47.81	1.42
2013	119.048	4.09	1570	-3.44	1.33
2014	124.147	4.28	1855	18.15	1.49
2015	108.965	-12.22	1929	3.98	1.77
2016	107.660	-1.19	1953	1.24	1.24
2017	121.392	12.75	1824	6.60	1.50

Kaynak: TİM 2006 - 2017 ve TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Tarafımca Hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 14.08.2018).

Grafik 4.7’de savunma sanayinin 2017 yılına ait sektörlere göre ülke ve bölge bazındaki ihracatına yer verilmiştir. Buna göre en fazla ihracat 522 milyon dolar ile karacılık sektörüne ait olup diğer ülkelere yapılmıştır. En fazla ihracat yapılan ikinci sektör sivil havacılık sektörüdür. Sivil havacılık sektörüne ait yapılan toplam ihracat 542 milyon dolardır. Bu sektöre yönelik en fazla ihracat 313 milyon dolar ile ABD’ne yapılmıştır.

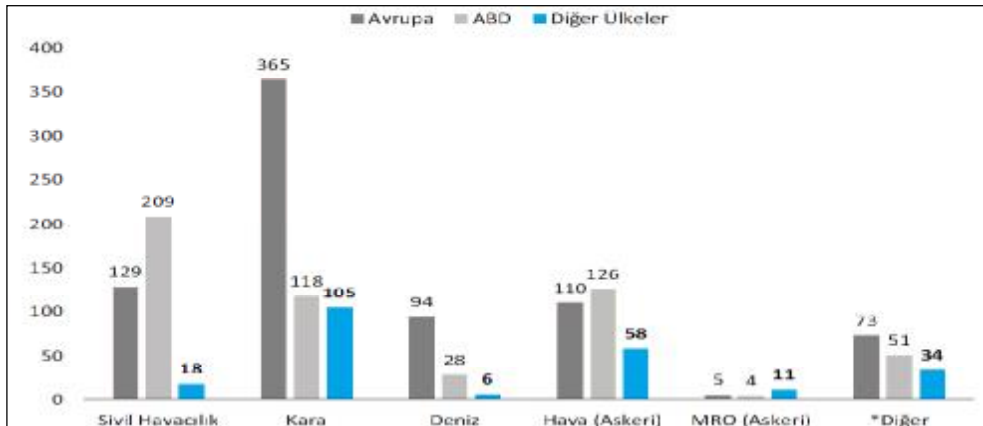
Grafik 4.7: 2017 Yılı Savunma Sanayi İhracatının Alt Sektörlere Dağılımı

Kaynak: SASAD (Savunma Sanayi İmalatçıları Derneği) (2017); “Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu” <http://www.sasad.org.tr/savunma-ve-havacilik-sanayii-performans-raporu-2017> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

Savunma sanayi sektöründe dünyada söz sahibi olmak ve dışa bağımlılığı azalmak için ithal girdi kullanımını azaltarak millileştirmeye önem verilmelidir. Bu açıdan dış ticarete ithalat önemli bir role sahiptir. Grafik 4.8’de 2017 yılına ait savunma sanayi ithalatının alt sektörler dağılımı gösterilmiştir.

Grafik 4.8: 2017 Savunma Sanayi İthalatının Alt Sektörlere Dağılımı (Milyon Dolar)

Kaynak: SASAD, 2017 Erişim Tarihi: 01.03.2018

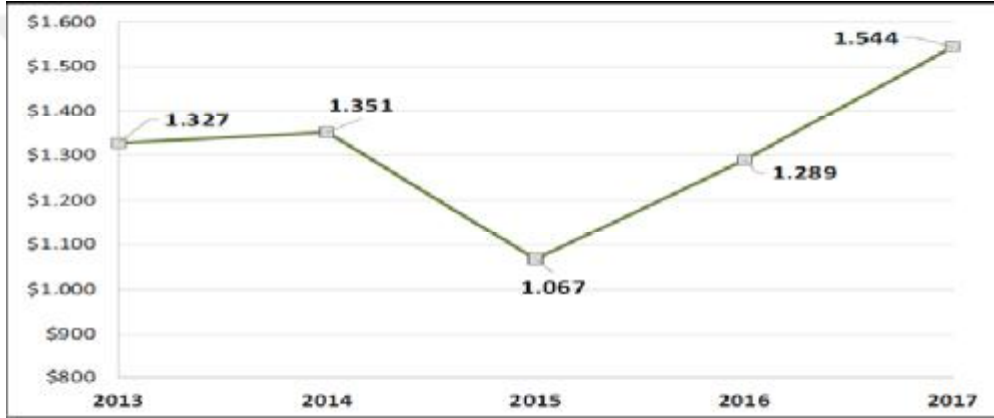
*Diğer: Lojistik Destek, Uzay, Güvenlik, Döviz Kazandırıcı Hizmet

Grafik 4.8’e göre, en fazla ithalat 588 milyon dolar ile karacılık sektörüne ait olup bu sektöre yönelik en fazla ithalat 365 milyon dolar ile Avrupa ülkelerinden yapılmıştır. İkinci olarak en fazla ithalat yapılan sektör sivil havacılık sektörüdür. Sivil havacılık sektörüne yapılan toplam ithalat 356 milyon dolardır. Bu sektöre

yönelik en fazla ithalat 209 milyon dolar ile ABD’nden yapılmıştır. İthalat yapılan diğer sektörler sırasıyla 294 milyon dolar ile askeri havacılık, 128 milyon dolarla denizcilik, 158 milyon dolar ile diğer sektörlerle aittir. En son sırada 20 milyon dolarla MRO Askeri sektörü yer almaktadır.

Grafik 4.9’da Türkiye’nin 2013-2017 yılları arasındaki savunma ve havacılık ithalatı verileri dolar bazında gösterilmiştir. Buna göre bu yıllar arasında toplam savunma ve havacılık ithalatının inişli ve çıkışlı seyir izlediğini söyleyebiliriz.

Grafik 4.9: 2013-2017 Yılları Arasındaki Toplam Savunma ve Havacılık İthalatı (Milyon Dolar)

Kaynak: SASAD (Savunma Sanayi İmalatçıları Derneği) (2017); “Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu” <http://www.sasad.org.tr/savunma-ve-havacilik-sanayii-performans-raporu-2017> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).

Tablo 4.8’de Türkiye’nin 2009-2017 yılları arasındaki toplam savunma ve havacılık ithalatı ve savunma sanayi ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranı gösterilmiştir. Buna göre toplam savunma ve havacılık ithalatı 2009 yılından 2012 yılına kadar sürekli olarak artmıştır. 2012 yılından 2017 yılına kadar ise ara ara artışlar ve azalışlar şeklinde gerçekleşerek 2017 yılında 1544 milyon dolar değerinde ithalat gerçekleşmiştir. Bu süre zarfında Türkiye’nin ithalatı 2011 yılına kadar artış göstermiş 2011 yılından sonra ise ara ara artış ve azalışlar şeklinde gerçekleşmiştir. Savunma sanayi ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranına baktığımızda ise 2009 yılında yüzde 0,38 iken ithalatın toplam ithalat içerisindeki oranı 2017 yılında yüzde 0,66 düzeyine çıkmıştır.

Tablo 4.8: Toplam Savunma ve Havacılık İthalatı (Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Savunma ve Havacılık İthalatı	Türkiye'nin Toplam İthalatı	Savunma Sanayi İthalatının Toplam İthalat İçerisindeki Oranı (%)
2009	543	140.928	0,38
2010	583	185.544	0,31
2011	1.001	240.841	0,42
2012	1.409	236.545	0,60
2013	1.327	251.661	0,53
2014	1.351	242.177	0,56
2015	1.067	207.234	0,51
2016	1.289	198.618	0,65
2017	1.544	233.797	0,66

Kaynak: Savunma Sanayi Sektörüne Genel Bakış 2015, Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu 2017 ve TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Tarafımca Hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 10.04.2018)

Tablo 4.9’da savunma ve havacılık sektörünün 2010-2014 yılları arasındaki ihracat ve ithalat göstergelerine yer verilmiştir. Buna göre, 2013 yılı hariç diğer yıllarda ciro içerisinde ihracat gelirleri artmıştır. Ancak ithal girdi kullanımı da 2012 yılı hariç artmıştır.

Tablo 4.9: Savunma ve Havacılık İhracat ve İthalat Göstergeleri

İthalat-İhracat Göstergeleri	2010	2011	2012	2013	2014
Ciro İçerisindeki İhracat Gelirlerinin Payı	%25	%34	%37	%32	%39
S&H Cirosu İçerisindeki Yabancı Girdi (S&H İthalatı Oranı)	%22	%35	%31	%32	%33

Kaynak: SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2015); “Savunma Sanayi Sektörüne Genel Bakış” <http://sanayilesme.ssm.gov.tr/SanayilesmeFaaliyetleri/Documents/2014%20ANALIZ%20FLAYE%20R.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2018).

Tablo 4.10’da Türkiye’de 2009-2017 yılları arasındaki toplam savunma ve havacılık ihracatı ve ithalatı, ithalattaki yıllık ve 2009’a göre yüzde değişimi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı gösterilmiştir. Buna göre bu yıllar içerisinde ithalat inişli çıkışlı bir yapı sergilerken ihracat sürekli olarak artmıştır. Buna bağlı olarak ithalattaki yıllık ve 2009’a göre değişimde inişli ve çıkışlı bir yapı sergilemiştir. Savunma ihracatının ithalatı karşılama oranlarına baktığımızda ise 2012 yılı hariç ihracatın ithalatı karşılama oranı %100 üzerinde gerçekleşmiştir. 2012 yılında ihracat 1262 milyon dolar gerçekleşirken ithalat 1409 milyon dolar gerçekleşerek savunma sanayi 147 milyon dolar açık vermiştir ve 2012 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %86 düzeyinde gerçekleşmiştir. Diğer yıllardaki ihracatın ithalatı

karşılama oranlarına baktığımızda ise 2013 yılında %104,6, 2014'te %121,9, 2015'te %157,2, 2016'da %151,5 ve 2017'de %18,1 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 4.10: Türkiye Toplam Savunma ve Havacılık İhracatı ve İthalatı, İthalattaki Yıllık ve 2009'a Göre Yüzde Değişimi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (Milyon \$)

Yıllar	Savunma ve Havacılık İhracatı	Toplam Savunma ve Havacılık İthalatı	İthalattaki Değişim Yıllık (%)	İthalattaki Değişim 2009'a göre (%)	İhracat ile İthalat Arasındaki Fark	Savunma İhracatının İthalatı Karşılama Oranı
2009	832	543	----	-----	289	153,2
2010	853	583	7,4	7,4	270	146,3
2011	1.100	1.001	71,7	101,1	99	109,9
2012	1.262	1.409	40,6	159,5	-147	89,6
2013	1.388	1.327	-5,9	144,4	61	104,6
2014	1.648	1.351	1,8	148,8	297	121,9
2015	1.677	1.067	-21,0	96,5	610	157,2
2016	1.953	1.289	20,8	142,6	664	151,5
2017	1.824	1.544	19,8	185,0	280	118,1

Kaynak: Savunma Sanayi Sektörüne Genel Bakış 2015 Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu 2017 ve TÜİK Verilerinden Yararlanılarak Tarafimca Hazırlanmıştır (Erişim Tarihi: 10.04.2018)

Tablo 4.11'de Türkiye'nin 1950-2017 yılları arasındaki silah ithalatı verilmiştir. 1950 yılında 104 milyon dolar olan silah ithalatı Kıbrıs Barış Harekâtı öncesinde artışa geçmiş 1975 yılında 1.080 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin silah ithalatı 1980'li yıllarda Doğu ve Güneydoğu'da başlayan terör eylemleri ile tekrar artışa geçmiş ve bu artış 2000 yılına kadar sürmüştür. 2012 yılında Suriye krizinin başlamasıyla Türkiye'nin silah ithalatı tekrar yükselişe geçmiş ve 1.501 milyon dolara ulaşmıştır. 2014 yılında artan PKK saldırıları ve Suriye krizinin etkisi sürmüş bu tarihten sonra Türkiye'nin silah ithalatı azalışa geçmiştir.

Tablo 4.11: Türkiye'nin 1950-2017 Yılları Arasındaki Silah İthalatı (Milyon Dolar)

1950-1972		1973-1995		1995-2017	
1950	104	1973	789	1996	1512
1951	124	1974	773	1997	1531
1952	321	1975	1080	1998	2645
1953	514	1976	431	1999	1740
1954	473	1977	330	2000	1185
1955	335	1978	966	2001	510
1965	198	1979	913	2002	905
1957	544	1980	488	2003	330
1958	636	1981	732	2004	257
1959	934	1982	483	2005	1095
1960	592	1983	466	2006	531
1961	312	1984	560	2007	692
1962	300	1985	690	2008	640
1963	616	1986	477	2009	732
1964	835	1987	1420	2010	484
1965	412	1988	1654	2011	777
1966	336	1989	983	2012	1501
1967	589	1990	1238	2013	797
1968	420	1991	1204	2014	1525
1969	639	1992	1838	2015	460
1970	391	1993	2298	2016	348
1971	937	1994	1859	2017	410
1972	1096	1995	1589		
Toplam		55462			

Kaynak: SIPRI (2018); <https://sipri.org/databases/armstransfers> (Erişim Tarihi 13.04.2018).

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında ABD tarafından Türkiye'ye konulan ambargo sonrasında savunma sanayinin millileştirilmesine önem verilmiş ve bu tarihten sonra SIPRI verilerine göre Türkiye ilk defa 1980 yılında 23 milyon dolarlık 1981 yılında ise 11 milyon dolar değerinde silah ihracatı yapmıştır. Türkiye'nin diğer yıllardaki silah ihracat verileri Tablo 4.12'de gösterilmiştir. Türkiye 1997 yılı hariç diğer yıllarda düzenli olarak silah ihracatı gerçekleştirmiştir. 2009 yılından sonra ise silah ihracatı sürekli artmıştır. Özellikle 2011 yılından itibaren silah ihracatında daha fazla artış meydana gelmiştir. Son yıllarda terörle mücadele daha etkin hale gelmesiyle beraber terör olaylarındaki azalış ve savunma sanayindeki olumlu gelişmeler ihracat rakamlarına da yansımıştır.

Tablo 4.12: Türkiye'nin 1995-2017 Yılları Arasındaki Silah İhracatı (Milyon Dolar)

1995-2002		2003-2010		2011-2017	
1995	3	2003	42	2011	86
1996	3	2004	28	2012	143
1997	0	2005	23	2013	156
1998	3	2006	82	2014	165
1999	43	2007	66	2015	288
2000	19	2008	111	2016	311
2001	5	2009	63	2017	244
2002	26	2010	72		
Toplam				2018	

Kaynak: SİPRİ (2018); <https://sipri.org/databases/armstransfers> (Erişim Tarihi 13.04.2018).

NATO'nun ikinci büyük ordusuna sahip olan Türkiye, SİPRİ'nin 2016 araştırmalarına göre dünyanın en büyük 16. silah ihracatçısı olmuştur.

Tablo 4.13'te Türkiye'nin silah ithalatındaki sıralamasına yer verilmiştir. Türkiye %3,3 ile silah ithalatında 6. sırada yer almaktadır.

4.13: Büyük Silah İhracat ve İthalatçıların Dünya'daki Payı (2012-2016)

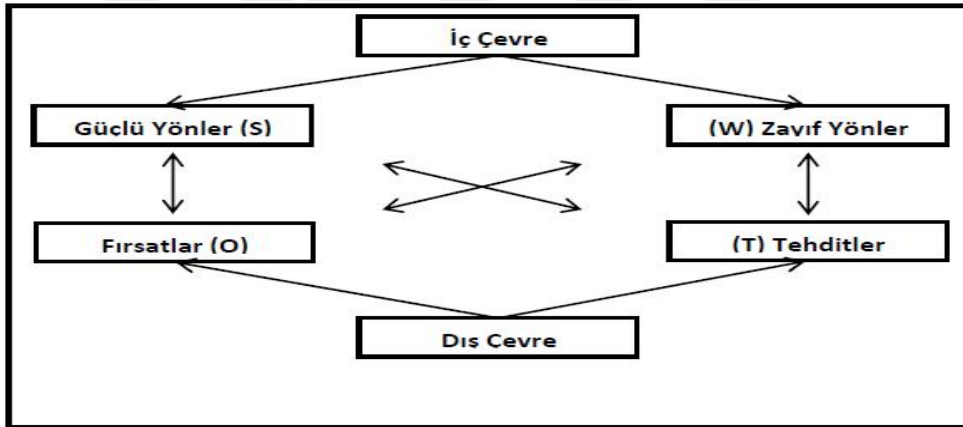
İhracat		Küresel Pay (%)	İthalat		Küresel Pay (%)
1	ABD	33	1	Hindistan	13
2	Rusya	23	2	Suudi Arabistan	8.2
3	Çin	6.2	3	Birleşik Arap Em.	4.6
4	Fransa	6.0	4	Çin	4.5
5	Almanya	5.6	5	Cezayir	3.7
6	İngiltere	4.6	6	Türkiye	3.3
7	İspanya	2.8	7	Avusturalya	3.3
8	İtalya	2.7	8	Irak	3.2
9	Ukrayna	2.6	9	Pakistan	3.2
10	İsrail	2.3	10	Vietnam	3.0

Kaynak: SİPRİ (2018); <https://sipri.org/databases/armstransfers> (Erişim Tarihi 13.04.2018).

4.5. SWOT Analizi

SWOT Analizi, herhangi bir kurum veya kuruluşun veya işletmelerin hem içsel hem de dış çevreden kaynaklanan faktörlerin analiz edilmesidir. SWOT analizi ile incelenen sektörün, konunun veya sürecin güçlü ve zayıf yönleri ele alınarak dış çevreden kaynaklanan tehdit ve fırsatlar ortaya konulmaktadır. Bu analiz yöntemi ile amaçlanan var olan durumun güçlü ve fırsatlarından optimum düzeyde fayda sağlanarak tehdit ve zayıflıkların olumsuz etkilerini en aza indirmektir. Bu analiz yöntemi ile mevcut durum tespiti yapılır ve geleceğe yönelik plan ve stratejiler geliştirilir. SWOT güçlü (Strenghts), zayıf (Weaknesses), fırsat (Opportunities) ve tehdit (Threats) sözcüklerinin İngilizce karşılıklarının baş harflerinden oluşan bir kısaltmadır. Şekil 4.1’de SWOT Analizinde temel faktörler gösterilmiştir.

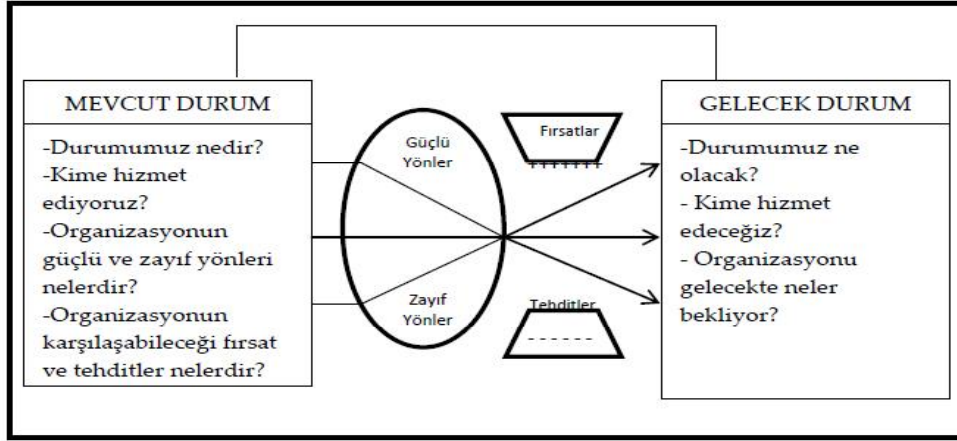
Şekil 4.1: SWOT Analizinde Temel Faktörler

Kaynak: Özköse, Hakan, Sertaç Arı ve Öznur Çakır (2013); ‘‘Uzaktan Eğitim Süresi İçin SwotAnalizi’’. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, Cilt 5, s. 41-54.

Bir kurumun, kuruluşun ve yahut da bir ülkenin başarılı olabilmesi için işin tanımının doğru yapılabilmesi geleceğe yönelik planlanan amaçların ve stratejilerin ortaya konularak açıkça belirtilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte yapılan analiz yalnızca yurtiçi ile sınırlandırılmamalı uluslararası alanı da kapsamalıdır (Tenekecioğlu ve Tekel, 2004:17). Şekil 4.2’de mevcut durum analizi gösterilmiştir.

Şekil 4.2: Mevcut Durum Analizi

Kaynak: Aktan, Coşkun (1999); *2000'li Yıllarda Yeni Yönetim Teknikleri 2 (Stratejik Yöntem)*. Türkiye Genç İşadamları Deneği. Simge Ofis Matbaacılık. İstanbul.

SWOT Analizi 1960-1970'li yıllarda Standford Üniversitesinde Albert Humprey tarafından geliştirilen bir modeldir. Bu model TOWS adıyla da bilinir. (Dogramatzis, 2011:333). SWOT analizinin farklı avantaj ve dezavantajları vardır.

Analizin avantajlarını şöyle sıralayabiliriz.

- ✓ Çok uzun verileri daha küçük bir alanda özetleme imkânı sunar
- ✓ Esnek yapıya sahiptir, kişinin bilgisine bağımlı bir yapı sergiler
- ✓ Kolay bir uygulamadır, etkili ve kullanışlı sonuçlar verir
- ✓ Faaliyete başlamadan önce dahi uygulanabilir
- ✓ Grup çalışmasına yönelik itici bir güç oluşturur

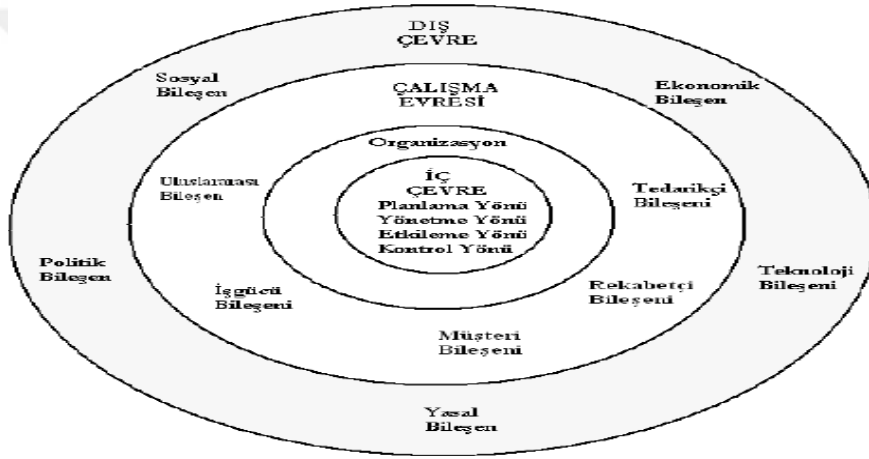
SWOT Analizinin dezavantajları ise şunlardır (Burke ve Friedman, 2011: 46).

- ✓ Yararlanılacak veriye bağlı olması, veri olduğu takdirde iyi olması
- ✓ Eksik bilgi ihtimalinin olması ve bazı bilgilerin gözden kaçabilmesi
- ✓ Tespitlerin her zaman ortaya doğru konulamaması ve konuya yönelik çok az bir bilgi ile bile çabuk karar verilebilmesi

SWOT Analizinde başarı sağlanabilmesi için kurumun ya da kuruluşun içinde bulunduğu dış çevreyi ve kendi içinde bulundukları iç çevrenin anlaşılması gerekmektedir. Bu yüzden çevrenin de analizinin yapılması zorunludur. Toplanan bilgiler doğrultusunda dış ve iç çevrenin analizi yapılmaktadır (Ülgen ve Mize, 2004:12). Dış çevre analizlerin olumlu sonuçları fırsatları doğururken, kurum ya da

işletmenin başarılarını ve yahut da projesini tehlikeye atan olumsuz sonuçlarını tehditler oluşturmaktadır. İç faktörler teknik, mali, bilgi gibi faktörler olup müdahalenin mümkün olduğu alanlardır. Çevresel faktörler ise sosyolojik, demografik, ticari, ekonomik gibi faktörleri içermekte olup incelenen kurumun, sistemin ya da projenin dışında olan kontrol edilemeyen alanları içerir. Bununla birlikte yapılan analizlerin anlık olması ve iç ve dış çevrenin sürekli dinamik bir yapıya sahip olması bu analizin belirli aralıklar ile tekrarlanmasını gerektirmektedir. Şekil 4.3’de SWOT Analizinin çevre bileşenleri gösterilmiştir.

Şekil 4.3: Çevre Bileşenleri

Kaynak: Aktan, Coşkun (1999); 2000’li Yıllarda Yeni Yönetim Teknikleri 2 (Stratejik Yöntem). Türkiye Genç İşadamları Deneği. Simge Ofis Matbaacılık. İstanbul.

4.5.1. Savunma Sanayinde SWOT Analizi

Türkiye’de son 15 yılda savunma sanayinde önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç içerisinde Türkiye’nin savunma sanayi ihracatı 7 kat Ar-Ge faaliyetleri 25 kat artış göstererek birçok proje hayata geçirilmiştir. MPT 76 milli piyade tüfeği, Milgem gemisi, Altay tankı, Anka insansız hava aracı, Hürkuş uçağı, Atak helikopteri Türk firmalarının önemli projeleri arasında yer almaktadır. Savunma sanayinin günümüz şartlarına cevap verebilmesi ve sürdürülebilir bir büyüme yakalayabilmesi için geleceğe yönelik tehdit ve fırsatların tespit edilmesi ve buna yönelik doğru stratejilerin oluşturulabilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda sektörün güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmeli tehdit ve fırsatları değerlendirilerek eksiklikler giderilmelidir. Çalışmanın temel amacı savunma sektörünün mevcut durum analizi

yapılarak savunma sektörünü etkileyen iç ve dış durumların değerlendirmesinin yapılmasıdır. Buna göre;

- ✓ Sektör hangi avantajlara, hangi kaynaklara sahip ve hangi konularda daha iyi?
- ✓ Hangi konularda yeterli değil, nelerden kaçınmalı ve neler iyileştirilmeli?
- ✓ Karşılaşılabilecek engeller, riskler, fırsatlar nelerdir ve rakiplerin durumu nedir?

gibi soruların cevapları aranmaya çalışılacaktır.

Çeşitli firma yöneticileri ile yaptığımız görüşmeler ve savunma sanayi firmalarının faaliyet raporları sonucunda savunma sektörünün güçlü ve zayıf olduğu alanlar ile fırsat ve tehditleri şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Güçlü Yanları

- ✓ Türkiye'nin jeopolitik konumu itibarıyla milli savunma sistemlerine olan ihtiyacının fazla olması
- ✓ Savunma sanayinde millileşmeyi destekleyici ulusal desteğin varlığı. Halk ve devlet tarafından desteklenmesi bu noktada teşviklerin varlığı ve ortaya konan güçlü irade
- ✓ Sektörün küresel alanda daha büyük gelişmeleri hedeflemesi farklı fikir ve yeniliklere açık olması
- ✓ Güçlü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin varlığı
- ✓ Firmaların milli projeleri desteklemesi ve üretmesi
- ✓ Deneyimli insan gücünün giderek artması ve nitelikli işgücü potansiyelinin varlığı
- ✓ Üniversite, kurum ve kuruluşlarla iş birliğinin artması
- ✓ Türkiye'nin bulunduğu bölgede büyük bir güç olması ve ürünlerini pazarlayacağı iç ve dış pazarların bulunması
- ✓ Mali yapısı güçlü firmaların varlığı
- ✓ Ar-Ge faaliyetlerine önem verilmesi ve Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi bu doğrultuda Ar-Ge harcamalarının giderek artması
- ✓ Teknolojik gelişmelerin takip edilmeye çalışılması
- ✓ Savunma sanayinde edinilen teknoloji, bilgi birikimi ve nitelikli insan

kaynağının diğer sektörleri de etkileyerek ülke sanayisinin gelişmesini sağlaması

- ✓ Sanayileşme çabalarının etkin bir şekilde devam ettirilebilmesi için Savunma Sanayi Destekleme Fonu'na sahip olunması
- ✓ KOBİ'lerin, savunma sektörünün ihtiyaç duyduğu alanlarda dâhil edilmeye başlanması
- ✓ Savunma Sanayi Müsteşarlığının stratejik planlama çalışmalarının olması

Zayıf Yanları

- ✓ Verimliliğin istenilen düzeyde arttırılamaması
- ✓ Teknolojik alt yapının istenilen düzeyde olmaması
- ✓ Ar-Ge faaliyetlerinde sanayi sektörü ile üniversiteler arasında iş birliğinin sağlanamaması
- ✓ Sektörde yer alan kuruluşlar arasında iletişim ve koordinasyon eksikliği
- ✓ Savunma sanayinin yan sanayiler ile bağlantılarının yeterli düzeyde olmaması
- ✓ Kaynakların kısıtlı olması
- ✓ Tedarik sisteminde, personelin görevde sürekliliği yeteri kadar sağlanamaması
- ✓ Genç nüfusun Ar-Ge'nin ihtiyaç duyduğu eğitim seviyesine ulaştırılamaması,
- ✓ Nitelikli işgücü yetersizliği, sektöre yönelik ara eleman ve uzman personelin eksikliği
- ✓ Üniversitelerde savunma sektörüne yönelik çalışmaların ve bilimsel araştırmaların kısıtlı olması sektöre yönelik bilgi birikiminin yeterli olmaması
- ✓ Ürünlerin dış pazarlarda satımında lisans problemleriyle karşılaşılması
- ✓ Millilik ve özgün tasarım yeteneğinin istenilen düzeyde olmaması
- ✓ İç piyasada belirli bir başarı kazanılmasına karşın uluslararası piyasada rekabette zorlanması
- ✓ Uluslararası piyasada birkaç şirket dışında markalaşmayı sağlayamaması
- ✓ İleri teknoloji gerektiren ürünlerde dışa bağımlılığın devam etmesi
- ✓ Savunma sanayinden sivil sektörlere teknoloji, bilgi aktarımının istenilen

düzeyde sağlanamaması

- ✓ Savuma sektöründe de yoğun bir şekilde kullanılan Nano teknolojiler gibi kritik teknolojilerin ortaya çıkması ve bu teknolojilere sahip olunamaması
- ✓ Döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar
- ✓ Ekonomideki belirsizliklerin maliyetleri etkilemesi, maliyetteki artışların teknoloji yatırımlarını etkilemesi
- ✓ Firmaların çoğunlukla katma değeri düşük ürünlerde faaliyet göstermesi
- ✓ Ar-Ge faaliyetlerinin ihtiyaçları karşılamakta yeterli olmaması
- ✓ Sektörün tanıtım ve pazarlama eksikliği
- ✓ Sektöre yönelik talebin kısıtlı siparişe dayalı çalışması ve az parçaya dayanan üretim yapısı

Sektörün Fırsatları

- ✓ Küresel alanda risklerin artması sonucu yeni pazarların ortaya çıkması
- ✓ Türkiye'nin jeopolitik konumu itibarıyla Ortadoğu ülkelerine yakın olması sonucunda ürünlerini bu ülkelere pazarlama olanağının bulunması
- ✓ Gelişmiş ülkelerde genç nüfus oranının düşük olması
- ✓ Savunma sektöründe KOBİ'lerin giderek artması
- ✓ Savunma sanayinde bakım onarım gibi yapılan teknik hizmetlerin dünya pazarında diğer ülkelere nazaran daha uygun ücretlerle yapılması
- ✓ Bursa ilimizde uzay ve havacılık fakültesinin kurulması
- ✓ Ana sanayi firmalar sayesinde tedarikçi firmaların kazandığı yeteneklerin farklı alanlara yönelik girişimleri tetiklemesi

Sektörün Önündeki Tehditler

- ✓ İç pazarın yeterli olmaması
- ✓ Bazı kritik teknolojiler de dışa bağımlılığın devam etmesi
- ✓ Yaşanan beyin göçünün devam etmesi
- ✓ Uluslararası ambargoların var olması
- ✓ Diğer devletlerin ortaya koyduğu stratejilerin ve politikaların geleceğe yönelik belirsizlikleri arttırması
- ✓ Sektörde projelerin uzun sürmesi, yetişmiş insan gücünün diğer sektörlere kayması

- ✓ Diğer sektörlerde kazanılan gelirlerin savunma sektörüne yeni girişleri engellemesi
- ✓ Yazılım sektöründe gelişen ülke sayılarının giderek artması
- ✓ Asimetrik tehditlerin artması sonucu geleceğe yönelik terör faaliyetlerinin artması; siber, kimyasal, radyo aktif, nükleer ve biyolojik saldırıların ortaya çıkma tehlikesi
- ✓ Bilgi güvenliği problemlerinin artması
- ✓ Kullanılan teknolojilerde güvenlik açıklarının ortaya çıkma riski
- ✓ Ar-Ge faaliyetlerinde meydana gelen gelişmeler ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sonucunda dünyada rekabetin yoğun bir şekilde artması

4.5.2. Sonuç ve Öneriler

Türkiye riskli bir coğrafyada yer almaktadır. Bu yüzden kendisine yöneltilmiş tehditlere karşı koyabilmesi için caydırıcılığı güçlü, etkin ve milli bir savunma sanayine sahip olması şarttır. Bu noktada iyi yetişmiş alanında uzman nitelikli bir personel, modern savunma sistemleri ve milli bir savunma sanayine sahip olması büyük önem taşır.

Türkiye savunma harcamaları içerisinde modernizasyona ve modern silah sistemlerinin tedarikine büyük pay ayırmaktadır. Savunma sanayinde kendi teknolojik alt yapımızı oluşturmadığımız takdirde bu harcamaların gelecek yıllarda çok daha büyük boyutlara ulaşması beklenmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin milli bir savunma sanayi yapısı oluşturması şarttır. Türkiye'nin coğrafi konumu itibarıyla savunma sistemlerine olan ihtiyacının fazla olması ve savunma sektörünün halk ve devlet tarafından desteklenmesi sektörün gelişmesi açısından önemli bir avantajdır. Öncelikle bu sistemleri dışardan tedarik etmek yerine buraya yapılan harcamaların bir kısmını mevcut teknolojik alt yapının güçlendirilmesi ve Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesine harcadığı takdirde milli savunma sanayinin hedefine ulaşılmasında önemli katkılar sağlanacaktır. Bütün teknolojileri üretmek belki en ideal olanıdır. Ancak bu durum ekonomik olarak pek mümkün değildir. Günümüzde hemen hemen hiçbir ülke savunma sistemlerinin tamamını yerli imkânlarla üretemez. Diğer ülke ve şirketlerle ortak üretime gidilir. Ancak bir sistemi üretirken alt teknolojilerin tamamına sahip olmak bağımsızlığın sağlanması noktasında

önemlidir. Ayrıca kritik teknolojilerin üretimine öncelik verilerek bu teknolojilerin millileştirilmesine önem verilmelidir. Bir savunma sisteminin milli olması için bu savunma sisteminin güvenilir ve özelliklerinin gizli olması şarttır. Bir işin güvenli ve başarılı olması donanıma bağlıdır. Donanımın güvenilirliği ise yazılımla sağlanır. Yazılım milli olması gereken kritik teknolojiler arasında yer almaktadır. Zira yabancı kaynaklı yazılımlar güvenliği tam olarak sağlayamamaktadır. Bu nedenle güvenliğin tam olarak sağlanabilmesi için yerli yazılım hayati önem taşır. Nitekim Baykar firması tarafından %100 yerli tasarım ile üretilen insansız hava araçlarının yazılımı tamamen yerlidir. Bununla birlikte Deniz Kuvvetleri tarafından %65’lik yerlilik oranı ile %100 yerli tasarım olan Milgem’in yazılımı da Türk firmalarına aittir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında yerlilik oranı düşük kalsa da kritik bir teknoloji olan yazılımın Türk firmalarımız tarafından üretilmesi savunma sanayinin geleceği açısından çok umut vericidir. Bu açıdan Türkiye’nin savunma sanayini millileştirirken teknolojik alt yapısını oluşturarak çekirdek teknolojiyi ve kaynak kodlarını kullanarak normal bir bilgiyi teknolojik olarak kullanılabilir hale getirmek ve daha sonrasında savunma sektörü için temelde girdi olarak kullanılacak ana yapıyı oluşturmak çok önemlidir. Bunu yaparken de öncelikle savunma sanayideki ihtiyaçları önceden kestirebilmek ve bu ihtiyaçlara yönelik uygun teknolojilere yönelik Ar-ge çalışmalarına başlamak ve daha sonra ürün geliştirmeye yönelik çalışmalar yaparak özgün teknolojiler geliştirmek uygun olacaktır.

Türk firmalarının uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesinin ön koşullarından biri de tasarıma önem verip markalaşmasıdır. Bu yüzden firmaların daha yaratıcı ve en iyisini yaratmaya çalışması çok önemlidir. Çünkü tekrarlanan teknolojilerin uluslararası pazarda uzun vadede ki getirisi ya hiç yoktur ya da çok düşüktür. İnsansız araçların dünyadaki önemi giderek artmaktadır. Bu sistemlerin insan kayıplarını önlemesi, gelecekteki kullanım alanının daha geniş olacağı beklentisini doğurmaktadır. Ülkemizde bu konuda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu sistemlere yönelik önemli bir alt yapı oluşmuştur. Özellikle insansız hava araçlarında özgün tasarımlarımız ile dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer aldığımızı söyleyebiliriz. Fakat gelişmenin devam edebilmesi için gerekli desteğin ve çalışmaların devam etmesi şarttır. Gelecekte bu yönde bir pazar oluşursa Türk firmaları bu konuda önemli fırsatlar yakalayabilir. Hatta bu konuda önemli atılımlar

yaparak markalaşabilir. Türkiye'nin uluslararası pazarda güçlü bir rekabet düzeyine sahip olabilmesi için bir yandan teknolojileri takip etmesi diğer yandan elde ettiği teknolojiler ile yaratıcı fikirler üretmelidir. Türk savunma sanayisi taklit etmekten öte önce hayal etmelidir. Çünkü kalıcı bir başarı ancak bu şekilde yakalanabilir.

Savunma teknolojileri ile sivil teknolojiler birbirini besleyen bir yapı sergilemektedir. Birinde olan bir gelişme diğerini de etkilemektedir. Bu durum kaynak sağlamada ve Ar-Ge faaliyetlerinde önemli bir avantaj sağlayarak ülke ekonomisini de olumlu etkileyecektir. Yerli üretimin arttırılmasında nitelikli işgücü büyük önem arz etmektedir. Ancak Türkiye'nin genç insan kaynağı olmasına rağmen nitelikli işgücü açığı vardır ve nitelikli insan kaynağının oluşturmakta zaman alan ve maliyet gerektiren bir unsurdur. Bu yüzden Türkiye'nin var olan potansiyelini kullanabilmesi için gereken çalışmalara bugünden başlaması gerekmektedir. Bu noktada üniversiteler ve sanayi sektörü iş birliği içinde olmalı ve ortak çalışmalar yapmalıdır. Zira üniversiteler teknolojik bilginin ve bilimin üretildiği kurumlardır. Yerli üretimde başarının sağlanması nitelikli işgücüne bağlıdır. Ancak savunma sektöründe gizlilik ve güvenlik nedeni ile bilgi akışı kolay değildir. Bu durum üniversiteler ve sanayi sektörü arasında kopukluğa neden olmaktadır. Bu nedenle bilimsel gelişmelere önemli etkisi olan üniversitelerin savunma sektörüne katkısı daha sınırlı kalmaktadır. Üniversitelerin Ar-Ge projelerinde katılım sağlamaları büyük önem taşır. Ancak üniversiteler de verilen eğitimlerin yeterli olmaması ve verilen eğitimlerin yaratıcılığı arttırma noktasında yetersiz kalması üniversitelerin eleştirilmesine neden olmaktadır.

Geleceğe yönelik tehditlerden birisi de risk ve belirsizliklerin artmasıdır. Küreselleşme ile birlikte teknolojiadaki gelişmeler artmış ancak sınırların kalkması beraberinde farklı risk ve belirsizlikleri ortaya çıkarmıştır. Asimetrik tehditlerin artması sonucu farklı terör faaliyetleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin kaynakları sınırlı olduğu için savunma sistemlerinin potansiyelini ön görüp Ar-ge yatırımların bu doğrultuda yapması ve belirli kritik teknolojileri üretebilmesi bu açıdan önemlidir. Bu nedenle savunma sektörü ihtiyaçları her zaman karşılayabilecek donanım ve esnekliğe sahip olmak durumundadır. İhtiyaçların önceden tespit edilebilmesi geleceğe yönelik tehdit ve belirsizlikleri azaltacaktır.

Küreselleşme ile birlikte birçok uluslararası firma ortaya çıkmıştır. Bu durum uluslararası alanda rekabeti de arttırmıştır. Türk firmaları gelişmiş ülkelerdeki firmalarla kıyaslandığında ekonomik büyüklüklerinin bu firmalara göre daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Teknolojilerin sürekli olarak geliştirilmesi ve modernizasyonu uluslararası alanda rekabet avantajı sağlayacaktır. Teknolojik üstünlük bu açıdan önemlidir. Geleceğe yönelik uzun vadeli ihtiyaçları karşılayan gerçekçi ve zorlayıcı hedefler belirlenmelidir. Yerli üretimin artırılmasında insan kaynağına önem verilerek Ar-ge faaliyetleri artırılmalıdır. İhracat potansiyeli yüksek ürünlerde üretim ve tasarım yapılabilmesi, markalaşma sağlanmalıdır. Böylece ihracat neticesinde elde edilecek gelir Ar-Ge faaliyetlerinin gelişmesine de katkı sağlayacaktır.

Gelişmiş ülkeler Ar-Ge'ye dayalı bir yapı ile deneyim kazanarak var olmuşlardır. Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetlerine yaptığı yatırımlar gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında yapılan yatırımların yeterli olmadığı görülür. Ancak Türkiye'nin 2006 yılından sonra Ar-Ge yatırımları ciddi artış göstermiştir. 2006 yılında 90 milyon dolar olan Ar-Ge harcaması 2017 yılında 1.237 milyon dolara çıkarak 25 kat artış göstermiştir. Türkiye kısa sürede büyük aşamalar kaydetmiştir ve geleceğe yönelik başarılarının da devam edeceği düşünülmektedir.

Geleceğe yönelik uydu, uzay ve lazer teknolojilerin öneminin artacağı ve savunma sektöründe daha yoğun kullanım alanlarının olacağı beklenilmektedir. Bu yüzden bu teknolojilere ayrıca dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gerekmektedir. Bununla birlikte yine geleceğe yönelik insansız akıllı otonom sistemler, bilişim teknolojilerinde ele alınan yapay zekâlar, NANO teknolojiler, giyilebilir teknolojiler kullanımının artacağı beklenilmektedir. Bu durum bilgi güvencesini arttıracak ve geleneksel muharebe sistemlerin dışına çıkılarak asimetrik tehditlerin artmasına neden olacaktır. Bu nedenle hibrit savaşların, siber, biyolojik, kimyasal, nükleer saldırıların artması beklenilmektedir. Türk savunma sanayisi tüm bunları göz önünde bulundurarak geleceği iyi tahlil edip gereken önlemleri almak durumundadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin güçlü ve etkin bir devlet olarak güvenliğini sağlayabilmesi için hızla değişen teknolojiye, güncel tehdit ve değişimlere yönelik teknolojik imkân ve yeteneklerini en kısa zamanda kazanarak gerekli adımları atması gerekmektedir. Öncelikle teknolojik alt yapısı geliştirilmeli dolayısıyla Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla önem verilmesi sağlanmalı hatta Ar-Ge kültürü oluşturulmalı ve buna yönelik eğitimler verilerek Ar-Ge'ye verilen destekler artırılmalıdır. Var olan insan kaynağının niteliği ve niceliği artırılarak insan faktörüne yatırım yapılmalı ve sektöre kazanımı sağlanmalıdır. İnsan kaynağının sürekliliği sağlanarak deneyim ve bilgi aktarımından faydalanılmalıdır. Üniversiteler ile daha sıkı iş birliği içerisinde girilmeli üniversitelerin Ar-Ge'deki rolü artırılmalıdır. Bununla birlikte Türk savunma sanayi uzun vadede kullanılabileceği güncel teknolojilere uygun kendi stratejilerini belirlemelidir. Bunu yaparken de gerçekçi hedefler ortaya koyarak farklı ülkelerin yeteneklerinden faydalanılmalıdır. İnsansız hava araçlarının üzerinde ayrıca durulmalı ve kritik teknolojilere odaklanarak sektörün ihtiyaçlarına yönelik katma değeri yüksek teknolojilere yönelmelidir. Buna uygun bir yol haritası hazırlamalı ve gerekli stratejileri belirlemelidir. Hatta gerekirse diğer ülkelerde olduğu gibi şirket birleştirilmelerine gidilmelidir. Yeni girişimlerin önünü açacak şekilde çift kullanım teknolojilere yönelmelidir. Ayrıca KOBİ'lerin sayısının artırılarak daha fazla iş birliği içerisinde girilmeli ve tabana yayılması sağlanmalıdır.

SONUÇ

Kalkınma toplumsal, ekonomik, sosyal, siyasal her anlamda toplumların geçirdiği olumlu gelişmelerin tümüdür. Sanayileşme kalkınma üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sanayi sektörü içerisinde yer alan savunma sanayi yapısı gereği diğer sanayi sektörlerinin gelişmesini önemli ölçüde etkilemektedir. Savunma sanayinin geliştirilmesinde temel amaç askeri, güvenlik ve siyasi gibi nedenler olsa da sanayileşme sürecinde ekonomi üzerindeki etkisi büyüktür.

Savunma sanayinin temelleri dönemin zor koşullarına rağmen Cumhuriyet döneminden itibaren atılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde birçok fabrika kurulmuştur. Türkiye, 1950 yılına kadar önemli bir sanayi üretim potansiyeli yakalamış olmasına rağmen bu dönemden itibaren 1974 yılına kadar geçen süreçte savunma sanayinde gerileme yaşanmıştır. 1985 yılından sonra ulusal savunma sanayi sektörüne önem verilmiştir. Bu doğrultuda bu dönemde çeşitli projeler ve uygulamalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 2006 yılından sonra ise savunma faaliyetleri hız kazanmış ve savunma sanayinin millileştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Yaklaşık otuz yıllık bir geçmişe sahip olan Türk savunma sanayi aslında kısa bir geçmişe sahiptir.

Çalışmada Türkiye'nin sanayileşme sürecinde savunma sanayinin etkisi ve rolü araştırılmıştır. 1997 yılı öncesi verilere ulaşamamış ve değerlendirmeler 1997 yılı ve sonraki yıllar için yapılmıştır. 1997 yılı ve sonraki yıllardaki veriler incelendiğinde özellikle 2006 yılından sonra savunma sanayinde önemli ilerlemeler kaydedildiğini görmekteyiz. Savunma sanayinde 2006 yılından sonra savunma ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılandığı, savunma sanayinin ülke sanayisi ile bütünleştiği, rekabetçi ve Ar-Ge faaliyetlerinin daha fazla hız kazandığı bir yapılanma hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda 1997 yılı ile 2017 yılları arasındaki verileri incelediğimizde özellikle son 10 yıllık süreçte savunma sektöründe ciddi bir gelişme söz konusudur.

Sanayi sektörü içinde milli gelir payının, ihracatın, Ar-Ge faaliyetlerinin ve nitelikli işgücü artışlarının sanayileşme üzerinde önemli etkisi vardır. Bu çalışmada sanayileşme sürecinde savunma sanayinin etkisi ve rolü; ciro, ihracat, istihdam verileri üzerinden değerlendirilmiş ve SWOT Analizi yapılmıştır.

SWOT Analizi sonucunda sektörün güçlü yanlarına yönelik, milli projelerin devlet, halk ve firmalar tarafından desteklendiği bununla birlikte Ar-Ge faaliyetlerine önem verildiği, Ar-Ge projelerinin desteklendiği ve Ar-Ge harcamalarının giderek arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ar-Ge harcamalarının giderek artması teknolojik gelişmeleri olumlu etkiler. Ar-Ge faaliyetleri sonucunda bilgi birikimi artar teknolojik yetenekler gelişir gelişen teknoloji diğer sanayi sektörlerinin de gelişmesini sağlar. Teknolojinin sürekli olarak geliştirilmesi ise sanayileşmeyi olumlu etkiler. Çünkü savunma teknolojileri ile sivil teknolojiler birbirini besleyen bir yapı sergilemektedir. Birinde olan bir gelişme diğerini de etkilemektedir. Savunma sanayide edinilen teknoloji, bilgi birikimi ve nitelikli insan kaynağını etkileyerek ülke sanayisinin gelişmesini sağlar. Türkiye’de son 15 yıl içerisinde Ar-Ge harcamaları 25 kat artmıştır. Bu durum hem sektörün geleceği açısından hem de diğer sanayi sektörleri üzerindeki yaratacağı etki bakımından orta ve uzun vadede önemli etkiler yaratacaktır.

Sanayi sektöründe sanayi faaliyetlerden kaynaklı milli gelirin artması sanayileşme üzerinde olumlu etki yapar. Artan milli gelir yeni yatırımları teşvik eder gerçekleşen yatırımlar ise ekonomik büyümeyi sağlayarak kalkınmayı hızlandırır. Elde ettiğimiz verileri incelediğimiz zaman sanayi sektörü cirosu ve savunma sanayi sektörü cirosu birbirine paralel bir seyir izleyerek bazı yıllar hariç hemen hemen her yıl artış göstermiştir. Savunma sanayi cirosunun sanayi sektörü cirosunun içindeki payı ise dalgalı bir seyir izlese de istikrarlı bir şekilde artmıştır. Sanayi sektörü içerisinde savunma sanayi cirosunun artış göstermesi sanayileşmeyi olumlu etkilediğini gösterir. Savunma cirosundaki artış yatırımları teşvik ederken, Ar-Ge faaliyetlerini arttıracak ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Ancak buradaki artışın ekonomik büyümeye etkisi çok büyük değildir. Fakat sektörün gelişmesiyle ekonomi üzerindeki etkisi de artacaktır.

Ekonomik kalkınmayı hızlandıran en önemli etkenlerden biri de ileri teknoloji gerektiren ürünlerin üretilmesidir. Bu ürünlerin üretilmesi ise nitelikli işgücü yoğunluğuna bağlıdır. Özellikle 2005 yılından sonraki süreçte sanayi sektöründe istihdam hemen hemen sürekli artmıştır. Ancak sektörün artış hızı çok yüksek değildir. Sanayi sektörü içerisinde ise savunma sanayi istihdamının payı genellikle artış yönünde bir eğilim sergilemiştir. Özellikle 2012 ve 2016 yıllarında

savuma istihdamı diğer yıllara oranla daha yüksek düzeyde bir artış sergilemiştir. Savunma sanayi sektöründe istihdamın artış hızı sanayi sektöründen daha yüksektir. Sanayi sektöründeki istihdam artışı nitelikli işgücünün de arttığı anlamına gelir. Nitelikli işgücünün artması diğer sanayi sektörlerini de etkileyerek sanayileşme üzerinde olumlu etki yaratacaktır.

Ülkelerin kalkınmasında ihracat önemli bir alan teşkil etmektedir. Kalkınma için gerekli olan yatırımların finansmanı ihracattan elde edilecek gelirlere bağlıdır. İhracat gelirlerinin artması kalkınmayı hızlandırır. Türkiye’de, sanayi sektörünün ihracatı hemen hemen her yıl artış göstermiştir. Sanayi sektörünün ihracatı artarken savunma sektörünün ihracatı da aynı paralellikte artmıştır. Hatta savunma sanayi ihracatının artış hızı az da olsa sanayi sektöründen daha fazladır. Sanayi sektöründe ihracatın artması ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından olumludur. Sanayi sektörü ihracatı içinde savunma sanayinin payı artış yönlü fakat dalgalı bir seyir izlemiştir. Savunma sektörünün sanayi sektörü içinde aldığı payın artması savunma sektörünün sanayileşme üzerindeki olumlu etkisini gösterir. Aynı zamanda katma değeri yüksek stratejik öneme sahip bir sektörün de geliştiğinin göstergesidir.

Bu çalışmada sanayileşme sürecinde savunma sanayinin rolü ve etkileri üzerinde durulmuştur. Kısa bir geçmişe sahip olan savunma sektörünün özellikle 2006 yılı sonrasında ciro, ihracat, Ar-Ge ve istihdamda yaşanan artışlarla sanayileşme üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak Türk savunma sanayi diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında alt yapısının bu ülkeler kadar büyük olmadığı görülmektedir. Birçok firmanın bulunduğu sektörde Türk firmalarının son yıllardaki başarılı projelere imza atmaları sektörün geleceği açısından umut verici olmakla birlikte küresel ölçekteki firmalarla rekabet edebilir seviyeye gelmesi de şarttır. Bununla birlikte savunma sanayinin sanayileşme üzerindeki olumlu etkisi orta ve uzun vadede daha hissedilir hale gelecektir.

Hızla değişen dünyada, risk ve belirsizliklerin arttığı bir ortamda, Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir bir büyüme sağlanabilmesi için öncelikle geçmişten günümüze gelen yapısal sorunların giderilip makro ve mikro politikaların üretilmesi ile çözüm sağlanabilir. İkinci olarak da ithal girdi bağımlılığının

azaltılması, nedenlerinin araştırılması, ihracat performansının iyileştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi, katma değeri yüksek ürünler üretilerek rekabet gücünün artışı sağlanması ve bu alanlardaki sorunların giderilmesine yönelik politikalar uygulanmalıdır. Ayrıca ihracatın az sayıdaki pazara ve sektöre bağımlılığının azaltılması ürünlerin alım gücü yüksek pazarlara yönelmesi gerekmektedir.

Türkiye çok uzun süreden beri ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiştir ancak ihracat oranları ithalatın altında kalmıştır. İhracata dayalı sanayileşme modelinde başarıyı yakalayabilmek için öncelikle ara malı ve sermaye malı üreten sektörler geliştirilmelidir. Başarılı bir ihracata dayalı sanayileşme de ancak sermaye ve ara malı üreten endüstrilerin geliştirilmesine bağlıdır. Aynı zamanda Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilmesi ve iktisadi anlamdaki bağımsızlığını yakalayarak kalkınabilmesi için caydırıcılığı güçlü gelişmiş bir savunma sanayi tesisi şarttır. Bunun için Türkiye'nin savunma sanayinin millileştirilmesine önem verilmesi ve bu doğrultuda gerekli yatırımları yapması gerekmektedir. Bilim ve teknolojiadaki gelişmelerle birlikte Ar-Ge'ye dayalı ileri teknoloji gerektiren ve yüksek kalite standartlarına sahip ürünler üretebilmeli hatta üretmekle kalmayıp ürettiği ürünlerin tasarımlarını yapıp geliştirebilmelidir. Bunu yaparken de savunma sanayinin ekonomideki uyarıcı ve canlandırıcı etkisi göz ardı edilmeksizin diğer sanayi sektörleri ile işbirliği içerisinde olunmalıdır. Savunma sanayi sektörü geçmişten günümüze hızlı yol kat etmiştir. Bu noktada geline aşama umut verici olmakla birlikte Türkiye'nin hedeflerine ulaşabilmesi için daha başarılı olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Sadık (2000); *Uluslararası Reel Ticaret, Teori ve Politika*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Akgül, Aziz (1985); “*Savunma Sanayi İşletmelerinin Nitelikleri Üzerinde Bir Araştırma ve Türkiye ile İlgili Öneriler*,” Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aktan, Coşkun (1999); *2000’li Yıllarda Yeni Yönetim Teknikleri 2 (Stratejik Yöntem)*. Türkiye Genç İşadamları Deneği. Simge Ofis Matbaacılık. İstanbul.
- Alniak, Oktay (2001); “*Savunma Sanayi ve Tedarik Hakkında Düşünceler*,” Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Ay, İsmail Cem (2012); “II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’nın Karşılaştırmalı Analizi,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 62, Sayı 1, s. 168.
- Barro, Robert (1991); “Economic Growth in a Cross–Section of Countries,” *Quarterly Journal of Economics*,” Cilt 106, Sayı 2, s. 430.
- Başdar, Erdem (2008); “*Türkiye Sanayisinin Durumu ve Gerekli Reformlar*,” Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Berber, Metin (2015); *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Boratav, Korkut (2005); *Türkiye İktisat Tarihi 1908 - 2002*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Branscomb, Lewis; (1995); “*U.S Science and Technology Policy: Issues for the 1990s Cambridge*” Harvard University. Cambridge.
- Bruton, Henry (1968); “Import Substitution and Productivity Growth”, *Journal of Development Studies*, Cilt 4, Sayı 3, s. 307.
- BUMKO (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü) <http://www.bumko.gov.tr/TR,916/merkezi-yonetim-butce-gerceklesmeleri-ve-beklentiler-raporu.html> (Erişim Tarihi 01.03.2018).
- Burke, Roberd. ve Friedman, Leonard (2011); *Essentials of Management and Leadership in Public Health*, Jones), Bartlett Learning, USA.
- Bütçe Mali Kontrol Müdürlüğü (2017); “*Orta Vadeli Program 2017-2019*” <http://www.bumko.gov.tr/TR,42/orta-vadeli-program.html> (Erişim Tarihi: 12.09.2017).

- Canbay, Şerif (2010); “*Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayinin Makroekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği*,” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Cappelen, Adne, Petter Nils ve Olav Bijerkholt (1984); “Military Spending and Economic Growth in The OECD Countries. *Journal of Peace Research*,” Cilt 21, Sayı 4, s. 367-372.
- Ceviz, Oğuz Samet (t.y.); 24 Ocak 1980 Kararları, “y.y.” http://www.academia.edu/9572464/24_OCAK_1980_KARARLARI (Erişim Tarihi: 10.03.2018).
- Çavdar, Tevfik (2004); ‘*Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839 - 1950*,’ İmge Kitapevi, Ankara.
- Çınar, Şakir (2002); “*Savunma Harcamalarında İktisadi Etkinlik*,” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Değer, Saadet ve Şen, Somnath (1995); “*Military expenditure and Developing Countries*,” Handbook of Defense Economics, Amsterdam.
- Dinçer, Aydın (2010); ‘*Türkiye’de Sanayileşme Politikaları*,” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, Mustafa (2013); “Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 28, s. 211-231.
- Dogramatzis, Dimitris (2011); *Healthcare Biotechnology A Practical Guide*, CRC Press Taylor& Francis Group, Boca Raton.
- DPT (1963); *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963 - 1967)* <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> (Erişim Tarihi 03.05.2017).
- DPT (1968); *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968 - 1972)* <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf> (Erişim Tarihi: 04.06.2017).
- DPT (1973); *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 - 1977)* <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf> (Erişim Tarihi: 05.06.2017).
- DPT (1979); *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979 - 1983)* <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf> (Erişim Tarihi: 06.07.2017).
- DPT (1985); *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985 - 1989)* <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>

- DPT (1990); “*Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990 - 1994)*”
<http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>
(Erişim Tarihi: 12.07.2018).
- DPT (1996); *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996 - 2000)*
<http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>
(Erişim Tarihi: 15.07.2017).
- DPT (2000); *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001 - 2005)*
<http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>
(Erişim Tarihi: 01.08.2017).
- DPT (2000); *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*,” Ankara.
- DPT (2003); “Türkiye Sanayi Politikası AB Üyeliğine Doğru,”
[http://www.mod.gov.tr/Lists/RecentPublications/Attachments/26/Industrial%20Policy%20for%20Turkey%20\(Towards%20EU%20Membership\)%20\(August%202003\).pdf](http://www.mod.gov.tr/Lists/RecentPublications/Attachments/26/Industrial%20Policy%20for%20Turkey%20(Towards%20EU%20Membership)%20(August%202003).pdf) (Erişim Tarihi: 05.05.2017).
- Dura, Cihan (1991); “*Türkiye Ekonomisi*,” Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri.
- Dünya Bankası (2017); <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.KD.ZG> (Erişim Tarihi: 30.08.2018).
- Ekodialog (2017); “Az Gelişmiş Ülkelerde Endüstriyel Yapıda Kısır Döngü,”
<http://www.ekodialog.com/az-gelismis-ulkeler/azgelismis-ulkelerde-endustriyel-yapi.html> (Erişim Tarihi: 01.07.2017).
- Eroğlu, Nadir (2007); “Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923 - 1938),”
Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 23, Sayı 2, s. 66-73.
- Eser, Uğur (1993); *Türkiye’de Sanayileşme*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Eshag, Eprime (1983); *Fiscal And Monetary Policies And Problems in Developing Countries*, Cambridge University Press, Newyork.
- Eşiyok, Ali (2011); “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Öyküsü,” *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 4, Sayı 11, s. 124.
- Erbayakal, Erman (2007); “*Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Ergin, Emin (1991); “*Savunma Sanayi Yatırımları ve Ekonomik Büyüme*,”

Milli Savunma Bakanlığı Savunma Sanayi Müsteşarlığı, Ankara.

EUROSTAT (2017); <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8435375/KS-DK-17-001-EN-N.pdf/18d1ecfd-acd8-4390-ade6-e1f858d746da> (Erişim Tarihi: 04.06.2017).

Geçgin Cemal (2008); “Küreselleşme Sürecinde Savunma Sanayinin Gelişimi ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri” Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Giray, Filiz (2004); “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme,” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 181 - 199.

Göçer, İsmet (2013); “Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri” *Maliye Dergisi*, Sayı 165, s. 216.

Gökçen, Ahmet (1970); “Türkiye İmalat Sanayinde Yapı Değişikliği,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 34, Sayı, 4. s. 125-126.

Görkem, Hilal ve Işık Serkan (2008); “Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968 - 2006)”, *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, Cilt 25, Sayı, 2, s. 405-424.

Han, Ergül ve Ayşen Kaya (2012); *Kalkınma Ekonomisi, Teori ve Politika*, Nobel Yayınları, Ankara.

Hima, Rafet (1997); “Türkiye’nin Savunma ve Savunma Harcamalarının Komşusu Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi,” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İlkin, Akın (1973); *Endüstrileşme*, Ak İktisat Ansiklopedisi, Ak Yayınları, İstanbul.

İlkin, Akın (1974); “Türkiye’de Sanayi Politikası,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 30, s. 382-402.

Kalkınma Bakanlığı (2017); “Gösterge ve İstatistikler” <http://www.sbb.gov.tr/Pages/index.aspx> (Erişim Tarihi:15.03.2018).

Kalkınma Bakanlığı (2007); *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 - 2013)*, <http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf> (Erişim Tarihi: 01.08.2017).

Kalkınma Bakanlığı (2013); *Onuncu Kalkınma Planı (2014 - 2018)* http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalk%C4%B1nma_Plan%C4%B1.pdf

Kamiloğlu, Büşra (2017); “Savunma Sanayi Sektörünün Cari Dengesinin Türkiye

Ekonomisine Etkileri, "Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karakuş, Adnan (2006); "*Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı Nato Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Karluk, Rıdvan (2002); *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim*, Beta Basım, İstanbul.

Kaya, Ercan (2006); "*Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri (1980–2004 Türkiye Örneği)*" Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kılıçbay, Ahmet (1991); *Türk Ekonomisi Modeller Politikalar Stratejiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Koç, Erdem (2001); "Türkiye'de Sanayileşme ve Sosyo - Ekonomik Gelişme Durumu," *Tekstil İşveren Dergisi*, Sayı 253, s. 36-39

Komisyon, (2014); *Türkiye Ekonomisi Ders Notları*, X Yayıncılık, Ankara.

Korkmaz, Özge ve Bilgin Tuba (2016); "Askeri Harcamalar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletlerinin Karşılaştırmalı Analizi" *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, s. 289-316.

Krugman, Paul, Obstfeld Maurice ve Melitz Marc (2012); "*International Economics, Theory and Policy*," Pearson Yayıncılık.

Kurt ve Zengin (2016), "İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri" *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* Cilt 2, Sayı 4, s. 66-67

Looney, Robert (1994); "*The Economics Of Third World Defense Expenditures*" London: Jai Press, Inc.

Mızırak, Zekeriya (1995); "*Türkiye'nin Dış Ticaretinde 1980 Sonrası Dönemde Meydana Gelen Yapısal Değişimin Ekonometrik Analizi (1973- 1992)*," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Nadaroğlu, Halil (1998); *Kamu Maliyesi Teorisi*, Beta Basım Yayım, Ankara.

Naude, Wim ve Szirmai, Adam (2012); *The importance of manufacturing in Economic Development: Past, present and future perspectives*, United Nations University,

- Odabaşoğlu, Şener (2012); “*Türkiye ve Avrupa Birliği Savunma Sanayi Gelişimi Çerçevesinde Türkiye’nin Seçilmiş Bazı Avrupa Birliği Ülkeleri ile Arasındaki Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Amprik Yaklaşım*,” Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Önal, Hülya (2009); “*Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri ve Sanayileşme Stratejileri*,” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Özbey, Funda Rana (1999); *Bütünleştirilmiş Sanayileşme Stratejisi Çerçevesinde Türkiye’de Sanayileşmenin Değerlendirilmesi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Özdemir, Sibel (2013); “*Doğu Asya Ülkeleri İle Türkiye’nin Uyguladıkları Dışa Açık Sanayileşme Stratejilerinin Karşılaştırması*,” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özköse, Hakan, Sertaç Arı ve Öznur Çakır (2013); “Uzaktan Eğitim Süresi İçin Swot Analizi”. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, Cilt 5. s. 41-54.
- Poole, Eric. ve Bernard, Jean Thomas (1992); “Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity,” *The Canadian Journal Of Economics*, Cilt 25, Sayı 2, s. 438-452.
- Sağır, Hakkı (2011); “*İthal İkameci Sanayileşme ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi*” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- SASAD (Savunma Sanayi İmalat Derneği) (2014); “*Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu*” <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-ve-Havacilik-Sanayii-PERFORMANS-RAPORU-2014.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2015); *Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu* <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Savunma-ve-Havacilik-Sanayii-PERFORMANS-RAPORU-2015.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2016); *Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu*, <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Sasad-Performans-Raporu-2016.pdf> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2017); *Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu* <http://www.sasad.org.tr/savunma-ve-havacilik-sanayii-performans-raporu-2017> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2011); *Savunma Sanayi Analiz Raporu*,

- <https://sanayilesme.ssb.gov.tr/sanayilesmefaaliyetleri/Sayfalar/faaliyetdokumanlari.aspx> (Erişim Tarihi: 01.03.2018).
- SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2015); “*Savunma Sanayi Sektörüne Genel Bakış*”<http://sanayilesme.ssm.gov.tr/SanayilesmeFaaliyetleri/Documents/2014%20ANALIZ%20FLAYER.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2018).
- SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2017); “*Savunma Sanayimizin Tarihçesi*”<https://www.ssm.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1> (Erişim Tarihi: 23.02.2018).
- SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı) (2017); “*Savunma Sanayimiz Mevcut Durum*”<https://www.ssm.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1> (Erişim Tarihi: 26.02.2018)
- Savunma Sanayi Müsteşarlığı (1998); *Savunma Sanayi Müsteşarlığı El Kitabı*, SSM, Ankara,
- Sezgin, Arif (2004); “*Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik ve Jeopolitik Analizi*”, Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- SİPRİ (2018); <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi:05.04. 2018).
- SİPRİ (2018); <https://sipri.org/databases/armstransfers> (Erişim Tarihi 13.04.2018).
- SİPRİ (2017); <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim: 15. 08. 2017).
- SİPRİ (2017); <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-regional-totals.pdf> (Erişim Tarihi: 01.09.2017).
- SİPRİ Yearbook (2002); <https://www.sipri.org/yearbook> (Erişim: 24.12.2017).
- Sönmez, Mustafa (2016); “Asker Polis Harcamaları ve Silah Sanayisi,”*Tmmob Makine Mühendisleri Odası*, Cilt 57, Sayı 680, s. 9.
- Sönmez, Mustafa (1999); “*75 Yılın Sanayileşme Politikaları*,” *75 Yılda Çarklardan Chiplere*, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara.
- şimşek, Muammer (1989); “*Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma Sanayi*,” SAGEB Yayınları, Ankara.
- şimşek, Yeşim (2010); “*Türkiye’nin Dış Ticaretinin Yapısı (1980- 2009)*,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- şimşek, Göksen (1997); “*Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi*,” Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu 5-6 Haziran, Kara Harp Okulu, Ankara
- şahin, Afşin, Atakan Cemal ve Alkan Barış (2010); Türkiye’de Yeni Tanımlı

Sanayi Üretim Endeksi ve Alt Sanayi Gruplarındaki Büyümenin Biplot Yöntemi İle İncelenmesi, *Journal of Yaşar Üniversitesi*, Cilt 5, Sayı 18, s. 2958-2969

TCMB Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. e-bütçe, <https://ebutce.bumko.gov.tr/ebutce2.htm> (Erişim Tarihi: 27.02.2018).

Temiz, Dilek (2012); “Ekonominin Önemli Bir Parçası: Savunma Sanayi,” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, s. 1-18.

Tekelioğlu, Birol ve Tokol Tuncer (2004); *Pazarlama Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

TİM (2018); “Türkiye İhracatçıları Meclisi” <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html> (Erişim Tarihi: 14.08.2018).

TOBB (2007); *Türk Savunma Sanayi Sektör Raporu* Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, <https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/Savunma.pdf> (Erişim Tarihi: 15.08.2018).

TOBB (2009); *Türk Savunma Sanayi Sektör Raporu* Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, <https://www.tobb.org.tr/TurkiyeSektorMeclisleri/Documents/SektorRaporlari/TobbSavunmarapor2010.pdf> (Erişim Tarihi: 15.08.2018).

TÜİK (2017); <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim Tarihi: 03.03.2017).

TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 11.09.2017).

TÜİK (2013); TÜİK-İstatistik Göstergeleri (Statistical Indicators) 1923-2013 (Erişim Tarihi 03.08.2018).

TÜİK (2018); <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi: 26.02.2018).

Tuna, Yusuf (1990); *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye*, Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul.

Uludağ, İlhan ve Arıcan, Erişah (2003); *Türkiye Ekonomisi: Teori - Politika-Uygulama*, Der Yayınları, İstanbul

USGS (2017); <https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/mcs/2018/mcs2018.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2018).

Uzkesici, Dora (2017); “Türk Savunma Sanayi 2017 Yılı İhracatı ve Gelecek Beklentileri” <http://www.pazarlamasyon.com/pazarlama/turk-savunma->

[savunma-sanayi-2017-yili-ihracati-gelecek-beklentileri/](#) (Erişim Tarihi: 05.03.2018).

- Ülgen, Hayri ve Mirze Kadri (2004); *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Yavillioğlu, Cengiz (2002); “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri,” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:1
- Yavuz, Betül (2011); “*İthalatın Büyüme Üzerindeki Etkisi: Feder - Ram Modeli*,” Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yıldırım Jülide, Sezgin Selami, Öcal Nadir (2005); “Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis”, *Defence and Peace Economics*, Cilt 16, Sayı 4, s. 283.
- Yıldırım, Nurcan (2012); “*24 Ocak Kararlar ve Sosyal Yaşama Etkisi*” Yüksek Lisans Tezi, 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- Yıldız ve Berber (2007); “İthalata Dayalı Büyümenin Sürdürebilirliği: 1989–2007 Türkiye Örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Sayı 10, s. 1-2.
- Zengin, Ramazan (2010); “*Savunma Sanayinin Gelişimi ve Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri*,” Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Zekey, Ahmet Hamdi (2000); “*Savunma Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ziylan, Aytekin (2001); “Savunma Nereden Nereye?” *Ulusal Strateji Dergisi* Sayı Kasım/Aralık, s. 1-7.

ÖZGEÇMİŞ

Derya Yakıcı Öksüz, 1984 yılında Ankara’da doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara’da tamamlamıştır. 2007 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme bölümünden mezun olmuştur. 2013-2015 yılları arasında Hacettepe Üniversitesinde Maliye yüksek lisansını tamamlamıştır.

